

RhetoricaScandinavica

Vol 29 / 2025

Tidskrift för skandinavisk retorikforskning
Nr. 90 – 2025

RhetoricaScandinavica

rhs.retorikforlaget.se

Huvudredaktör

Frida Buhre
frida.buhre@littvet.uu.se

Redaktion

Erik Bengtson
Iben Brinch
Noah Roderick
Lisa Storm Villadsen

Redaktionsråd

Kjell Lars Berge, Oslo	Christine Isager, København
Otto Fischer, Uppsala	Christian Kock, København
Jonas Gabrielsen, Roskilde	Marie Lund, Aarhus
Marie Gelang, Örebro	Brigitte Mral, Örebro
Lennart Hellspong, Södertörn	Anders Sigrell, Lund
George Hinge, Aarhus	Jan Svennevig, Oslo
Elisabeth Hoff-Clausen, København	Orla Vigsø, Göteborg
Jens Elmelund Kjeldsen, Bergen	

RhS online

www.rhs.retorikforlaget.se

Administration

Retorikförlaget AB, Bruzeliusgatan 6A, S-25, Sverige
rhetorica@retorikforlaget.se · www.retorikforlaget.se

Kontakt

Nationell redaktör, Danmark: Lisa Storm Villadsen, Institut for Kommunikation, Københavns universitet. lisas@hum.ku.dk

Nationell redaktör, Norge: Iben Brinch, Institutt for informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen. iben.brinch@uib.no

Nationell redaktör, Sverige: Erik Bengtson, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola. erik.bengtson@sh.se

Redaktör, engelskspråkiga artiklar: Noah Roderick, School of Humanities, Education and Social Sciences, Örebro University. noah.roderick@oru.se

Redaktör, recensioner: Lisa Storm Villadsen, Institut for kommunikation, Københavns universitet. lisas@hum.ku.dks

© Författarna & Retorikförlaget AB 2025.

Alla rättigheter förbehålles. Kopiering utan förlagets medgivande är förbjuden. Gäller även för undervisningsbruk.

Ansvarig utgivare enligt svensk lag: Peter Ström-Søeberg

ISSN 1397-0534 (print) / 2002-7974 (online)

<https://doi.org/10.52610/CMUC2085>

Maria Wolrath Söderberg & Nina Wormbs

Den retoriska kritikens potential när det gäller akuta omedgörliga problem

Vi hävdar att retorikvetenskap både kan och bör ta ännu större plats i förhållande till *akuta samhällskriser där man behöver komma till handling*. Det gäller särskilt kriser som innehåller konflikter eller är värdeladdade, eller omedgörliga problem, och där retoriska perspektiv har potentialen att bidra till en kritisk kulturell självreflektion. Det kräver emellertid andra förhållningssätt än de som är brukliga inom retorikfältet – exempelvis andra metoder, ett närmare deltagande och en övertygelse om att man kan förändra genom sin forskning. Vi exemplifierar med klimatkrisen och tar utgångspunkt i erfarenheter från två studier i ett forskningsprojekt om hur människor legitimerar sina klimat-skadliga handlingar

Abstract s 5 · Artikel s 8–26

Joni Wallin Lämsä

Att väcka en stämma: *Prosopopoeia* och retoriskt vittnande i Espen Söbyes *Kathe, alltid vært i Norge*

I samtida retorisk teoribildning förekommer sedan ett par årtionden ett intressant begrepp. Retoriskt vittnande (*rhetorical witnessing*) har i den retorikvetenskapliga litteraturen använts för att beteckna olika former av vittnespraktiker, i synnerhet i relation till händelser av massivt våld (Hesford, 2004; Flynn & Allen, 2020; Allen, 2021). Trots dess förekomst vilar begreppet ännu i en oproduktiv vaghet och skulle vinna på att preciseras. I denna uppsats studerar jag en norsk skildring av ett av Förintelsens många offer som ett exempel på retoriskt vittnande. I min läsning framträder författaren, Espen Söbye, som ett ställföreträdande vittne – en person som utan att själv ha närvarat vid Förintelsens platser gör sig till ett språkrör för andra personers erfarenheter av förföljelse och våld. Mitt fokus ligger på hur Söbye följer de språkliga spår som en ung judisk flicka lämnat efter sig i ett dokumentarkiv som etablerades av nazisterna i det ockuperade Norge. Med utgångspunkt i detta exempel argumenterar jag för att det retoriska vittnandet kan förstås som en form av ställföreträdande vittnande: genom ett lyssnande som levandegör öden ur Förintelsens arkiv förmedlar det retoriska vittnet de dödas röster till eftervärlden. Därmed blir det retoriska vittnet till en länk mellan samtiden och det förgångna, och låter oss bevittna Förintelsens verklighet i en tid då de ursprungliga vittnena håller på att försvinna.

Abstract s 6 · Artikel s 27–42

E. Johanna Hartelius

Lag och institutionella strukturer i Coronakommissionens betänkanden: En retorisk analys av ansvarsprincipen

Under sommaren 2020 tillsatte den svenska regeringen en oberoende kommission för att utvärdera de åtgärder som vidtagits av staten, kommunerna och förvaltningsmyndigheterna för att begränsa spridningen av coronaviruset. Jag analyserar här den sjuttonhundra sidor långa rapport som lämnades in mellan december 2020 och februari 2022 som en retorisk bäge. I rapporten konstitueras ansvar först som en strukturell funktion; därefter som en juridisk konsekvens; och slutligen blir ansvar en skyldighet för både kommissionen och dess läsare att inta en hållning av ”epistemisk ödmjukhet.” Denna epistemiska

ödmjukhet dämpar formuleringen av en slutgiltig bedömning. Essän bidrar till den transdisciplinära forskningen om covid-19-pandemins inverkan. Vidare bidrar den till studiet av styrningsretorik i västerländska liberala demokratier, och utvidgar den kritiska forskningen om statlig auktoritets funktioner samt de expertsfärer genom vilka sådan auktoritet kräver offentlig underkastelse och kroppslig efterlevnad.

Abstract s 7 · Artikel s 43–63

Recensioner

Mette Bengtsson anmäler Kjersti Maria Rongen Breivega: *Å studere argumentasjon*, s 65–68.

Karl Ekeman recenserar Sine N. Just: *Controversial Encounters in the Age of Algorithms*, s 69–75.

Tina Thode Hougaard anmäler Aaron Hess og Jens E. Kjeldsen (red.): *Ethos, Technology, and AI in Contemporary Society*, s 76–81.

Lisa Källström recenserar Christian Kock: *A Retic of Aesthetic Power: Moving Forms*, s 82–86.

Replik

Carsten Madsen, Hanne Roer og Marie Lund: Replik til Orla Vigsøs anmeldelse af *Retorikkens aktualitet*, s 87–88.

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 2002-7974

No 90, 2025, pp 8–26, Publisher: Retorikförlaget AB

 <https://www.doi.org/10.52610/rhs.v29i90.312>

Author Maria Wolrath Söderberg, Södertörn University

 <https://orcid.org/0000-0003-3313-4403>

Nina Wormbs, KTH Royal Institute of Technology

 <https://orcid.org/0000-0003-3221-5818>

Title The potential of rhetorical criticism regarding urgent wicked problems. [”Den retoriska kritikens potential när det gäller akuta omedgörliga problem”]

Abstract We claim that rhetorical studies can and should take an even greater place in relation to *ongoing acute societal crises where action is needed*. This is true for in particular crises which contain conflicts or are value laden, or for wicked problems, and where rhetorical perspectives have the potential to foster a critical cultural self-reflection. However, it demands different approaches than the usual ones within the field of rhetoric, meaning different methods, closer participation and a conviction that change is possible through research. Our example concerns the climate crisis, and we lean on experience from two studies in a research project on legitimizing climate harmful actions.

Keywords Wicked problems, climate mitigation, rhetorical critique, inertia, ongoing crisis

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 2002-7974

No 90, 2025, pp 27–42, Publisher: Retorikförlaget AB

 <https://www.doi.org/10.52610/rhs.v29i90.359>

Author Joni Wallin Lämsä, Lunds University

 <https://orcid.org/0009-0006-5404-334X>

Title Reviving a voice. *Prosopopoeia* and rhetorical witnessing in Espen Söbyes *Kathe, alltid vært i Norge* [“Att väcka en stämma. *Prosopopoeia* och retoriskt vittnande i Espen Söbyes *Kathe, alltid vært i Norge*”]

Abstract In recent years, archives have increasingly figured as objects of rhetorical research. As sites of rhetorical power, archives regulate our access to the past and determine the stories that can be told about historical events. In this essay, I study a biographical work by statistician Espen Söbye, *Kathe, alltid vært i Norge* (2003), where the author details his archival encounter with a few words penned by a Jewish girl, Kathe Lasnik, who was eventually deported to Auschwitz from Nazi-occupied Norway in 1942. I argue that Söbye’s text elaborates a particular form of rhetorical witnessing by reviving Kathe Lasnik’s voice through the figure *prosopopoeia*. Through this rhetorical gesture, the author makes it possible for a contemporary readership to take part of Lasnik’s life story. However, this very act of mediation, I conclude, runs the risk of reducing Lasnik to an avatar of suffering, which raises pressing questions about the ethical ramifications of rhetorical witnessing.

Keywords Listening, Holocaust, Rhetorical Witnessing, Archive

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 2002-7974

No 90, 2025, pp 43–63, Publisher: Retorikförlaget AB

 <https://www.doi.org/10.52610/rhs.v29i90.361>

Author E. Johanna Hartelius, University of Texas at Austin

 <https://orcid.org/0009-0003-4725-1085>

Title Responsibility in Principle: The Corona Commission’s Review of Sweden during the Pandemic. [Lag och institutionella strukturer i Coronakommissionens betänkanden: En retorisk analys av ansvarsprincipen]

Abstract In summer 2020, the Swedish government appointed an independent commission to evaluate measures taken by the state, local authorities, and administrative agencies to contain the spread of the Coronavirus. This essay analyzes the seventeen-hundred-page report submitted between December 2020 and February 2022 as a rhetorical arc. In it, responsibility is constituted first as a structural function; second, as a legal consequence; third, responsibility becomes an obligation on the part of both the Commission and its readers to accept a posture of “epistemic humility.” This epistemic humility, I argue, moderates significantly the articulation of a conclusive assessment. The essay contributes to the transdisciplinary study of COVID-19 pandemic impact. Further, it contributes to the study of rhetorics of governance in Western liberal democracies, extending critical research on the operations of state authority and the spheres of expertise whereby such authority demands public deference and embodied compliance.

Keywords COVID-19, public health, Sweden, pandemic, Tegnell

*Maria Wolrath Söderberg, Södertörn högskola.
0000-0003-3313-4403 / maria.wolrath-soderberg@sb.se*

*Nina Wormbs, Kungliga Tekniska högskolan.
0000-0003-3221-5818 / nina@kth.se*

Maria Wolrath Söderberg & Nina Wormbs:

Den retoriska kritikens potential

när det gäller akuta omedgörliga problem

Vi hävdar att retorikvetenskap både kan och bör ta ännu större plats i förhållande till *akuta samhällskriser där man behöver komma till handling*. Det gäller särskilt kriser som innehåller konflikter eller är värdeladdade, eller omedgörliga problem, och där retoriska perspektiv har potentialen att bidra till en kritisk kulturell självreflektion. Det kräver emellertid andra förhållningssätt än de som är brukliga inom retorikfältet – exempelvis andra metoder, ett närmare deltagande och en övertygelse om att man kan förändra genom sin forskning. Vi exemplifierar med klimatkrisen och tar utgångspunkt i erfarenheter från två studier i ett forskningsprojekt om hur människor legitimerar sina klimatskadliga handlingar

När mycket står på spel

I frågor där svaren är givna eller situationer där alla är överens, tvistar vi inte. Då behöver vi förstås fortfarande kommunicera, men inte förhandla, övertyga eller anstränga oss för att begripa oss på varandra. Men när det är trögt eller mycket står på spel är retoriken synnerligen relevant; när vi måste komma överens fast det är svårt, när vi har olika värderingar, mål och föreställningar. Särskilt viktig är retoriken när det inte räcker med att komma överens utan man också måste komma till handling, en handling som kan kräva uppoffring, ändrade vanor och kompromisser. Dessa kompromisser sker nämligen alltid i en förhandling som kan analyseras och förstås retoriskt. De här insikterna har djup förankring i retorikens tradition och teori, men vi vill ändå drista oss till att påstå att det finns ett stort utrymme för, och behov av, retoriska perspektiv på *pågående kriser och som bidrar till hanteringen av dem*.

Vad som pågår retoriskt kan vara svårt att urskilja för en lekman och man dras lätt med i tankestrukturer som kanske leder till mytbildning och polarisering. Här

har retorikforskare en möjlighet att lämna särskilda bidrag till en kritisk kulturell självreflektion. Den positionen ansluter till transformativ humaniora (Sörlin, 2018; Joosse et al., 2020), en ansats där humaniora proaktivt integreras med medborgerlig dialog med en transformationsagenda; det sker gärna i ett multidisciplinärt sammanhang och med specifika syften i förhållande till en kris eller samhällsutmaning. Inom retorikfältet har Robert Cox lyft fram retoriken som en krisdisciplin som också innebär en slags etisk plikt att delta och agera (Cox 2007; 2013). Phaedra Pezzullo har kompletterat det synsättet med att säga att miljöretoriken kan vara en omsorgsdisciplin. Kriser är begränsade i tid och rum, men vi behöver alltid förhålla oss till interaktioner mellan människor och ekosystem på vis som inte bara förhindrar skada utan också hedrar de människor, platser och arter som vi delar vår värld med, vilket har blivit allt mer nödvändigt i förhållande till framväxande diskurs som sätter omsorg på undantag eller till och med förlöjligar ansvarstagande och hänsyn (Pezzullo, 2024). Danielle Endres har argumenterat för en retorik som överskrider det antropocentriska och ger röst åt, förstärker eller översätter icke-talande mänskliga och utommänskliga subjekt, exempelvis ekosystem eller andra samt lyfter fram underprivilegerade grupper (Endres 2019). Besläktat med de här perspektiven är fältet *Participatory critical rhetoric* (Middleton, Hess, Endres, & Senda-Cook, 2015), där forskare gör analyser i realtid och i sammanhang där de har potential att betyda något, som ansluter väl till transformativ humaniora. Ofta fokuserar retoriker snarare på det som redan passerat, naturligtvis i förhoppning om att lärdomarna kommer att vara till nytta i framtiden, men här talar vi alltså om sådant som ännu inte är avgjort och om att delta med sin forskning i pågående skeenden och diskussioner.

I denna artikel vill vi diskutera hur det kan ske och vilka metodologiska utmaningar det innebär, med utgångspunkt från exempel i vår egen forskning.

Ett omedgörligt problem

Retoriken har många användningsområden, men vi hävdar här att en otillräckligt utnyttjad potential ligger i hur ämnet kan hjälpa oss att förstå, förklara och ta oss an särskilt svåra problem. Vi kommer här att exemplifiera denna potential genom att diskutera klimatkrisen. Klimatkrisen har kallats för ett arketypiskt omedgörligt problem, ett ”wicked problem”¹. Sådana problem definieras av Rittel och Webber ungefär så här:

- Varje wicked problem är unikt.
- Wicked problems är oavgränsade och svårdefinierbara. De har ingen tydlig början eller slut. Det går inte att på något heltäckande eller uttömmande vis dela upp eller beskriva ett wicked problem. Varje wicked problem kan dessutom ses som ett symptom på ett annat problem.

1 Ibland översätts det på svenska till ”lömska problem”, eftersom wicked kan betyda lömsk. Det implicerar emellertid en intention. Andra förslag är ”bångstyriga” eller ”olösliga”. Vi har valt omedgörliga problem. Se också Erland Mårals diskussion (2013).

- Lösningar är inte sanna eller falska, utan bättre eller sämre för olika aktörer och ur olika perspektiv. Ett wicked problem kan förklaras på olika sätt. Förklaringsmodellerna och beskrivningarna tenderar i sin tur att präglade vilka lösningar man ser.
- Det går inte att på förhand testa en lösning, inte heller att efteråt veta att lösningen var den bästa. Man har ofta bara en chans och varje val man gör kan få efterverkningar i flera led (Rittel & Webber, 1973).

Aristoteles kunde inte ha sagt det bättre själv. Men han hade kanske lagt till att omedgörliga problem också är sprängfyllda med konflikter. De är fulla av värderingar och laddade av kultur, normer, historia och de är existentiella och emotionella.

Det här känns hemtamt för många retoriker. Retoriker sysslar ju med det som kan vara på annat sätt, som rör sig, som ännu ej är avgjort, där situationen spelar roll, där olika synsätt, till och med sådana som står i konflikt, kan lämna bidrag och där *logos* inte kan isoleras från *ethos* och *pathos*. Men det är ändå ett relativt nytt sätt att tänka om klimatkrisen. Mike Hulme publicerade 2009 boken *Why we disagree about climate change: Understanding controversy, inaction and opportunity*, som ledde till nya typer av samtal om klimatkrisen (Hulme, 2009). Hulme undersöker här hur klimatförändringarna, även av alla dem som accepterar de grundläggande vetenskapliga insikterna, kan förstås utifrån olika och spänningsfyllda perspektiv – naturvetenskapliga, ekonomiska, psykologiska, sociala och kulturella, religiösa och politiska. Hans viktigaste budskap är att det inte går att isolera förståelsen av vad krisen innebär och vad som ska göras från olika dimensioner av det mänskliga och från hur vi förstår oss själva i världen.

Hulme nämner några exempel på spänningsfyllda diskurser:

Inom vetenskapen, där olika vetenskapliga praktiker hamnar i motsättning. Ett aktuellt exempel skulle kunna vara att en kraftig ökning av energiproduktion kan hamna i konflikt med värden som har att göra med biodiversitet. Eller när skogens potential att minska användning av fossila bränslen står i konflikt med skogens potential att binda växthusgaser om den står kvar. Det finns vetenskapliga argument för alla dessa synsätt, men konflikterna kan av medier förmedlas och av andra aktörer uppfattas som grundläggande oenigheter om klimatförändringarnas existens.

Inom det ekonomiska systemet. I såväl det nationella som internationella klimatarbetet arbetar man med klimatmål och budgetar. Det är på många vis funktionellt men innebär också en varufiering av en allmänning – utsläppsutrymmet – som på så vis privatiseras, handlas och landar i ett marknadssystem. Det i sin tur öppnar för tvister av olika slag och att redan underprivilegierade grupperns levnadsvillkor beskärs ytterligare. Ett aktuellt exempel är diskussionerna på de senaste COP-mötena om hur utsläppsmål, system och handel ska ta hänsyn till global rättvisa och till historiska utsläpp.

Inom och mellan sociala rörelser. Klimatförändringarna manar till kollektiva ansträngningar att driva på för förändringar. Olika aktörer flyttar fram positionerna i debatt, normer utmanas och nya former av aktivism utvecklas. Här har vi många

aktuella exempel. Ett är det framväxande engagemanget bland forskare som är eniga om att krisen kräver mer aktivt deltagande från vetenskapssamhället, men oeniga om hur det kan ske på sätt som samtidigt värnar viktiga värden som vetenskaplig integritet.

Ur ett säkerhetsperspektiv. Klimatförändringarna innebär hot mot de sätt vi organiserat våra samhällen. Dramatiska väderhändelser, resursbrist och klimatmigration leder till politiska och etniska spänningar och nationella och internationella konflikter. Det framtvingar en geodiplomati på hög nivå. Ett exempel är den globala energikrisen som antagligen förr eller senare ändå uppstått av klimatskäl men som påskyndats och komplicerats av Ukrainakriget. Det finns förstås all anledning att anta att de geopolitiska spänningarna i Mellanöstern också kommer att påverka förutsättningarna för energipolitiken som i sin tur utgör ett spänningsfält som ytterligare laddar konflikten.

De senaste åren har klimat- och hållbarhetsdiskurserna mer och mer haft fokus på mållkonflikter. Det aktualiserades med de sjutton globala hållbarhetsmålen som antogs av FN:s medlemsländer inom ramen för Agenda 2030. Det stod snart klart för dem som skulle arbeta med målen och alla de 169 delmålen att de delvis krockade (Weitz, Carlsen, Nilsson, & Skånberg, 2018). Därefter har forskare försökt kartlägga och utforska konflikter, spänningar och synergier mellan mål och försökt finna lösningar på svårlösliga konflikter. Problemet är att spänningar och konflikter av den här karaktären som sagt också är diskursiva, och dessutom kulturella, filosofiska, historiska, psykologiska och sociala. De är också ofta djupt känslomässiga och handlar om våra grundläggande levnadsvillkor och vad vi uppfattar som meningsfullt i våra liv. Sådana perspektiv var från början inte särskilt betonade, men sedan några år växer fältet miljöhumaniora där den här typen av diskursiva och existentiella spänningsfält ofta står i centrum.² Nu talar man också alltmer om *polykriser* (Homer-Dixon, Renn, Rockström, Donges, & Janzwood, 2021) och till och med om att hantera olika former av kollaps (Bendell & Read, 2021; Cassegård & Thörn, 2022) samt om en metakris som kan beskrivas som en slags kris för modernitetens överordnade paradig (Rowson & Pascal, 2021).

Några retoriker har antagit utmaningen att systematiskt undersöka de omedgörliga problemens retoriska förutsättningar. Ett exempel är Philip Eubanks som kartlagt klimatkrisen som komplex argumentativ situation. Eubanks pekar på ett huvudsakligen logosbaserat sätt att tänka och kommunicera hos både omställningsivrare och klimatskeptiker och ser det som en delförklaring till konfliktfylldheten, oförsonligheten mellan läger och även till trögheten i omställningen. Det är, menar Eubanks, en argumentation som missat den retoriska vändningen och betydelsen av känslor och värderingar (Eubanks, 2015).

Några forskare som verkligen försökt borra i och begreppsliggöra meningskapandets komplexitet och spänningsfylldhet när det gäller omedgörliga problem

2 Om framväxten av fältet se Nye, Rugg, Flemming, & Emmett (2013). Om grundläggande koncept och perspektiv se Heise, Christensen, & Niemann (2017). För den som vill följa fältet finns bland annat tidskriften *Environmental Humanities*.

är Steven Griggs och David Howarth. De påpekar med hjälp av bland annat Chantal Mouffe och Ernesto Laclau faran med att reducera diskursen till det talade ordet eller texten. Diskursen kan inte frigöras från de symboliska representationer som vi har tillgång till, de sociala relationer som vi deltar i eller de institutioner eller de system som vi är del i. Vi styrs av alla dessa förutsättningar men vi kan också förändra dem genom hur vi deltar (Griggs & Howarth, 2017). Utifrån detta perspektiv har Griggs och Howarth exempelvis undersökt diskurser om expansion av flygplatser i Storbritannien (2013; 2023).

Ett annat exempel är John Dryzek och Alex Lo med sitt experiment där klimatskeptiker och omställningsengagerade kunde nå samsyn om omställningspolicier när en antagonistisk retorik ersattes med gemensamma utgångspunkter som hade att göra med tillit och gemensamma erfarenheter från andra liknande sammanhang (Dryzek & Lo, 2015).

Ytterligare en annan, mer samhällskritisk ingång, har Leah Ceccarelli i sin inflytelserika *Manufactured scientific controversy: Science, rhetoric, and public debate* där hon visar hur en bild av vetenskaplig oenighet avsiktligt skapas i syfte att fördröja politiska handling (Ceccarelli, 2011). Bland våra nordiska kollegor är ett exempel Øyvind Ihlen som både på egen hand och tillsammans med Margalit Toledano och Sine Nørholm just studerat ett annat omedgörligt problemkomplex, nämligen pandemin och mer specifikt vaccinskepticism (Ihlen, 2020; Ihlen, Toledano, & Just, 2021). Något som förenar alla de nämnda exemplen på retoriska studier är att de också vågar peka ut möjliga vägar för att överbrygga trögheter och konflikter och komma vidare i handling. Fler exempel finns i Ida Vikøren Andersens översikt av olika retorikvetenskapliga sätt att som forskare belysa, granska och själva bidra till ett slags retoriskt medborgarskap i förhållande till hållbarhetsutmaningar (Vikøren Andersen, 2023).³

Det finns förstås många fler exempel, men vi ser också att det saknas retoriska perspektiv på stora delar av hållbarhets- och klimatsdiskursen och även att den forskning som faktiskt finns inte når fram till aktörer som arbetar med klimatkrisen. Båda delarna, menar vi, är särskilt olyckliga när det gäller pågående kriser och trögheter där retoriska belysningar skulle kunna ge viktiga bidrag för att få fart på omställningen. Vi vill nu med två exempel från vår egen forskning peka ut några särskilda förutsättningar i retorisk teori och metod som har potential att ge viktiga bidrag i förhållande till pågående kriser och omedgörliga problem.

Vad är det som hindrar omställning och vad är det som får fart på dem som ställer om?

I ett forskningsprojekt studerade vi hur individer resonerar när de gör saker som skadar klimatet fast de vet att de inte borde respektive när de väljer att faktiskt avstå. I projektet kunde vi artikulera vanliga tankestrukturer som tillgrips för att legitimera klimatskadliga handlingar, men också motiv som tycks befördra omställning. En

3 Fler exempel finns i Wolrath Söderberg (2020).

del av våra fynd har kunnat bidra till att ompröva och problematisera föreställningar om omställning som haft stort inflytande i hållbarhetsarbete.

Inom projektet gjorde vi två enkätstudier. I den första frågade vi klimatengagerade personer om de gjorde saker som de vet skadar klimatet och om de kunde berätta för oss om det (Wolrath Söderberg & Wormbs, 2022; Wormbs & Wolrath Söderberg, 2023). Vi frågade vilken situation det gällde och det vanligaste svaret var flygresor. Vi frågade om de var medvetna om konflikten mellan kunskap och handling när de gjorde sitt val, och nästan alla svarade ja. Vi frågade om de motiverade för sig själva att de ändå skulle göra det, och nästan alla svarade ja. Därefter frågade vi hur de motiverade det, det vill säga vad de använde för argument. Vi fick långa artikulerade fritextsvar som vi kunde analysera. 399 svar var kompletta. I dem kunde vi skönja återkommande sätt att resonera som vi kodade och lade samman i större kategorier av tankestrukturer. I en annan artikel har vi gått på djupet i hur de här olika sätten att resonera kan förstås som *topos* och hur mer precist *enthymem* skapas vid användningen och ger argumenten kraft. Vi har också preciserat hur toposteori format vårt metodiska arbete (Wolrath Söderberg & Wormbs, 2022).⁴

Här nöjer vi oss med att kort redogöra för fynden för att illustrera vår huvudpoäng – den retoriska kritikens potential när det gäller akuta omedgörliga problem.

Det vanligaste svaret på frågan om hur informanterna motiverade sina klimatskadliga val var att man föreställde sig att man hade ett konto eller en budget. Eftersom man cyklade till jobbet, åt vegetariskt eller var noggrann med sina inköp föreställde man sig att man hade plus på kontot och kunde ta ut det som exempelvis en flygresa. Vi kunde se ett antal problem med de sätten att resonera. För det första fanns missförstånd när det gäller storlekar på utsläppen. Exempelvis förstod man inte hur omfattande utsläpp det är från en längre flygresa.⁵ För det andra räknades ofta undvikna utsläpp som plus på kontot. Det är som att tänka att man tjänar pengar på att köpa något på rea. För det tredje var valutan ofta oklar. Man kunde exempelvis tycka att det gav plus på kontot att tänka mycket på klimatet, att jobba med något annat som är bra för mänskligheten, t ex antibiotikaresistens, eller att det var synd om en för att man varit sjuk. Att man hade ansträngt sig och varit god kunde tas som intäkt för ett beteende som var mindre gott.

Ett annat vanligt sätt att legitimera klimatskadliga handlingar var att jämföra med andra som var värre. Det kunde vara grannar, kändisar eller mer obestämt ”folk” eller ”alla”. Trots att respondenterna i vår studie enligt egen uppgift hade hållbara värderingar föreföll medvetenheten låg om att vi svenskar hör till jordens

4 Den aristoteliskt inspirerade förståelse av *topos* och *enthymem* som används i våra studier bygger i sin tur på teoretisk grundforskning av Wolrath Söderberg (2010; 2012; 2017).

5 www.klimatsmartsemester.se är ett verktyg utvecklat av forskare på Chalmers varmed man kan räkna ut utsläppen för en flygresa, där en resa t.o.r. Stockholm-Bangkok motsvarar klimatpåverkan av 2,2 ton växthusgaser. I Sverige ligger de totala utsläppen per capita för närvarande på ungefär 8 ton koldioxidkivalenter. Det måste ner till mindre än hälften till 2030 och till netto noll 2050 (dvs att vi inte släpper ut mer växthusgaser än vad som fångas upp och binds i marken antingen av naturliga biologiska processer eller koldioxidinfångning).

högutsläppare.⁶

Att minimera sitt eget bidrag var också ett sätt, som byggde på att det riktigt lilla inte räknas. Det fanns andra som lyfte fram vardagens begränsningar, målkonflikter eller sociala faktorer, och de som pekade på svaghet: ”jag är bara människa”.

De här insikterna har väckt stort intresse i sig själva och begrepp som vi använt för att beskriva kategorier av resonemangssätt som ”konto-tänkande” och ”lilla jag” har fått genomslag i klimatdiskurser och verkar spela roll för människor som vill leva hållbart men ändå har höga utsläpp. På så vis bidrar de till människors förhållningssätt till det omedgörliga problemet klimatkrisen. Men det är inte vår huvudpoäng. Den har istället att göra med de teoretiska och metodologiska förutsättningarna som den här forskningen har gjort synlig. Vi återkommer till det, men först något om den andra studien.

Den andra studien fick vi inspiration till eftersom flygande var så betonat i den första enkätundersökningen. Dessutom pågick diskussionen om flygskam i den offentliga debatten och fick stort utrymme både i pressen, politiken och sociala medier. I sociala medier syntes också många vittnesmål om samtal i familjer, på arbetsplatser och kompisgäng om flygandets klimatskadlighet och moraliska perspektiv på det. Grupper som *Vi håller oss på jorden* på Facebook fick en anstormning av nya medlemmar och myndigheter började tala om utsläppen från de anställdas flygande. Och 2018 minskade svenskarnas flygande från att tidigare ha ökat konstant.⁷

Vi ville veta hur denna grupp människor, som förändrade sitt beteende för klimatets skull, resonerade. Hur såg deras meningsskapande ut? Vi skickade ut en enkät till intressegrupper på Facebook och i annan social media och frågade: ”Vad fick dig att sluta flyga eller minska ditt flygande?” och vi bad dem berätta. Efter att ha sorterat bort ofullständiga svar analyserade vi 673 svar. Här kunde vi se ett antal återkommande motiv: att de fått syn på storlekar och proportioner, att de insett sin andel av utsläppen utifrån ett rättviseperspektiv (många berättade hur tidigare legitimeringar av passivitet hade spruckit och blivit oanvändbara), att de förstått klimatkrisens akuthet genom egna erfarenheter eller andras vittnesmål av att klimatförändringarna kommit nära. Kunskapen hade därmed laddats med rädsla.

Barn var mycket närvarande i materialet – som samvetets röster, som dem man ville kunna se i ögonen, som målbilder, som kravställare och som utbildare. För många var det smärtsamt att ge upp en älskad vana och det hade haft stor betydelse att man haft stöd i ett kollektiv där man kunde dela känslan av förlust. Förebilder och berättelser om alternativa sätt att resa hade betydelse inte minst för att ändra och fortsätta med det nya beteendet. Termen *skam* användes av få informanter. Vi

6 Hälften av alla svenskar tillhör de tio procenten mest välbärgade på jorden. Denna grupp som kollektivt står för hälften av de globala utsläppen (även om utsläppen för varje använd krona förstås kan variera både mellan personer och länder). Se SCB 2023 samt Gore (2021) och Oxfam (2023).

7 Swedavias statistik, <https://www.swedavia.se/om-swedavia/statistik/>. Det har förekommit tillfälliga svackor som vid terrorattentaten den 11 september 2001, fågelinfluensan, vulkanutbrottet på Island och finanskrisen 2009 (Kamb & Larsson, 2019).

kunde emellertid se att moraliska drivkrafter som var socialt inducerade eller stödande spelade stor roll, men man upplevde det inte som något negativt utan som en hjälp att kunna leva som den man ville vara (Wolrath Söderberg & Wormbs, 2019; Wormbs & Wolrath Söderberg, 2021). Vi kunde urskilja en slags process, där kunskap som legat latent blivit en insikt, blivit moralisk och drivande för handling.

Båda studierna gav slutsatser som komplicerar och delvis ifrågasätter tidigare forskningsresultat och inte minst existerande omställningspraktiker. Nedan kommer vi att gå igenom fyra olika men besläktade lärdomar om vad retoriken kan bidra med för att förstå det som händer, men också för att komma vidare i omställningen. Vi tror en del av dem är relevanta för flera omedgörliga problem.

Lärdom 1: Kunskap blir till insikt i en mångfacetterad process

Vår kanske viktigaste lärdom handlar om kunskapens roll i omställningsprocessen. Fram till för några få år sedan hanterades klimatkrisen huvudsakligen som ett naturvetenskapligt och tekniskt problem (Sörlin, 2016). Numera är många överens om att vi redan vet det vi behöver för att ställa om och dessutom på det stora hela har tekniken. Mycket tröghet finns i våra beteenden, i individers, kulturers och politikernas beteenden. Den primära metoden för att åstadkomma beteendeförändring har varit, och är fortfarande att *informera* (Suldovsky, 2017). Trots att den platonska idén om att kunskap i sig på något direkt vis genererar handling sedan länge övergivits inom andra fält, exempelvis pedagogiken, så präglas mycket av omställningsarbetet i praktiken fortfarande av den idén. Om folk inte betar sig som de borde så genomför man informationsinsatser.

Om man inte helt övergivit tanken på att kunskap spelar roll, det vill säga. Det finns nämligen en skolbildning som innebär att eftersom vi redan har den kunskap som behövs, och ändå fortsätter med våra utsläpp som om ingenting hänt, så fungerar inte kunskap. Företrädarna för denna syn fokuserar istället på *nudging*, det vill säga att göra det lätt och frestande att göra rätt, utan att behöva tänka eller kanske ens vilja det (Thaler & Sunstein, 2012, Stoknes, 2015).

I våra studier kan vi se att båda dessa förståelser av omställning är problematiska. Kunskap spelar faktiskt roll, men inte på ett direkt eller plötsligt sätt. Den är inte på eller av så som det har låtit i omställningsdiskursen. Snarare kan kunskap om klimatkrisens allvar och om vad som är nödvändigt att göra ligga latent under lång tid utan att verkligen betyda så mycket för en. Men så händer något som får kunskapen att bli manande. Det kan exempelvis vara:

- Ytterligare kunskap av en viss typ. Att man får syn på storleken på sina egna utsläpp och inser att man har utsläpp som skulle kräva flera jordklot om alla levde som man själv, nämner flera. Det är en chock; man trodde att man levde så hållbart med tanke på hur man bemödar sig med sopsortering. Nu får man syn på att man konsumerar någon annans utsläppsutrymme och ett rättviseperspektiv öppnar sig. Då blir kunskapen moralisk.
- Erfarenhet av en klimathändelse. De stora bränderna 2018 nämner många

av våra informanter. Eller upplevelsen av att stränderna i Skåne äts upp av havet. Ofta är det en insikt som gör kunskapen om klimatkrisens akuthet verklig och påtaglig. När det sker blir man också ofta fruktansvärt rädd.

- Barn. När ett barn föds blir framtiden längre. Det kan vara ett barn som kommer hem från skolan med ny kunskap eller som ställer krav, kanske inte vill flyga på semester. Det kan vara ett barn som man vill kunna se i ögonen. Eller som man känner ansvar inför.
- Sprickan syns. Att man kan ha fått syn på och besväras alltmer av gapet mellan det man vet och hur man lever. Och de argument man använt för att skydda sig från att behöva ställa om själv börjar krackelera.

”Jag hade haft kunskap länge” säger många som svarat på våra enkäter. Men det tog tid och krävdes mer innan kunskapen blev ”verklig”, ”en insikt” eller ”betydde något för mig”. Men det räcker inte nödvändigtvis för handling. Processen är också känslomässig och social. Andra förutsättningar som tycks befördra att insikten leder till handling är om man har ett socialt sammanhang där man kan dela rädslor, sorgen över det som går förlorat med klimatförändringarna, de inre sprickorna och sina moraliska funderingar. Och om man har ett sammanhang där man kan hantera förlust. Att bryta en vana eller att avstå något upplevs ofta som smärtsamt. Om man kan ge den känslan utrymme och dela den med andra verkar den inte bli lika hämmande. Om man får inspiration och idéer om alternativa sätt att ha ett gott liv och dessutom stöd att hålla ut, från vänner eller grupper.

Det kan framstå som om processen är seriell. Först argument, sedan sammanhang och känsla. I själva verket tycker vi oss se att det är mycket mer sammanvävt. Det socialt trygga samtalet med en vän med vilken man kan dela rädsla för framtiden eller förlusten över en omhuldad vana möjliggör att kunskap faller på plats eller att man till och med uppsöker mer kunskap fast den är manande och jobbig.

Retoriker har egentligen alltid vetat att kunskap inte leder till handling på ett direkt vis, utan att erfarenheten, viljan, identitetsuppfattningen, moralen och känslorna också måste vara med och att de samspelar med varandra på komplexa vis. Men för stora delar av omställningsvärlden kommer detta som en överraskning. Detta är en första lärdom och en möjlighet för retorikens utökade användning. Retoriken har unika begreppsliga verktyg för att uppmärksamma, beskriva och förstå det som sker.

Lärdom 2: Meningsskapandet är ofta ”bakvänt”

En utbredd föreställning om tänkande är att det går till så här: Jag undrar något, jag tar reda på saker och ting, jag värderar det jag funnit och drar slutsatser om hur jag bör göra. Sedan handlar jag i enlighet med det. Redan Aristoteles insåg att det i kontroversiella frågor ofta går till precis tvärt om: Jag vill något, jag söker efter över-

tygande argument för det och så handlar jag i enlighet med dem.⁸ Men om ett argument ska duga för mig räcker det inte att det passar ihop med det som är viktigt för mig och som jag håller för sant, utan det måste också äga giltighet i mitt sociala sammanhang, bland de människor som jag vill höra ihop med. Troligen svarar dessutom min idé om vad som viktigt och giltigt mot liknande tankar i mitt kollektiv. Det är vad vi brukar kalla *doxa* inom retoriken.⁹

Det synsättet på meningsskapande uppfattas av somliga som en beklämmande bild av människan som irrationell. Men vi retoriker brukar se det doxiska i tänkandet som ett grundläggande villkor. Vi kan försöka ta makten över vårt tänkande på olika vis, men vi kan inte tänka perspektivfritt och i någon mening formas alltid våra tankestrukturer och tolkningsmönster av vår kultur, vår samtid och vårt sammanhang. Förstår man att det är så här det går till när vi resonerar, öppnar sig andra tolkningar av trögheten i omställningen än dem som präglat omställningsarbetet under lång tid.

Ett begrepp som är besläktat med den här lärdomen är *kognitiv dissonans* (Festinger, 1962). Det kan vi uppleva när vi tänker eller gör saker som står i konflikt med varandra, exempelvis att vi flyger på semester fast vi vet att det skadar klimatet. En sådan inre konflikt kan vara mycket obehaglig och därför behöver vi hantera den, antingen genom att ändra på vår livsföring eller genom att tänka annorlunda så att det inte längre upplevs som någon konflikt. Hypotesen är att benägenheten att finna räddande rationaliseringar av våra klimatskadliga beteenden skyddar oss från att behöva ta vår kunskap på allvar och ändra våra vanor. Det var också ett grundläggande antagande i designen av vår första studie. Och vi fick se hur dessa mekanismer tar sig uttryck i olika typer av argument.

Flera studier visar emellertid att när sådana rationaliseringar problematiseras och man ställs öga mot öga med sin inre spricka tenderar det att leda till beteendeförändringar (Dickerson, Thibodeau, Aronson, & Miller, 1992; Dickinson, Robbins, Filimonau, Hares, & Mika, 2013; Osbaldiston & Schott, 2011; Thøgersen, 2004). Att det har skett såg vi många exempel på i vår studie av personer som slutat flyga. Vi såg också under vilka omständigheter det tycktes kunna ske: i kollektiva moraliska diskussioner, i ett socialt sammanhang där man kunde dela den smärtsamma upplevelsen med andra, och med barn som en föreställd eller verklig samtalspartner.

Vi insåg också att om ens rationaliseringar och legitimeringar krackelerar i de sammanhang man vill tillhöra blir de inte heller längre tillgängliga som tröstande röster i ens samvete.

Detta, att meningsskapandet ofta är ”bakvänt”, innebär särskilda utmaningar när man vill befordra en beteendeförändring. Det innebär också att det är ett värde att kunna urskilja och artikulera oreflekterade tankemönster och tillgängliggöra och

8 Även Philip Eubanks påpekar problemen med att man missat detta i förståelsen av klimatkommunikation. (2015).

9 Det finns skilda idéer inom det retorikvetenskapliga fältet om hur *doxa* ska förstås, men det är inte betydelsefullt för vår poäng här. För en fördjupad utredning av *doxabegreppet* se Wolrath Söderberg, 2017.

diskutera sådana kritiska analyser i sociala sammanhang eftersom meningsskapandet också sker som ett samspel mellan den interna och den kollektiva deliberationen. Detta är vår andra lärdom.

Lärdom 3: Processen är social

Det finns en mängd förklaringsmodeller till trögheten till omställningen. En del handlar om yttre faktorer så som klimatkrisens natur. Den framskrider långsamt, är långt ifrån oss och därför hanterar vi den inte som den akuta kris den är. Och som sagt är den omedgörlig vilket gör den svår att hantera (Hulme, 2009; Moser & Dilling, 2007).

De flesta förklaringsmodeller handlar emellertid om mänskliga benägenheter och tar sin utgångspunkt i psykologiska perspektiv: vår kognition är begränsad (vilket då förstås blir extra problematiskt givet krisens natur), den mänskliga hjärnan är inte konstruerad för den här typen av kriser, vi är benägna att nedvärdera risk, vi kan inte vända om när vi investerat i något och så vidare (Gifford, 2011; Markowitz & Shariff, 2012; Stoknes, 2015). Problemet har också engagerat moral filosofer och några exempel på sådana förklaringsmodeller har att göra med hur våra värderingar ser ut, om de är mer egennyttiga eller mer altruistiska (Knez, 2016) eller med benägenheter till viljesvaghet (Kretz, 2012).

Flera av förklaringsmodellerna ovan har tagit trögheten i klimatomställningen och tendensen att fatta beslut som långsiktigt skadar oss till intäkt för att ifrågasätta beskrivningen av människan som rationell. Som en reaktion på det kom i sin tur kritik mot det underliggande synsättet på rationalitet som alltför reducerat och individuellt. Man pekade på hur kunskap och vanor är förankrade i värden, identitet och ideologi och inte minst kultur och socialt sammanhang. Socialpsykologen Dan Kahan försöker med det han kallar *politiskt motiverat resonemang* att omvärdera idén om vad rationalitet är och menar att det är rationellt för oss att orientera våra beteenden kollektivt. I själva verket, menar Kahan, kan det få betydligt mer kännbara konsekvenser för en människa att hamna i konflikt med eller bli utesluten ur sin grupp än att ha fel (Kahan, 2015).

Ett besläktat synsätt står sociologen Kari Marie Norgaard för. Hon tittade på trögheten i omställningen bland normmän. De är särskilt spännande för att de å ena sidan uppvisar en hög grad av klimatengagemang och å andra sidan har globalt sett höga utsläpp, dessutom på grund av välstånd som skapats av oljeindustrin (Norgaard, 2011). Norgaard beskriver något som hon kallar *socialt organiserad förnekelse*. Det är inte en direkt klimatförnekelse, utan innebär att man på olika vis i dialog med sin omgivning, genom användning av socialt accepterade symboler, berättelser, ritualer och tanke sätt underhåller passivitet. Hon talar om en *repertoar* av verktyg som kan användas i olika kombinationer för att försvara icke-handling.

Att verktygen vi använder för att upprätthålla trögheten är diskursiva gör dem emellertid också åtkomliga för förändring. Repertoaren kan man förstå som doxa och verktygen som topos, även om inte Norgaard använder just de begreppen.

I våra studier ser vi den stora betydelsen av det sociala sammanhanget. I studien

av hur icke-omställning motiveras är andra människor, runt informanterna, centrala som ett slags stödpunkter. Man jämför sig med andra som är värre, man vill inte sticka ut, man gör klimatskadliga saker för andras skull, eller lyder andra som kräver det av en.

På samma vis är det emellertid även för dem som ställer om. För dem som slutat flyga för klimatets skull är en dialog med andra och ett sammanhang där man kan dela erfarenheter, känslor och tankar också helt avgörande. Både som impulsgivare, som samvete, som stöd, som förebilder, som tryggt rum. Inget av det här borde förvåna en retoriker, men det har mötts med stort intresse i omställningskretsar. Retoriken har verktygen för att urskilja vad det är som pågår i de samspel där mening formas kollektivt och leder eller inte leder till handling även när de samspelet är komplexa och laddade med känslor och värderingar. Det är vår tredje lärdom.

Lärdom 4: Tänkandet är en intern förhandling

I det kollektiv där man ingår formas normer. Där får man impulser och hämtar stöd. I våra studier utgick vi emellertid också från att människors resonemang formas i en intern dialog. Den interna dialogen är inte fränkopplad dialogen med människor omkring en, utan tvärtom formas de argument och synsätt vi använder oss av, av de sätt att tänka och tala, resonera och värdera som vi möter i vår omgivning. Den tanken finns redan i Aristoteles toposlära (i *Topiken* och *Retoriken*). Men vi kan också ta stöd i Chaim Perelman och Lucie Olbrechts Tytecas begrepp ”deliberation intime” (1969), hos socialpsykologer som Michael Billig (1996) eller retoriker som Michael Mendelson (2013).

Den interna dialogen kan också ses som en förhandling mellan vad man med Kenneth Burkes term skulle kunna kalla olika *motiv*. I *A rhetoric of motives* menar Burke att meningsskapande sker genom identifikation och division (1969). Vi identifierar och separerar oss från människor, idéer, erfarenheter genom *motiv* som kan vara att vi förstår eller förklarar något på ett visst sätt, att vi rättfärdigar, legitimerar, rationaliserar eller ursäktar våra handlingar på olika vis, både för oss själva och för andra. Burke definierar i ett annat sammanhang begreppet *motiv* som ”shorthand descriptions for certain typical patterns of discrepant and conflicting stimuli” (Burke, 1984, p. 30). Han påpekar att identifikationen (och divisionen) inte är statisk utan kan påverkas av impulser, kontexter och samtal och ändra hur människor uppfattar ett problem eller en moralisk situation. Nya tänkesätt och möjligheter kan öppna sig.

Visserligen har som sagt många inom omställningssektorn åtminstone i teorin övergivit den åldrade idealbilden av människan som kritiskt bedömer den information hon har, fattar ett rationellt beslut och agerar därefter. Men vi ser att den idéen ofta ersatts med en föreställning om människan som antingen helt godtyckligt irrationell eller som alltigenom driftstyrd eller egennyttig.

Men båda synsätten är reducerade eller till och med felaktiga. Vi är inte på något banalt vis offer för känslor och social påverkan. Vi resonerar ju, reflekterar och tän-

ker. Vi gör det med varandra, men också med oss själva i en slags flerröstad inre dialog. Den här interna diskussionen med oss själva blir förstås särskilt utmanande i spänningsfyllda frågor eller målkonflikter av olika slag.

Vår hypotes är att den interna dialogen har stor betydelse när det gäller att göra handlingsval. Dels hjälper den oss att fortsätta som vanligt: vi står ut med klyftor mellan vad vi bör och vad vi gör därför att vi kan motivera det med argument som legitimerar passiviteten. Utifrån vår enkätundersökning vet vi nu en del om hur sådana argument kan se ut.

Vi tror också att den interna dialogen är central när det gäller att gå från tanke till handling. Den andra studien, den om flygandet, visar att det sker när sprickan mellan *böret* och *göret* blir för kännbar, bland annat för att de argument som tidigare räddat en inte längre uppfattas som giltiga i ens sociala sammanhang. Argument som tidigare uppfattats som logosbaserade laddas om med erfarenheter eller med känslor och moral och man upplever att man är en del i en större rörelse. Vi ser också att den här processen av internt meningsskapande kan påverkas utifrån. Detta är vår fjärde lärdom.

Retorisk kritik kan bidra till kulturell självreflektion

De här fyra lärdomarna om meningsskapande pekar ut retorikens potential att urskilja och utmana gamla förståelser som låser in oss och öppnar även för nya sätt att ta oss an vår spänningsfyllda tillvaro.

För en retoriker är det närmast en självklarhet att vårt resonerande inte är helt fritt. Visserligen kan vi göra val, men vi är också inlåsta i myter, vanor, tankestrukturer, metaforiker och diskurser. De sammanhänger med varandra, kommer laddade med värden och känslor, och de utgör stommen i vår upplevelse av vad som är möjligt, viktigt och meningsfullt. Vårt förhållande till klimatkrisen är impregnerat av sådana mönster. Vi kan bråka med, förändra och utmana dessa mönster, men då måste vi kunna se dem och prata om dem och ha tillgång till alternativ. Retoriken har verktyg att urskilja, artikulera och kritiskt granska sådana mönster på sätt som skapar igenkänning, självreflektion och även vad man skulle kunna kalla kulturell självreflektion, det vill säga att man får syn på förgivettaganden och mönster som upprätthålls kollektivt. Låt oss titta lite närmare på två begrepp som vi ser en särskild kritisk potential i, nämligen *enthymem* och *topos*.

Om Burkes begrepp *motiv* fokuserar på meningsskapandets drivkrafter, så beskriver termen *enthymem* hur identifikationen eller kopplingarna sker. *Topos* i sin tur är de återkommande och kulturellt gångbara sätten som vi tenderar att organisera vår resonerande så att identifikation uppstår. En talare formulerar sina argument utifrån sådana *topos* som man tror ska väcka genklang hos lyssnaren: ”Varför ska Sverige alltid behöva ta allt ansvar för klimatkrisen, när inte Kina gör det.” Ett sådant uttalande kan knyta an till antagandet att Sverige redan är duktiga och historiskt har tagit stort ansvar, till en känsla av orättvisa, till en idé om att det som är litet är obetydligt och så vidare. Därmed kan det uppfattas som sant och meningsfullt (fast det är djupt problematiskt ur flera perspektiv) (Wolrath Söderberg, 2021).

Ett enthymem uppstår när argumentet knyter an till annat som lyssnaren erfar och värderar och därmed uppfattas som meningsfullt (Wolrath Söderberg, 2010; 2012). Det är lyssnaren som avgör om det är meningsfullt. Det är inte övertygande om det inte övertygar. Det låter som en meningslös tautologi, men är den viktiga skillnaden mellan logisk argumentationsanalys och retorik. Det räcker inte heller med logiska skäl utan måste väcka igenkänning och känslor för att också fungera motiverande (McBurney, 1936; Miller & Bee, 1972).

Men topos fungerar inte bara mellan talare och lyssnare utan också i vår interna dialog med oss själva. Ofta, särskilt i förhållande till komplexa problem, är vi vankeomodiga. Vi kanske vill ha både och men kan inte få det. Eller så vill vi något som krockar med det vi vet att vi borde. Vi står inför en inre konflikt där det så att säga finns olika röster, eller i alla fall olika motiv. När vi ska navigera i det spänningsfältet gör vi det med olika topos. Med hjälp av dem producerar vi argument som vi kan ställa mot varandra. Men också sådana som vi kan bygga stabila kopplingar med, som i sin tur hjälper oss att ignorera utmanande motiv. Och det verkar alltså som om benägenheten att rationalisera kortsiktiga val eller egenintressen, är beroende av att man har argument som är gångbara i ens sociala sammanhang. Om vi kan urskilja sådana argument som ofta används och fånga deras topos¹⁰ så har vi möjliga verktyg för att i olika sociala sammanhang problematisera och kritiskt granska drivkrafter för tröghet respektive omställning.

Forskning med transformativa ambitioner och metodiska utmaningar

Klimatkrisens brådska, en alltmer polariserade debatt och ett växande glapp mellan forskning och faktisk omställning har fått oss att ta ett steg framåt och uppsöka situationer där vår kunskap behövs och att producera kritiska analyser som kan bli bidrag i den offentliga debatten. Det är en utveckling som vi ser på många håll i kollektivet av klimat- och omställningsforskare och som också tvingats fram av politik som missar klimatmålen och ignorerar forskning. Detta kallar som sagt Middleton med flera *participatory critical rhetoric* (Middleton, Hess, Endres, & Senda-Cook, 2015), och det innebär att analyser görs in situ i förhållande till pågående spänningar och kriser, snarare än genom att använda redan befintliga texter samt att forskaren deltar i publika dialoger och debatter med sina perspektiv och begreppsapparater. Det är ett förhållningssätt som Middleton et al. menar främjar förståelsen av den betydelsefulla roll som retoriken spelar i vardagen och som kan avtäcka diskursiva maktförhållanden.

Retorikforskare har kapaciteten att som få andra synliggöra och kritiskt granska diskursiva strukturer, normer och paradigmm just när det har potential att betyda något i en pågående samhällsdebatt. Ett sådant förhållningssätt ansluter till vad man kan kalla *transformativ humaniora* (Sörlin 2018, Joosse et al., 2020), som inne-

10 Här skulle man kunna förstå topos som prototypargument. En fördjupad utredning av det toposbegrepp som används här finns i Wolrath Söderberg (2012, p. 36).

bär att humanister ger sig i kast med kriser och utmaningar, ofta i samspel med forskare inom teknik och naturvetenskap med ett syfte att hantera ett problem eller bidra till att en samhällsförändring kommer till stånd. Det bör vara en samhällsförändring där det finns en bred vetenskapliga enighet, till exempel minskad fossilanvändning. Samtidigt kan en sådan förändring vara ett omedgörligt problem, för att det är mångdimensionellt, spänningsfyllt och innebär ett stort antal komplexa och laddade val. Att som forskare navigera i ett sådant landskap innebär en mängd avvägningar, som bland annat har att göra med den vetenskapliga integriteten.

Att arbeta närmare pågående kriser kan också innebära metodologiska utmaningar. Retoriker arbetar normalt med redan tillgängliga, ofta inflytelserika, texter eller andra artefakter, vars retoriska situation så att säga har passerat. Vi arbetar mer sällan med det som pågår och på vis som kan påverka diskursen.

I vår forskning var vi tvungna att generera nytt material, just för att fånga reflektioner här och nu. Därför gjorde vi enkätstudier. Det innebar i sin tur att materialet kunde användas i interaktion och skapa igenkänning och därmed påverka pågående skeenden. Vårt material består av mängder av korta texter där vanliga personer berättar. Det förekommer förstås enkätstudier inom retorikvetenskaplig forskning, men då rör det sig normalt om receptionsstudier, det vill säga att man velat undersöka hur olika utspel eller sätt att argumentera fungera, ofta i relation till olika situationer.¹¹ Här har vi istället sökt komma åt människors inre reflektion. Det i sig innebär metodiska utmaningar som exempelvis har att göra med huruvida det någon artikulerar explicit i efterhand verkligen svarar mot hur denne tänkte vid ett tidigare tillfälle. (Och bara det faktum att vi fokuserar på vanliga människors tankar krockar med retorikens traditionella prioritering av prominenta röster.)

Vi menar att retoriska perspektiv erbjuder unika möjligheter att förstå människors meningsskapande och motivationer i omedgörliga problem, men att det kanske kräver viss metodologisk uppfinningsrikedom. Att bryta mot de metodologiska traditionerna är emellertid inte helt enkelt. Kan man verkligen som retoriker jobba med enkätundersökningar och på så vis skapa sitt eget material? Det ifrågasattes av retoriktidskrifter när vi ville publicera våra analyser. Med tanke på att vi gjort enkätundersökningar hänvisades vi till sociologiska tidskrifter, men där passade det inte in för enkätundersökningar brukar göra anspråk på någon slags statistisk representerbarhet. Men vårt syfte var inte statistiskt. Vi intresserade oss för en särskild grupp eller praktik: människor som bekänner sig som klimatengagerade men ändå gör klimatskadliga saker. Vi behövde ett material som speglade en variation av motiv ur vilken vi kunde skapa en topik för att möjliggöra för andra att få syn på hinder och drivkrafter och att reflektera över sig själva och sin kultur. När vi skulle publicera möttes det alltså av förvirring och vi fick arbeta mycket med att förklara och motivera våra metodiska val. Vi tog hjälp av likheten med den fenomenografiska metoden som använts inom pedagogiken för att förklara hur vi gått tillväga

11 Receptionsstudier är dock knappast särskilt vanliga inom retorikforskning, vilket i sig är intressant (Kjeldsen 2018, Stromer-Galley & Schiappa 1998).

(Marton & Booth 2013). Vi retoriker kan behöva se över och diskutera vad som tas för givet när det gäller vetenskapliga praktiker, om vi ska kunna arbeta mitt i skeden.

Sammanfattande slutsatser

Det är framför allt reaktionerna på den forskning som vi redogjort för ovan som öppnat våra ögon för behovet av kritisk retorisk analys i förhållande till pågående omedgörliga problem eller kriser. Vi har inte tidigare mött ett liknande intresse. Privatpersoner har hört av sig och berättat om hur de fått syn på sig själva, på sin inre dissonans och vittnat om hur det tagit dem vidare i omställningsprocessen. Politiker, omställningsaktörer, näringsliv efterfrågar kunskapen och intresset är stort från medier. Även från klimat- och omställningsforskare inom andra discipliner finns ett intresse som enklast kan förklaras med att den här typen av perspektiv, som kan bidra till problematisering och kritisk granskning av förgivettaganden inom omställningssektorn, faktiskt saknas. Just nu provar vi att mer systematiskt sätta våra egna och andra forskningsfynd om vad som hindrar och befördrar beteendeförändringar i spel i organisationer som arbetar för minskad energi-användning och möter ett stort engagemang.¹² Intresse är inget mått på vetenskaplig kvalitet, men det säger något om behovet av ny kunskap.

Vi anser att det finns en lucka att fylla för just retoriken när det gäller klimat-krisen, men vi tror att det även gäller andra omedgörliga problem. Hur man deltar i politisk debatt med kritisk retorisk analys utan att äventyra den vetenskapliga integriteten, hur man navigerar i det breda gränslandet mellan det vetenskapliga och det politiska – det är en utmaning som vi kanske måste utforska mer grundligt.

Retoriken har en unik förmåga att urskilja hur mening skapas i snåriga spänningsfyllda frågor, utifrån hela människan. Retoriken kan begreppsliggöra och artikulera detta utifrån exempelvis sådana perspektiv som vi lyft fram bland våra lärdomar – kunskapsprocessens mångdimensionella karaktär, det ”bakvända” i meningsskapandet, det sociala samspelets betydelse och den deliberativa synen på tänkandet. Retoriken kan förstå det offentliga samtalet, de kommunikativa dimensionerna av kriser, och det mänskliga resonerande som skapar hinder och möjliggör förändring utifrån kulturell kontext och historia. Retoriken kan problematisera och kritiskt diskutera tankestrukturer och argument som skapar konflikt eller passivitet och erbjuda alternativa sätt att resonera. Det gör retoriken särskilt relevant i relation till pågående omedgörliga problem. Det här är ingen ny tanke, det är ur sådana här behov retoriken har växt fram. Men nu har vi nya problem och retoriker bör kliva rakt in i dem och bidra till kunskap och handling.

12 I forskningsprojektet *När klimatet kräver att vi avstår: från forskning till handling*, Energi-myndigheten 2021.

Litteratur

- Bendell, J., & Read, R. (2021). *Deep adaptation: Navigating the realities of climate chaos*. John Wiley & Sons.
- Billig, M. (1996). *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge University Press.
- Burke, K. (1969). *A rhetoric of motives*. University of California Press.
- Burke, K. (1984). *Permanence and change: An anatomy of purpose* (3rd ed.). University of California Press.
- Cassegård, C., & Thörn, H. (2022). *Post-apocalyptic environmentalism: The green movement in times of catastrophe*. Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-13203-2>
- Ceccarelli, L. (2011). Manufactured scientific controversy: Science, rhetoric, and public debate. *Rhetoric & Public Affairs*, 14(2), 195–228. <https://doi.org/10.1353/rap.2010.0222>
- Conley, T. M. (1984). The enthymeme in perspective. *Quarterly Journal of Speech*, 70(2), 168–187. <https://doi.org/10.1080/00335638409383687>
- Cox, R. (2007). Nature's "crisis disciplines": Does environmental communication have an ethical duty? *Environmental Communication*, 1(1), 5–20. <https://doi.org/10.1080/17524030701333948>
- Cox, R. (2013). *Environmental communication and the public sphere*. SAGE.
- Dickerson, C. A., Thibodeau, R., Aronson, E., & Miller, D. (1992). Using cognitive dissonance to encourage water conservation. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(11), 841–854. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb00928.x>
- Dickinson, J. E., Robbins, D., Filimonau, V., Hares, A., & Mika, M. (2013). Awareness of tourism impacts on climate change and the implications for travel practice: A Polish perspective. *Journal of Travel Research*, 52(4), 506–519. <https://doi.org/10.1177/0047287513478691>
- Dryzek, J. S., & Lo, A. Y. (2015). Reason and rhetoric in climate communication. *Environmental Politics*, 24(1), 1–16. <https://doi.org/10.1080/09644016.2014.961273>
- Endres, D. (2020). Environmental criticism. *Western Journal of Communication*, 84:3, 314–331. <https://doi.org/10.1080/10570314.2019.1689288>
- Eubanks, P. (2015). *The troubled rhetoric and communication of climate change: The argumentative situation*. Routledge.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Gifford, R. (2011). The dragons of inaction: Psychological barriers that limit climate change mitigation and adaptation. *The American Psychologist*, 66(4), 290–302. <https://doi.org/10.1037/a0023566>
- Gore, T. (2021). *Carbon inequality in 2030: Per capita consumption emissions and the 1.50C goal*. Institute for European Environmental Policy, Oxfam. <https://doi.org/10.21201/2021.8274>
- Griggs, S., & Howarth, D. (2013). *The politics of airport expansion in the United Kingdom: Hegemony, policy and the rhetoric of 'sustainable aviation'*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719076138.001.0001>
- Griggs, S., & Howarth, D. (2017). Discourse, policy and the environment: Hegemony, statements and the analysis of U.K. airport expansion. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 21(5), 464–478. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2016.1266930>
- Griggs, S., & Howarth, D. (2023). Depoliticisation, discourse and policy hegemony. In *Contesting aviation expansion: Depoliticisation, technologies of government and post-aviation futures* (pp. 21–42). Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447344285.003.0002>
- Heise, U. K., Christensen, J., & Niemann, M. (2017). *The Routledge companion to the environmental humanities*. Routledge.
- Homer-Dixon, T., Renn, O., Rockstrom, J., Donges, J. F., & Janzwood, S. (2021, December 16). *A call for an international research program on the risk of a global polycrisis*. Research Institute for Sustainability. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4058592>
- Hulme, M. (2009). *Why we disagree about climate change: Understanding controversy, inaction*

- and opportunity. Cambridge University Press.
- Ihlen, Ø. (2020). Science communication, strategic communication and rhetoric: The case of health authorities, vaccine hesitancy, trust and credibility. *Journal of Communication Management*, 24(3), 163–167. <https://doi.org/10.1108/JCOM-03-2020-0017>
- Ihlen, Ø., Toledano, M., & Just, S. N. (2021). Using rhetorical situations to examine and improve vaccination communication. *Frontiers in Communication*, 6. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.697383>
- Josse, S., Powell, S., Bergeå, H., Böhm, S., Calderón, C., Caselunghe, E., Fischer, A., Grubbström, A., Hallgren, L., Holmgren, S., Löf, A., Nordström Källström, H., Raitio, K., Senecah, S., Söderlund Kanarp, C., von Essen, E., Westberg, L., & Westin, M. (2020). Critical, engaged and change-oriented scholarship in environmental communication. Six methodological dilemmas to think with. *Environmental Communication*, 14(6), 758–771. <https://doi.org/10.1080/17524032.2020.1725588>
- Kahan, D. M. (2015). The politically motivated reasoning paradigm, Part 1: What politically motivated reasoning is and how to measure it. In S. M. Kosslyn (Ed.), *Emerging trends in the social and behavioral sciences* (pp. 1–16). John Wiley & Sons.
- Kamb, A., & Larsson, J. (2019). *Climate footprint from Swedish residents' air travel*. Hämtad 28 augusti 2025, från <https://research.chalmers.se/en/publication/508693>
- Kjeldsen, J. E. (2018). Audience analysis and reception studies of rhetoric. In J. E. Kjeldsen (Ed.), *Rhetorical audience studies and reception of rhetoric*. Palgrave Macmillan.
- Knez, I. (2016). Is climate change a moral issue? Effects of egoism and altruism on pro-environmental behavior. *Current Urban Studies*, 4(2), 157–174. <https://doi.org/10.4236/cus.2016.42012>
- Kretz, L. (2012). Climate change: Bridging the theory-action gap. *Ethics and the Environment*, 17(2), 9–27. <https://doi.org/10.2979/ethicsenviro.17.2.9>
- Marton, F., & Booth, S. (2013). *Learning and awareness*. Routledge.
- Mårald, E. (2013). *Om olösliga problem och betydelsen av idéhistoria*. Thule - Kungl. Skytteanska Samfundets årsbok, 26, 13–28.
- Markowitz, E. M., & Shariff, A. F. (2012). Climate change and moral judgement. *Nature Climate Change*, 2(4), 243–247. <https://doi.org/10.1038/nclimate1378>
- McBurney, J. H. (1936). The place of the enthymeme in rhetorical theory. *Speech Monographs*, 3(1), 49–74. <https://doi.org/10.1080/03637753609374841>
- Mendelson, M. (2013). *Many sides: A protogorean approach to the theory, practice and pedagogy of argument*. Springer Science & Business Media.
- Middleton, M., Hess, A., Endres, D., & Senda-Cook, S. (2015). *Participatory critical rhetoric: Theoretical and methodological foundations for studying rhetoric in situ*. Lexington Books.
- Miller, A. B., & Bee, J. D. (1972). Enthymemes: Body and soul. *Philosophy & Rhetoric*, 5(4), 201–214.
- Moser, S., & Dilling, L. (2007). *Creating a climate for change: Communicating climate change and facilitating social change*. Cambridge University Press.
- Norgaard, K. M. (2011). *Living in denial: Climate change, emotions, and everyday life*. MIT Press.
- Nye, D. E., Rugg, L., Flemming, J., & Emmett, R. (2013). *The emergence of the environmental humanities*. Mistra. Hämtad 28 augusti 2025, från <https://portal.findresearcher.sdu.dk/en/publications/the-emergence-of-the-environmental-humanities>
- Osbaldiston, R., & Schott, J. P. (2011). Environmental sustainability and behavioral science: Meta-analysis of proenvironmental behavior experiments. *Environment and Behavior*, 44(2), 257–299 <https://doi.org/10.1177/0013916511402673>
- Oxfam (2023). *Sveriges väg till en jämlik och rättvis klimatomställning*. Oxfam. Hämtad 28 augusti 2025, från <https://oxfam.se/wp-content/uploads/2023/11/Oxfam.Sveriges-vag-till-en-jamlik-och-rattvis-klimatomstallning.2023.pdf>
- Perelman, C., & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The new rhetoric: A treatise on argumentation*. University of Notre Dame Press.

- Rittel, H. W. J., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences*, 4(2), 155–169. <https://doi.org/10.1007/BF01405730>
- Rowson, J., & Pascal, L. (2021). *Dispatches from a time between worlds: Crisis and emergence in metamodernity*. Perspektiva.
- Sörlin, S. (2016). Grön humaniora: Vad, när, varför och varthän? *Kulturella Perspektiv - Svensk Etnologisk Tidskrift*, 8–19.
- Stoknes, P. E. (2015). *What we think about when we try not to think about global warming: Toward a new psychology of climate action*. Chelsea Green Publishing.
- Stromer-Galley, J., & Schiappa, E. (1998). The argumentative burdens of audience conjectures: Audience research in popular culture criticism. *Communication Theory*, 8(1), 27–62. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1998.tb00210.x>
- Suldovsky, B. (2017). The information deficit model and climate change communication. In *Oxford research encyclopedia of climate science*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228620.013.301>
- Sörlin, S. (2018). Humanities of transformation: From crisis and critique towards the emerging integrative humanities. *Research Evaluation*, 27(4), 287–297. <https://doi.org/10.1093/reseval/rvx030>
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2012). *Nudge: Improving decisions about health, wealth and happiness*. Penguin UK.
- Thøgersen, J. (2004). A cognitive dissonance interpretation of consistencies and inconsistencies in environmentally responsible behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 24(1), 93–103. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(03\)00039-2](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(03)00039-2)
- Vikøren Andersen, I. (2023). Rhetorical citizenship and the environment. *Climate Resilience and Sustainability*, 2, e249. <https://doi.org/10.1002/cli2.49>
- Weitz, N., Carlsen, H., Nilsson, M., & Skånberg, K. (2018). Towards systemic and contextual priority setting for implementing the 2030 Agenda. *Sustainability Science*, 13(2), 531–548. <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0470-0>
- Wolrath Söderberg, M. (2010). Aristoteles enthymem. *Rhetorica Scandinavica*, (53), 36–66.
- Wolrath Söderberg, M. (2012). *Topos som meningsskapare: Retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*. Retorikförlaget.
- Wolrath Söderberg, M. (2017). *Aristoteles retoriska toposlära – en verktygsrepertoar för fronesis*. Södertörn Rhetorical Studies.
- Wolrath Söderberg, M. W. (2021). *Tankestrukturer som hindrar omställning – och hur vi kan överkomma dem* (p. 93) [Rapport för Miljömålsberedningen 2014/10]. Regeringskansliet. Hämtad 28 augusti 2025, från <https://www.sou.gov.se/contentassets/e66f5e3eaaed43ddb8ae786a452eed39/tankestrukturer-som-hindrar-omstallning-och-hur-vi-kan-overkomma-dem.pdf>
- Wolrath Söderberg, M., & Wormbs, N. (2019). *Grounded: Beyond flygskam*. Fores. Hämtad 28 augusti 2025, från https://fores.se/wp-content/uploads/2019/11/Grounded-Beyond-flygskam_Online.pdf
- Wolrath Söderberg, M., & Wormbs, N. (2022). Internal deliberation defending climate-harmful behavior. *Argumentation*, 36, 203–228. <https://doi.org/10.1007/s10503-021-09562-2>
- Wormbs, N., & Wolrath Söderberg, M. (2021). Knowledge, fear, and conscience: Reasons to stop flying because of climate change. *Urban Planning*, 6(2), 314–324. <https://doi.org/10.17645/up.v6i2.3974>
- Wormbs, N., & Wolrath Söderberg, M. (2023). Thinking structures of climate delay: Internal deliberations among Swedes with sustainable ambitions. *Environment, Development and Sustainability*, 26, 23683–23700. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-03618-x>

Joni Wallin Lämsä, Lunds Universitet.
0009-0006-5404-334X / joni.wallin_lamsa@kom.lu.se

Joni Wallin Lämsä:

Att väcka en stämma

Prosopopoeia och retoriskt vittnande i Espen Söbyes *Kathe, alltid vært i Norge*

I samtida retorisk teoribildning förekommer sedan ett par årtionden ett intressant begrepp. Retoriskt vittnande (*rhetorical witnessing*) har i den retorikvetenskapliga litteraturen använts för att beteckna olika former av vittnespraktiker, i synnerhet i relation till händelser av massivt våld (Hesford, 2004; Flynn & Allen, 2020; Allen, 2021). Trots det vilar begreppet ännu i en oproduktiv vaghet och skulle vinna på att preciseras. I denna uppsats studerar jag en norsk skildring av ett av Förintelsens många offer som ett exempel på retoriskt vittnande. I min läsning framträder författaren, Espen Söbye, som ett ställföreträdande vittne – en person som utan att själv ha närvarat vid Förintelsens platser gör sig till ett språkrör för andra personers erfarenheter av förföljelse och våld. Mitt fokus ligger på hur Söbye följer de språkliga spår som en ung judisk flicka lämnat efter sig i ett dokumentarkiv som etablerades av nazisterna i det ockuperade Norge. Med utgångspunkt i detta exempel argumenterar jag för att det retoriska vittnandet kan förstås som en form av ställföreträdande vittnande: genom ett lyssnande som levandegör öden ur Förintelsens arkiv förmedlar det retoriska vittnet de dödas röster till eftervärlden. Därmed blir det retoriska vittnet till en länk mellan samtiden och det förgångna, och låter oss bevittna Förintelsens verklighet i en tid då de ursprungliga vittnena håller på att försvinna.

Under en stor del av andra världskriget var Norge ockuperat av Nazityskland. Den tyska militärens intåg år 1940, som slog sönder det lokala motståndet efter drygt två månader av strid, innebar en våldsamt omstrukturering av det norska samhället. Den sittande regeringen tvingades hastigt i

exil och befolkningen sattes under sträng kontroll. Den nya ordningens tillsyn pågick med den lokala polisens stöd och slog särskilt hårt mot den judiska minoriteten. Omedelbart efter maktskiftet började Norges judar att utsättas för trakasserier och förföljelser. De drabbades av uppsägningar på arbetsplatser och deras privata egendomar konfiskerades av staten. Därtill blev de föremål för ett inträngande administrativt intresse. Ett antal frågeformulär distribuerades till rikets judar, som där fick besvara frågor om sin härkomst och sina familjeband. Denna kartläggning var ett steg på vägen till de deportationer som följde år 1942, då 773 norska judar sändes till gaskamrarna i Auschwitz (Bruland, 2017).

Ett av dessa formulär ifylls av en ung judisk flicka, Kathe Lasnik. Hon är femton år och har aldrig varit utanför sitt hemland. På frågan om sin härkomst konstaterar hon därför att hon ”alltid vært i Norge”, alltid varit i Norge. Dessa ord – samlade i ockupationsväldets administrativa handlingar och senare arkiverade av den norska staten – är de enda språkliga spår som Kathe lämnar efter sig innan hon förs bort och mördas. Över sextio år senare kommer statistikern Espen Söbye över formuläret i jakt på andra dokument från ockupationstiden. Den unga flickans ord drabbar honom på djupet, och han antar uppgiften att skildra hennes liv. Resultatet av denna forskning i ett bortglömt öde är boken *Kathe, alltid vært i Norge* (Söbye, 2003).

Hur skildrar man ett liv som har lämnat så få spår efter sig? Denna fråga löper som en röd tråd genom Söbyes skildring av Kathe. Författaren har tagit på sig en närmast omöjlig uppgift: att utvinna ett helt livsöde ur orden i ett sterilt formulär, som dessutom framträder i ett både avhumaniserande och motsägelsefullt sammanhang – det arkiv som nazisterna upprättade över Norges judar inför deportationerna. I och med att Kathes uppgifter har registrerats av nazisternas administrativa apparat kan de ses som ett logiskt led i folkmordet på judarna, som ett av de många stegen mot fullständig utplåning. Författaren möter alltså Kathe i ett arkivsammanhang som har till sin enda funktion att administrera judarna in i döden. Ändå kan han inte låta bli att försöka återge individen bakom de fyra ord som makten registrerat. Han vittnar därmed om en ung flickas lönlösa vädjan till en ordning som snart ska förinta henne.

I denna uppsats framträder Espen Söbye som ett ställföreträdande vittne – en person som tar på sig att bära vittnesbörd om en annan persons erfarenheter. Som vi kommer att se innebär detta att författaren, om än bara för korta stunder, ställer sig i Kathe Lasniks ställe, bebor hennes erfarenhet och gör den hörbar för sina läsare. Vilka retoriska strategier använder Söbye sig av för att bära vittnesbörd om Lasniks öde? Hur levandegör han detta bortglömda öde för sina läsare? Genom dessa frågor vill jag spåra en sorts sekundär vittnespraktik som tar vid när de ursprungliga vittnena tystnat, ett vittnande som uppstår i en tid då förintelsens erfarenhet bara kan förmedlas i andra hand. Jag fokuserar här särskilt på lyssnandet som en retorisk strategi som gör det möjligt att bära vittnesbörd om personer som inte längre själva kan meddela sina erfarenheter. Därmed närmar jag mig det ställföreträdande vittnandet med samma fråga i bakgrunden som Rebecka Katz Thor (2018, 20) ställer i sin avhandling: ”How can we rethink the notion of the witness when

there are no witnesses left?”.

Redan här kan sägas att andrahandsvittnandets ambition inte är etiskt oproblematiskt. Att bära vittnesbörd efter de ursprungliga vittnena handlar oundvikligen om att ta till orda i en situation där någon själv inte förmått eller velat berätta sin egen historia. Frågan om rätten att tala i stället för andra är central i teoribildningar som utforskar möjligheterna att lyfta marginaliserade personers röster ur glömskan utan att reducera dessa till någonting förutfattat och enkelt. I vår samtid har detta problemkomplex behandlats under rubriken epistemiskt våld, som bland annat refererar till språkliga handlingar som undertrycker och tystar den utsatts eget vittnesbörd om sina erfarenheter (Dotson, 2011). Detta tystande blir än mera markant vad gäller hågkomstpraktiker kring Förintelsens försvunna offer, där den omtalade andre inte längre ens i princip har möjlighet att påverka begripliggörandet av sin erfarenhet, och därmed inte heller kan avlägga ett vittnesbörd som respons på detta begripliggörande. Det ställföreträdande vittnandet riskerar därför alltid att tysta den erfarenhet som det försöker ge röst åt.

Innan jag går in på Söbyes möte med Kathe Lasniks efterlämnade ord ska jag diskutera det ställföreträdande vittnandets roll i minneskulturerna kring Förintelsen. Sedan går jag in på retorikvetenskapens spänningsfyllda förhållande till lyssnandets praktik. Därefter redogör jag kort för arkivbegreppets relevans för Förintelsestudier. Med dessa perspektiv i bakgrunden blir det enklare att följa den process genom vilken Söbye lyssnar fram Kathes stämma i det arkivsammanhang där den uppträder. Hur denna stämma återupplivas genom den retoriska figuren prosopopoeia är ämnet för uppsatsens analytiska del. I en avslutande diskussion knyter jag samman trådarna ovan genom att specificera det retoriska vittnandet som en form av ställföreträdande vittnande. Uppsatsens övergripande ambition är att klargöra hur ett retoriskt förhållningssätt till vittnandet som en form av lyssnande kan fördjupa vår förståelse av hur det förgångna blir närvarande i vår samtid.

Det ställföreträdande vittnet. Senkomna vittnesbörd

I en tid då de ursprungliga vittnena till Förintelsen håller på att försvinna är det avgörande att utforska vittnespraktiker som inte utgår från personliga erfarenheter, utan som händer försenat, i andra hand, och alltså utförs av personer som inte själva varit med om de händelser som de omvittnar. Bland sådana vittnesbörd är dokumentära skildringar av Förintelsens offer en av de snabbast växande genrerna, och till denna genre hör också Söbyes beskrivning av Kathe Lasniks öde.

Avgörande för det ställföreträdande vittnet är att hon inte har varit på plats vid de händelser och skeenden som hon tar på sig att beskriva. I stället skriver hon i andra hand. Denna vittnesposition har i forskningen benämnts genom ett antal begrepp som betonar dess senkommenhet och ställföreträdande karaktär. Det senkomna vittnet eller ”belated witness” (Levine 2006), ”witnesses by adoption” (Hartman 1996), ”secondary witnessing” (Apel 2002) och liknande begrepp har det gemensamt att de etablerar en distinktion mellan vittnandet om egna erfarenheter och det sekundära vittnandet, en språkhandling där någon talar i stället för en

annan eller andra personer om erfarenheter som hon själv inte har upplevt.

En av de mera tongivande teoretiseringarna av ställföreträdande vittnande (vicarious witnessing) har gjorts av Froma Zeitlin (1998). Med utgångspunkt i Claude Lanzmanns film *Shoah* och Art Spiegelmans grafiska roman *Maus* spårar Zeitlin en trend i moderna vittnespraktiker där ansvaret att vittna om Förintelsen delvis lös-gör sig från förstahandsvittnet. Vittnandet blir här till ett uppdrag som handhas av aktörer som inte själva upplevt Förintelsens verklighet. Gemensamt för dessa försök är, som Zeitlin (1998, 6) skriver, ”an obsessive quest to assume the burden of memory, of remembrance, by means of which one might become a witness oneself”.

Ett ställföreträdande vittnande, där någon bär vittnesbörd om andra personers erfarenheter, karaktäriseras alltså av en vilja att ta vid där de ursprungliga vittnesbörderna slutat, att fylla ut tystnaderna efter de hädangångna som aldrig fick tillfälle att själva berätta om sina erfarenheter. I det följande undersöker jag hur lyssnandet som retorisk praktik möjliggör framväckandet av en död persons stämma, och hur denna språkhandling blir till ett ställföreträdande vittnesbörd om ett öde som tystats. Detta innebär att vi först måste närma oss retorikvetenskapens förståelse av lyssnandet som en retorisk akt, för att bättre kunna beskriva de sätt på vilka det ställföreträdande vittnandet sker inom ramarna för litterära framställningar.

Det inre örat. Vittnet som den lyssnande

Retorikvetenskapen har sedan sin begynnelse i antiken prioriterat talets praktik framför lyssnandets. Den lyssnande framstår visserligen som mångfacetterad i denna tradition, med en komplex och skiftande mottaglighet, men tenderar främst att teoretiseras som åhörare till en talare – någon som ska påverkas och övertygas av return (Bailiff, 1999, s. 52). Snarare än åhörarens lyssnande är det här talpraktikernas inflytande som utforskas, vilket alltjämt är fokus i den breda fåran av retorikvetenskapen. Men genom att teoretisera lyssnandet som en retorisk praktik med samma dignitet som talet friläggs dess potential som ett retoriskt verktyg för att framlyfta rösterna av historiens offer ur glömskan.

Krista Ratcliffe har lanserat begreppet ”retoriskt lyssnande” (rhetorical listening) i ett försök att ställa lyssnandet i centrum av retorikvetenskapen. För Ratcliffe betecknar det retoriska lyssnandet ”a stance of openness that a person may choose to assume in relation to any person, text, or culture” (Ratcliffe, 2005, s. 17). Redan i denna definition framträder begreppets expansiva anspråk. Mer än att handla om åhörande i klassisk mening, ett passivt (om än stundvis motsträvigt) mottagande, intar den lyssnande här en aktiv roll i den retoriska processen. Lyssnandet handlar om en avsiktlig attityd av känslighet för det som är främmande – en öppenhet som tillåter något att framträda i sig självt. Därtill kan denna attityd riktas mot annat än språkliga utsagor: kulturer, texter, hela mänskliga sammanhang kan enligt Ratcliffe bli föremål för det retoriska lyssnandets särskilda uppmärksamhet. Det retoriska lyssnandet är en attityd av öppenhet inför det främmande.

Lisbeth Lipari har ytterligare betonat lyssnandets funktion som en öppenhet

inför det som är annorlunda och ännu okänt för den lyssnande. Den som lyssnar gör sig tillgänglig för någonting som hon inte känner till sedan innan, men som hon nu är redo att påverkas och förändras av. I Liparis modell ses lyssnandet dessutom som en kreativ akt, ”a form of co-constitutive communicative action that can ’listen persons to speech’” (Lipari, 2012, s. 228). Den lyssnande låter andra komma till tals, snarare än att bara själv tala, och skapar därmed en retorisk situation där flera röster kan höras – de möjliga perspektiven mångfaldigas genom det tillåtande samtalsrum som skapas. Lyssnandet är med andra ord en förmåga som är avgörande i det etiska mötet med andra människor: det är en ”invocation that can give birth to speech” (Lipari, 2012, s. 228), ett sätt att skapa utrymme åt andra människors beskrivningar av sina erfarenheter och sin plats i världen. Lipari ställer sig här i den fåra av retorikvetare som försöker uppväcka retoriska praktiker som orienterar sig bort från returns försök att påverka publiken i en förutbestämd riktning, och som i stället betonar det öppna i varje kommunikativ situation.

Gemensamt för Lipari och Ratcliffe är att de beskriver lyssnandet som en aktiv attityd som i princip vem som helst kan inta för kommunikativa och retoriska syften. De följer därmed Susan Bickfords tanke om att ”listening, like speaking, is a creative act, one that involves conscious effort” (Bickford, 2018, 144). Något annat som förenar dessa båda teoretiker är att lyssnandet förstås som någonting mera än det mekaniska utbytet mellan trumhinnan och städet som utgör hörselns materiella villkor. Att lyssna är att öppna sig för något på ett sätt som låter detta andra att komma till tals i egen rätt.

Mina analyser nedan tar sin utgångspunkt i Ratcliffes och Liparis förståelse av lyssnandet som en akt av öppenhet inför det främmande och som en aktiv snarare än en passiv förmåga. Men i mitt försök att se på lyssnandet som del av ett ställföreträdande vittnande vill jag samtidigt återföra en mera kroppslig dimension till begreppet som är frånvarande i dessa teorier. Ett retoriskt lyssnande går visserligen inte att reducera till en materiell process av bearbetning av ljudvågor, men kan däremot få till stånd en situation där en annan persons perspektiv inträder i vittnesmålet rent fysiskt – som om den lyssnande stod inför den talande. Lyssnandet är därför centralt för att förstå det ställföreträdande vittnet som i likhet med Söbye bara når historien i andra hand, genom de få spår som blivit kvar efter Förintelsens offer, men som ändå antar utmaningen att levandegöra de hädangångna genom att vittna om deras liv, erfarenheter och handlingar.

Även inom teorier om Förintelsevittnen har lyssnandet formulerats som en kreativ kapacitet som skapar öppningar för den andres tilltal. Enligt Shoshana Felman, som skriver om vittnesaktens villkor i Förintelsens efterspel, krävs det ett öppet och aktivt lyssnande för att den överlevande ska kunna komma till tals (Felman & Laub, 1992). Den lyssnande är förutsättningen för vittnesmålet, och hennes attityd kan ömsom frammana, ömsom begränsa vittnets vilja och förmåga att uttrycka sina erfarenheter. Den lyssnande framträder alltså som ett ställföreträdande vittne till det ursprungliga vittnet, och hennes närvaro är nödvändig för att skapa det tillåtande sammanhang där överlevaren kan tala (Givoni, 2016). Lyssnandet och det ställföreträdande vittnandet är därmed intimt sammanförda i denna tanke

om den lyssnande som en aktiv part i vittnesbördets uppkomst.

I Felmans modell handlar relationen om en lyssnare som sitter framför faktiska överlevare som använder sin faktiska stämman för att tala om sina erfarenheter av förföljelser och våld. Men begreppet som det förstås av Ratcliffe och Lipari tillåter oss att se hur lyssnande även kan hända inom en läsares umgänge med textuella artefakter. Som jag kommer att argumentera i denna uppsats behåller lyssnandet till texters tilltal något av den retoriska och kommunikativa närvaro som Felman talar om, vilket gör att vittnesbördet som lyssnandet leder till får en retorisk karaktär – det blir ett retoriskt vittnande som gör närvarande den hädangångnes stämman som någonting faktiskt som läsaren åhör genom orden. Jag följer här Horace Engdahls (2005) teoretisering av stämman som effekten av en läsning där de enskilda orden svetsas samman till en sammanhängande enhet och blir meningsfulla.

I det följande argumenterar jag för att den retorikvetenskapliga förståelsen av lyssnandet har mycket att bidra till vår förståelse av det ställföreträdande vittnesbördets villkor i en tid då de ursprungliga vittnena till Förintelsen håller på att försvinna. I synnerhet kommer jag att diskutera lyssnandets roll i det ställföreträdande vittnesbördet som någonting som kan hända i relation till situationer där personen som omvittnas inte är närvarande. Närvaron skapas här snarare, som vi kommer att se, genom retoriska tekniker som uppväcker en stämman i en textuell form. Alltså handlar det här om någonting mera än Felmans och Laubs intervjuare som blir medskapande i vittnesbördet genom ett produktivt lyssnande. Det produktiva lyssnandet händer här utanför möjligheten till en faktisk dialog, men har ändå samma produktiva kapacitet att framkalla mening som Lipari och Ratcliffe betonar. Att förstå lyssnandet till textuella spår som ett sätt att göra bortglömda öden levande för en sentida läsare kräver att en stämman uppväcks från arkivens tystnad. Det är denna handling som är grunden till det retoriska vittnande som jag här undersöker.

För att förstå Söbys lyssnande till ett av Förintelsens många offer är det viktigt att förstå någonting om det arkiv i vilka dessa offers röster är nedtecknade i det norska sammanhanget – den nazistiska säkerhetspolisens dokument från ockupationstiden, som den norska staten samlat in och bevarat i ett sammanhängande arkiv. Det är detta arkiv efter Förintelsen jag uppsöker innan jag går över till att detaljstudera Söbys retoriska lyssnande till Kathes stämman, som också är en specifik form av ställföreträdande vittnande.

Språkspår. Arkivstudier i Förintelsens efterföljd

Varje arkiv och tillgängliggjord kunskap är resultatet av maktförhållanden som bestämmer vad som är möjligt att ta reda på om det förgångna. Genom att fånga det förflutna i ett arkivsammanhang skapas en frammanad ordning, och för att denna ordning ska bli enhetlig och begriplig förtigs och osynliggörs det som inte passar in. Arkivet är därmed ett utrymme där människor i skilda tider utövar en bestämmande makt över vad som räknas som sant och verkligt, inklusive faktisk makt över människor och andra djur (Öhrberg m.fl., 2021, s. 38).

Retorikvetenskapen har närmast sig arkiv som socialt och etiskt laddade platser.

Charles E. Morris påpekar att arkivet är ”a site of rhetorical power”, med innebörden att det som utsägs i ett arkiv har effekter på en publik: det övertygar (eller misslyckas med att övertyga) åhöraren om ett visst narrativ, en viss verklighetsbild (Morris, 2006, s. 115). Samtidigt som arkivet tillgängliggör det förflutna formar det också villkoren för tillgängligheten, och i förlängningen även mottagligheten hos den publik som tar del av kunskapen. Maktdynamiken inom arkivet kan därmed beskrivas som retorisk: den bestämmer formerna av tillgång som publiken får till den historiska verkligheten. Ingenstans framträder denna dynamik mellan det öppna och fördolda tydligare än i de arkiv som bevarat spåren efter Förintelsen.

Dora Osborne har konstaterat att nazisternas brott dokumenterades i ändlös detaljrikedom av förövarna själva (Osborne, 2020, s. 8). Denna hyperbyråkratisering lämnade efter sig otaliga administrativa spår av massmordet – ett tyst inventarium av de miljontals enskilda handlingar som tillsammans möjliggjorde Förintelsen. Samtidigt försökte förövarna dölja sina brott för eftervärlden genom att förinta Förintelsens pappersspår och de fysiska vittnena. Detta innebär att all forskning om Förintelsen måste förhålla sig till ett material där maktförhållanden, relationen mellan tillgängliggjord och återhållen kunskap, är särskilt framträdande. Trots den stora mängden pappersspår som Förintelsen efterlämnat existerar det nämligen en kunskapslucka i relation till de privata erfarenheterna av Förintelsen. Det är bristen på dessa källor, som i fallet med Kathe Lasnik, som skapar grunden för vår samtids försök att levandegöra enskilda öden från Förintelsens arkiv. Det ställföreträdande vittnet har därför alltid att förhålla sig till denna brist, som samtidigt är villkoret för det retoriska försöket att uppliva en hädangångens stämma.

Litterära, essäistiska och vetenskapliga gestaltningar av Förintelsen har under senare årtionden i ökad utsträckning behandlat den spänningsfyllda relationen mellan nazisternas brott och dokumentationen av dem. Med utgångspunkt i nutida tysk minneskultur argumenterar Osborne för att idén om ett så kallat ”post-Holocaust archive” spelar en avgörande roll i samtida tysk skönlitteratur och konst (Osborne, 2020). De arkiv som behandlas här utgörs inte enbart de fysiska samlingar av dokument som finns utspridda i diverse administrativa byggnader. Snarare framstår de som tematiska centra som samtida författare använder sig av för att utreda frågor om det förflutnas tillgänglighet. Detta litterärt gestaltade arkiv blir därmed, med Helen Dorothy Frosts ord, ett prisma där ”post-Holocaust texts and their interaction with history, memory and the fragments of the past can be considered” (Frost, 2010, s. 5).

På så sätt kan Espen Söbyes upptagenhet av Kathe Lasniks röst, en röst som framträder i ett problematiskt arkivsammanhang, läsas som del av en större samtida trend där författare söker efter svar på hur ett traumatiskt förgånget kan skildras av någon som inte själv närvarade vid händelserna. Arkivet blir här ett utrymme som det ställföreträdande vittnet uppsöker, medvetet om skörheten hos de spår som hon avtäckar. Marianne Hirsch och Leo Spitzer ser dessutom arkivkonceptet som intimt sammankopplat med ”the figure of the embodied witness, on trauma and transmission, and on the complex relationship between enunciation, listening, and truth” (Hirsch & Spitzer, 2009, s. 155). Arkivet blir här den brännpunkt där

litteraturen kan utforska relationen mellan vittnandet och lyssnandet. Det ställföreträdande vittnet uppsöker Förintelsens arkiv för att uppväcka det förgångnas röster, och möter där svårigheterna med detta uppdrag. Och det är i relation till detta svåra lyssnande som det ställföreträdande vittnet utvecklar sina retoriska strategier för att kommunicera en annan persons erfarenheter.

Att uppsöka litterära skildringar av arkivmaterial från Förintelsen, som i Söbyes bok om Kathe Lasnik, blir därmed ett sätt att undersöka på vilket sätt vi kan lyssna till rösterna av Förintelsens offer, med hänsyn till den individualitet som nazisterna försökte utplåna. För eftervärlden är det nämligen avgörande att inte göra om nazisternas brott i mindre skala: att en ytterligare gång tysta och anonymisera den enorma mängd människor som blev offer för Förintelseprojektet.

Mängdens anonymitet. Det offentliga arkivet

Som Anniken Greve har visat rör sig Söbyes skildring utmed tre parallella spår (Greve, 2012, s. 167). För det första finns i boken en biografisk beskrivning av Kathe Lasniks liv, en personteckning som utgår från de få fakta som blivit kvar av henne: minnesbilder från bekanta, klasslistor, familjedokument. Det andra spåret uppvisar en mera sociologiskt färgad beskrivning av de norska judarnas omständigheter innan och under ockupationen. I det tredje spåret delger Söbyes hur han kommer i kontakt med Kathe – beslutet att skriva om henne, de enträgna försöken att finna spår av hennes existens och person, och sina reflektioner kring uppgiftens svårigheter och motgångar. Det är främst genom att se på denna senare form som jag nedan försöker bestämma de retoriska förutsättningarna för Söbyes ställföreträdande vittnande.

Två specifika arkiv anges som utgångspunkter för Söbyes beslut att skriva om Kathe. Det första är samlingen av dokument som efterlämnats av nazisterna, de formulär i vilka Norges judar fick besvara diverse frågor om sina familjeförhållanden. Genom dessa blir Söbye för första gången medveten om Kathes existens. Kathes fåordiga formulär, där endast fyra ord av hennes penna står registrerade, får Söbye att uppsöka ett annat arkiv kurerat av den norska staten där norska judars personliga tillhörigheter, som konfiskerades av nazisterna under ockupationen, samlats. Väl framme i detta arkiv möts författaren dock av ett chockerande faktum. Facket där Kathes saker ska vara står tomt. Stående inför det faktum att inga materiella spår av Kathe finns kvar får Söbye en insikt. ”Da slo en innskyttelse ned i meg”, skriver han: ”Finn ut alt det er mulig å finne ut om Kathe Lasnik” (Söbye, s. 10). Drabbad och målmedveten ger han sig i kast med att följa de få spår som Kathe efterlämnat.

Det fysiska arkivet som Söbye besöker är del av ett större, mera abstrakt nationellt arkiv – den norska statens berättelse och kunskap om det förgångna – som tar sig uttryck i de andra monument som upprättats i offentligheten för att värna minnet av Förintelsen. Denna offentliga, hedrande och sörjande minneskultur har blivit en viktig del av Norges självbild, och är ett av de första spåren som Söbye följer i sin jakt på Kathes livsspår. På ett minnesmärke över de judar som skickades från Oslo

till Auschwitz ombord på ångbåten Donau finner han mycket riktigt namnet Kathe Lasnik ingraverat bland hundratals andra. Ändå tycks Kathe inte riktigt vara närvarande här:

Minnesmerkene og gravmonumentene forteller ikke mye. De knytter henne til utslettelsen. Var det det eneste som hadde skjedd i livet hennes? Jag syntes det var forferdelig at hon skulle huskes bara fordi hun var et offer. Fantest det ikke noen som husket henne for noe annet? (Söbye, s. 9).

Det offentliga minnesmonumentet lider av en avgörande brist. Egentligen tycks det inte, upplever Söbye, levandegöra Kathe som enskild individ. Snarare än hågkommen blir hon inlemmad i Förintelsens enorma kollektiv, ett offer bland hundratals och i förlängningen miljontals andra. Den ofattbara mängden människor som drabbades av nazismens våld uttraderar allting som är specifikt med henne, och det sätt som hennes liv gestaltade sig vid sidan om Förintelsen förgörs under brottets oerhörda tyngd.

Här visar sig det offentliga arkivets begränsningar, dess oförmåga att ge Söbye den typ av mänsklighet han söker. Den norska statens försök att högtidlighålla Förintelsens offer är ett sätt att tillgängliggöra och ordna kunskapen om det förgångna. Det är alltså skapandet av ett enormt arkiv som inte enbart är fysiskt, utan som också tar sig uttryck i samhällets gemensamma försök att tala om och minnas Förintelsen. Men Kathes röst uppgår i den stora mängden av röster, så att ingen av dem kan höras som skild från de andra. Det fysiska arkivet står tomt, men också offentlighetens vidare arkiv misslyckas med uppdraget att göra Kathe närvarande, hågkommen som någonting mera än en del av den sårbara mängden – som en enskild individ. Detta är anledningen till att Söbye ger sig i kast med att levandegöra de fyra ord som nedtecknats av Kathe: ”alltid vært i Norge”.

Den bönhörda rösten. Att lyssna till de döda

Trots att Kathe Lasnik står i centrum för Söbyes skildring är avgörande delar av hennes person märkbart frånvarande i framställningen. Mycket sällan tar sig författaren friheten att leva sig in i den unga flickans inre liv. Den rädsla och den oro som hon måste ha upplevt innan och under förföljelserna träder endast fram ett fåtal gånger, i korta men meningsdiga instick.

Som Anniken Greve argumenterat är denna ovilja till en utsvävande, mera fantasifull inlevelse i Kathes inre liv inte att betrakta som ett etiskt misslyckande (Greve, 2012, s. 163). Snarare är ordens blyghet inför Kathes känslöstämningar ett sätt genom vilket Söbye respekterar Kathes integritet. Genom att låta hennes inre liv förbli i marginalen av framställningen betonar författaren i själva verket det okränkbara i denna individualitet. Hennes erfarenheter, som eftervärlden inte har tillgång till, lämnas kvar i en respektfull skugga. Denna avsaknad av Kathes perspektiv gör henne möjlig att sörja utan att tillskriva henne känslor och tankar som Söbye förmodar att en ung flicka, för ett halvt sekel sedan, kände och tänkte. I så måtto skiljer sig hans skildring av Kathe från många andrahandskildringar av Förintel-

sen, där emotionell verkan uppnås genom det känslolagda frammanandet av offrens inre liv.

I ljuset av denna frånvaro av Kathes eget perspektiv på sitt öde blir de fåtal ställen där Söbye retoriskt antar Kathes perspektiv särskilt betydelsebärande. I dessa avsnitt är det som om författaren lyssnar till en del av Kathe som nazisternas våld nästan helt har uttraderat, men som ändå riktar ett anspråk mot honom. Ett av dessa tillfällen uppträder när Söbye beskriver Kathes formulär. Här har den unga flickan nedskrivit det korta svaret på frågan om sin härkomst. Dessa ord lever plötsligt upp för författaren, och han drivs till att spekulera kring deras djupare innebörd:

Hvorfor hade hun skrevet akkurat det? ... Hun må ha svart 'Alltid vært i Norge' fordi hon mente att det skulle beskytte henne. 'Alltid vært i Norge' var en bønn: Jag er en av dere, dere gjør vel ikke meg noe? Men det gjorde de" (Söbye, s. 8).

"Hun kunne bare hoppet over det, men hun gjorde ikke det. Hun må ha trodd det skulle hjelpe" (Söbye, s. 102).

I dessa korta passager uppvisar Söbye en känslomässig inlevelse i Kathes inre stämningar som inte uppträder någon annanstans i texten. Författaren börjar med att fråga sig själv om anledningen till att just dessa specifika ord nedtecknades av Kathe i den form hon gav dem. Sedan följer en tolkning, som landar i beskrivningen Kathes förhoppning om att orden ska beskydda henne från nazisterna. Därefter fäster Söbye en retorisk kategori till orden: de är en bön. I slutet av passagen nås slutligen kulmen: Söbyes lånar sin egen röst, sina ord till Kathe, så att hennes bön och stämma ska kunna höras genom honom. En kort stund bebor han Kathes perspektiv genom att tala i första person, utan citattecken, för Kathes räkning: "Jag är en av era egna, ni gör väl ingenting mot mig?". Denna bön var utan verkan gentemot säkerhetspolisen, men hos lyssnaren (Söbye) och hos den som i sin tur lyssnar till honom (bokens läsare) får den en känslomässig verkan som levandegör personen som är upphovet till det bönfallande tilltalet.

Den retoriska figur som Söbye använder sig av här kallas *prosopopoeia*. Denna retoriska teknik, där talaren åkallar någon eller någonting frånvarande, kan utföras genom att direkt återge en annan persons språkliga sätt, men också genom att formulera hur man föreställer sig att den frånvarande skulle ha talat om hon hade varit på plats. En död, fiktiv eller frånvarande person, en idé, ett djur eller ett stycke natur, kan alla ta plats i språket genom *prosopopoeia*. Dessutom följer figuren sällan, som Jeanne Fahnestock (2011, s. 319) förtydligar, gränsdragningar mellan det direkta citatet, parafrasen eller det rena diktandet.¹ Söbye talar i jagform för Kathes räkning, och genom att göra så för han samman sitt ställföreträdande vittnande

1 Fahnestock listar tre former av denna retoriska figur som ingick i den grammatiska och retoriska klassiska undervisningen – *prosopopoeia* (att föreställa sig någon som talar), *ethnopoeia* (att tillskriva tal till verkliga personer) och *eidolopoeia* (att tillskriva tal till de döda) – men menar också att dessa har blivit särskiljda, "perhaps excessively".

med hjälp av prosopopoeia, som frammanar den frånvarandes stämma.

I själva verket kan prosopopoeia betraktas som ett sätt att retoriskt levandegöra ett tings eller en frånvarande persons perspektiv när denna inte längre själv kan göra det. Figuren har därför en intressant relation till frammanandet av de dödas röster. Paul de Man har beskrivit prosopopoeia som ett försök att skapa en dialog med de döda, samtidigt som han erkänner att en sådan dialog omöjlig, och Colin Davis (2004) har tagit vid där de Man slutar för att diskutera hur prosopopoeia bildar en grund för den typ av levandegörande som gör det möjligt för oss att förstå döda personer vars öden bara når oss i andra hand, genom andras förmedling. Levandegjorda genom andra personers ord, ställda inför publiken genom talarens eller skribentens tillfälliga uppväckande av deras perspektiv, får de döda en boning i en annans språk, som skapar ett rum där de återigen kan höras.

Sedd på detta sätt blir Söbyes lyssnande till Kathes ord till någonting produktivt i Liparis och Ratcliffes mening. Det egna lyssnandet leder till att han skapar ett tilltal som han och i förlängningen hans läsare kan höra. Kathe levandegörs, eftersom hennes svar i formuläret tillskrivs ett specifikt tilltal och en riktning: orden har en publik, och därmed en bönfällande ton som vi kan höra. Genom att därtill tala i stället för henne återskapar Söbye den retoriska situation där Kathe ännu trodde att hon skulle kunna övertyga sina vedersakare om att hon var en person, värdefull, möjlig att sörja, lika norsk som alla andra. Men han skapar också en effekt i nuet där han och läsaren kan höra Kathes bön. Hjälplost bönfällande kommer Kathe fram till oss som ett levande tilltal, en specifik stämma.

Med hjälp av prosopopoeia skapar Söbye därmed både en tydlig avsändare (Kathe, med förhoppningen om att överleva) och en tydlig adressat (den ockuperade norska statsmakten som lät henne mördas). Denna situation som Söbye frammanar genom retoriska medel gör att läsaren kan medvittna Kathes bön, den kommunikationsakt som gör henne till en identifierbar individ för eftervärlden. Eftersom det finns kvar så lite av Kathe – endast fyra ord – måste författaren använda sig av dessa för att fullgöra sitt uppdrag som ett ställföreträdande vittne. Kathes svar blir här laddat med en särskild sorts innebörd som framflyter ur dess implicita tilltal, den bön om benådande som Söbye hör i orden och som han uppväcker genom prosopopoeia. Ur dessa ord framträder därmed en retoriskt och etiskt brännande situation: det tragiska tillfälle när Kathe tilltalar den nazistiska makten i ett sista försök att undgå det våld som hon inte förstår kommer att drabba henne oavsett vad hon svarar.

Ordens anlete. Frigörelsen från arkivet

Senare i skildringen beskriver Söbye utförligt det formulär där Kathes ord står nedtecknade. Här går han igenom de olika frågorna, på samma sätt som Kathe måste ha gjort när hon ögnat igenom formuläret. Men i mitten av denna uppredning bryts perspektivet, och Kathes närvaro blir plötsligt markerad i själva språket:

Igjen satte hun pennen på skjemaet og strøk ut yrke av fag, byrke, militär

utdanninge, offentliga tillitsverv og medlem av faglige organisasjoner (Söbye, s. 102).

Mycket kort, och bara vid detta tillfälle, skapar författaren en illusion av att vara på plats i den fysiska situation där orden skrivs ned. Han bevittnar hur Kathe sätter pennan på pappret och vad hon stryker över: de yrken, förtroendeuppdrag och militära utmärkelser som hon inte har tilldelats och aldrig kommer få möjligheten att tilldelas. Genom att fiktivt måla upp denna scen levandegörs Kathe som talare genom den fysiska skrift som är stämmans materia: pennans väg över pappret. Där Kathes stämma tidigare hörts genom Söbyes återuppväckande av den som en bön genom prosopopoeia, får den nu en förankring i det arkiverade fysiska dokument som utgör dess grund. I själva verket låter författaren oss bevittna den situation där dessa ord registreras och bönen uppstår. Med andra ord bevistar läsaren den stund och det rum där stämman blir till.

En ytterligare egenhet befäster denna närvaro. I ett uppslag nära passagen återges en bild av det faktiska formulär som Kathe besvarat. Vi får här läsa de fyra orden prydligt nedskrivna med blyerts. Handstilen skapar en stark kontrast till de stencilerade frågorna, som gör den svarande till del av den anonyma mängd som ska mördas och förgöras. Handstilen, Kathes egen, spränger fram i trots mot detta sammanhang med ett ovillkorligt individuellt, förkroppsligat och mänskligt uttryck. Hennes individualitet når en påtaglighet som ytterligare befäster att stämman har sitt upphov i en specifik fysisk artefakt. Stämman som framträder ur hennes fyra ord har därmed en fysisk botten som läsaren får bevittna med sina egna ögon genom det fotografi som bifogas till partiet.

Här visar sig Söbyes sekundära vittnande på ett sätt som blir betecknande för hela ansatsen i verket. Att lyssna till Kathe är inte enbart att höra henne på håll, över hela den tidsrymd som skiljer oss från henne. Det är snarare att göra Kathe närvarande för läsaren i nuet, som en person med ett särskilt perspektiv, genom att hennes ord tillskrivs ett särskilt tilltal, men också genom att situationen där de nedtecknades blir möjlig att föreställa sig som en beskriven scen. Aldrig kommer Söbye närmare Kathes inre än när han, om än otroligt kortfattat, i en liten glimt av liv, försöker levandegöra det faktiska sammanhang där Kathe nedtecknar sitt svar. Här blir han vittne till Kathe i den stund hennes stämma nedtecknas och registreras, och låter läsaren blir medvittne till denna händelse.

Återigen kan vi låna in figuren prosopopoeia för att förstå den retoriska verkan av denna närvaro vid ordens upphov. Begreppet betecknar nämligen både akten att ge röst åt personer och åt idéer eller ting. Grekiskans *prosopon* betyder dessutom anlete – ett anlete som inte främst åsyftar ett faktiskt ansikte, utan snarare den skiftande repertoar av roller som en person kan bruka för att tilltala en offentlighet. Att låna sin röst åt de döda är alltså, i enlighet med denna begreppsliga modell, delvis att ge dem ett ansikte som i sin tur kan tala. Därför lyckas Söbye levandegöra inte bara Kathe i hennes tilltal till nazisterna, utan också genom att ge en bild av den handstil som bär de sista fysiska spåren av hennes rörelser och kropp. Trots att arkivet motarbetar hennes individualitet och anonymiserar hennes öde blir Kathe därmed för en kort stund närvarande som en tydlig, egen individ. Med andra ord

bevittnar vi som läser i realtid den scen där hennes öde befästs, när hon mot sin vilja blir del av det judiska kollektiv som snart ska sändas in i döden.

Söbye låter oss hamna vid sidan av Kathe och bevittna hennes talhandling, samtidigt som han konstruerar hennes stämma i relation till den mördande makten. Bara genom att skapa denna av Kathe föreställda publik kan han tolka orden som en bön, och bara genom att de framstår som en bön kan den naiva, misslyckade vädjan i dem nå fram till oss som läser som effekten av en tragisk stämma. Det oerhört effektfulla med Söbyes vittnande blir alltså framkallandet av barnets bön, hennes naiva tro på att den nazistiska makten ska acceptera hennes självkategorisering: att hon är norsk, och att hon i egenskap av detta står skyddad från våldet. I stället för att frammana en helt igenom fiktiv och mycket mer utbroderad bild av Kathe intar dessa två aspekter, rösten och platsen, centrum i Söbyes sekundära vittnesmål. Han ger orden en retorisk inramning som frigör dem från arkivets anonymiserande våld, och stämman lösgör sig helt kort från det sammanhang som dittills tystat den.

Den återbördade stämman. Att upp/finna ett tilltal

Jag har i denna uppsats tecknat konturerna till en retorisk process där ett fåtal efterlämnade nedskrivna ord förlänas en bestämd stämma. Genom figuren prosopopoeia blir bokitelns ”Alltid vaert i Norge” till en tragisk bön, riktad till bödlarna. Mera specifikt har jag beskrivit hur Espen Söbye som ställföreträdande vittne låter sin läsare komma i kontakt med den korta stund i tiden då Kathe Lasniks öde be-seglas och hennes framtid läggs i maktens händer. Genom att låta sin läsare överhöra det bönfällande tilltalet i dessa ord och tillfälligt bevittna deras tillblivelse genom Kathes handstil, lösgörs hennes öde för en kort stund från detta arkiv. Kathes person lämnar också tillfälligt de offentliga minnespraktikernas anonymiserande sammanhang och blir möjlig att närma sig som en enskild individ, bland miljontals andra. Som ett ställföreträdande vittne uppväcker Söbye Lasniks stämma från arkivets tystnad och låter oss bli vittnen till dess tragiska anspråk.

Som jag nämnt ovan har Horace Engdahl beskrivit den subtila retoriska mekanism genom vilken litterära och andra texter får en innebörd för läsaren. Detta sker, menar Engdahl (2015, s. 10–11) genom uppkomsten av det som han kallar för textens stämma. Först när en stämma uppkommer ur orden, som genom denna process svetsas samman, når texten fram till läsaren i form av ett faktiskt tilltal. Den läsande hör den underliggande tonen i orden – ironisk, hyllande, vädjande, bönfällande. Det är genom stämman som texten anger på vilket sätt den bör läsas och, i förlängningen, tolkas.

Också jag har i denna uppsats beskrivit uppväckandet av en stämma utifrån ett otroligt litet antal språkliga spår. Det avgörande för Söbyes retoriska ärende har varit att vittna om Kathe Lasniks öde genom att låta oss som läsare höra och upptäcka en specifik stämma i hennes ord, som samtidigt är ett tilltal: den bön som riktas till, men inte tas emot av Kathes vedersakare, och som därför inkapslar den fundamentala sårbarheten i hennes belägenhet. Söbyes ställföreträdande vittnesbörd blir alltså till genom att han lånar sitt språk åt Kathe. Mera specifikt gör han med

retoriska medel någonting bortglömt och frånvarande kännbart och närvarande för sin samtid. Den retoriska traditionen känner till ett antal figurer där språket levandegör någonting som inte är närvarande: ekfras och *evidentia* för den sorts beskrivningar där orden frammanar det frånvarande bildliga, och *prosopopoeia* och *ethopoeia* för att frammana frånvarande personligheter och ting. Ett uppdrag för vidare retorikforskning är att undersöka de sätt på vilket minnet av de hädangångna, i Förintelsen och i andra folkmord, kan levandegöras genom retoriska medel som ger verklighet åt händelser och enskilda livsöden som alltför ofta hotar att inlemmas i ett anonymt kollektiv eller helt glömmas bort.

Jag har med andra ord här kunnat precisera en av de aspekter av ställföreträdande vittnande som är särskilt retoriskt till sin natur: skapandet av ett lyssnande som uppväcker en stämma till liv utifrån ett antal språkliga spår. Detta lyssnande, som bildar grunden för det ställföreträdande vittnandet, är retoriskt för att det lyssnar ett bortglömt öde till liv. Jag föreslår här att detta retoriska skapande av en stämma som kan höras av läsaren, som därmed blir ett vittne till ett bortglömt livsöde, utgör en form av retoriskt vittnande.

Med andra ord sätter det ställföreträdande, retoriska vittnet sin samtid i kontakt med Förintelsens offer genom språkliga medel som levandegör de hädangångna. Hos Söbye sker detta genom *prosopopoeia*-figuren, genom vilken han tar med läsaren till det specifika tillfälle då Kathes öde beseglas. Författaren låter sin egen litterära röst flankera Kathes ord, så att läsaren kan lyssna till Kathes stämma. Det är i inbjudan att delta i denna situation, att bevittna Kathes väg in i döden, som Söbye som retorisk aktör blir synlig. Det ställföreträdande vittnesbördet blir här till ett retoriskt vittnande på ett specifikt sätt: det ger ett språk till ett öde som tystats, och genom denna retoriska handling upplivas detta öde för läsaren.

Vad är det då vi som läsare får bevittna i *Kathe, alltid vært i Norge*? En ung flickas vädjan om förskoning till den övermakt som ska förinta henne. Men just i denna tydliggjorda vädjan, som det retoriska vittnandet gör kännbart för en sentida läsare, vilar en risk. För att vi som läser ska höra Kathes stämma måste Söbye kategorisera hennes svar i formuläret som någonting specifikt. Genom retoriska medel – i detta fall *prosopopoeia*-figuren – får orden där tonen av ett bönfällande tilltal, en röst som talar ur en position av yttersta utsatthet. Detta är det tilltal som når oss som läser och gör Kathe Lasnik närvarande. Samtidigt hotar denna process att begränsa stämmans form till ett naivt vädjande vilket, åtminstone i denna form, utestänger möjligheten till andra tilltal – exempelvis ett upproriskt ("Jag är norsk, vart ni än för mig!") eller till och med som ett kollektivt anspråk på hemhörighet ("Min familj, min släkt av judar, har alltid varit i Norge, vilket ger oss rätten att leva och finnas här!). Trots allt skriver Kathe Lasnik inte "jag har alltid varit i Norge" utan bara, utan pronomen, i en vaghet som potentiellt talar om mycket mera än Söbyes omskrivning, "alltid varit i Norge". Denna mångtydighet upplöses så snart Söbye får Kathes ord att låta på ett visst sätt, med ett specifikt tilltal som en sentida publik kan igenkänna. I samma stund som stämman får en del av Kathe att leva, dör en annan del av henne.

Frågan om förhållandet mellan stämmans bestämdhet och ett utövande av makt

anknyter till tongivande tankar om den andre i kontinental teoribildning. Filosofen Emmanuel Levinas har manat till försiktighet gällande försöken att göra sig ett klart begrepp om den främmande andre som vi närmar oss i vår vardag. För Levinas är denna ambition nämligen alltid kantad av risken att reducera den andre till någonting på förhand givet, vilket omöjliggör det plötsliga och oväntade i mötet med det som är oss främmande. Denna insikt kan förlängas till att gälla även retoriska handlingar som utgår från att det är möjligt att bära vittnesbörd om en okänd människas öde på ett övertygande och enhetligt sätt. I sin artikel ”Rhetoric and ethics: Looking at the marks of our reading/speaking in society” använder Gerrie Snyman (2007, s. 45) sig av Levinas tankar för att ringa in risken att kommunikativa handlingar reducerar det radikalt främmande till en enkel avbild av avsändaren, som därmed förgör dess annanhet. Söbyes ställföreträdande vittnande rör sig mellan två poler som beskriver en liknande relation som den som Levinas uppställer: dels det oväntade inbrytandet av Kathe Lasniks röst i författarens liv, dels författarens försök att göra denna röst tydlig för eftervärlden att ihågkomma.

I fallet med Söbyes framställning av Lasniks livsöde tycks en sådan reduktion paradoxalt nog vara förutsättningen för att den retoriska handlingen, om så bara för en kort stund, ska kunna levandegöra ett bortglömt öde genom ett ställföreträdande vittnande som förlänar den hädangångne en hörbar röst. Den vidare fråga som uppstår här rör därför vad vi har rätt att göra med andra personers erfarenheter av våld, hur vi bör handha och bearbeta de språkliga spår som ett liv lämnat efter sig, och hur vi bäst ska hantera de livsberättelser som av en eller annan anledning förblivit oförlösta tills vi sätter ord på dem. Med vilken rätt talar det retoriska vittnet i stället för andra? Och hur kan hon bäst förvalta de erfarenheter som hon därmed väcker till liv?

Litteratur

- Allen, Ira. J. (2021). Rhetorical witnessing and unconcluded war: For becoming-in-loss. *Journal of Contemporary Rhetoric*, 11(1): 57–77.
- Apel, D. (2002). *Memory effects: The holocaust and the art of secondary witnessing*. Rutgers University Press.
- Ballif, M. (1999). What is it that the audience wants? Or, notes toward a listening with a transgendered ear for (mis)understanding. *JAC*, 19(1): 51–70.
- Bickford, S. (1996). *The dissonance of democracy: Listening, conflict, and citizenship*. Cornell University Press.
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge: Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse*. Dreyers Forlag.
- Davis, C. (2004). Can the dead speak to us? De Man, Levinas and Agamben. *Culture, Theory and Critique*, 45(1): 77–89.
- Dotson, K. (2011). Tracking epistemic violence, tracking practices of silencing. *Hypatia*, 26(2): 236–257.
- Engdahl, H. (2005). *Beröringens ABC: En essä om rösten i litteraturen*. Bonnier.
- Fahnestock, J. (2011). *Rhetorical style: The uses of language in persuasion*. Oxford University Press.
- Felman, S., & Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and*

- history. Taylor & Francis.
- Flynn, E. A., & Allen, I. J. (2020). Symposium: Rhetorical witnessing in global contexts. *Rhetoric Review*, 39(4): 369–442.
- Frost, H. D. (2010). *Recent literatures of the Holocaust: Negotiations with (post)memory and the archive* (masteruppsats). Department of Literatures and Languages, University of the Witwatersrand, Johannesburg.
- Givoni, M. (2016). *The care of the witness: A contemporary history of testimony in crises*. Cambridge University Press.
- Greve, Anniken. (2012). Knowing little, adding nothing: The ethics and aesthetics of remembering in Espen Söbye's *Kathe, Always Lived in Norway*. I Lothe, J., Suleiman, S.R. & Phelan, J. (red.). *After testimony: The ethics and aesthetics of Holocaust narrative for the future*. Ohio State University Press: 162–179.
- Hartman, Geoffrey. (1996). *The longest shadow: In the aftermath of the holocaust*. Bloomington.
- Hesford, W. S. (2004). Documenting violations: Rhetorical witnessing and the spectacle of distant suffering. *Biography*, 27(1): 104–144.
- Hirsch, M., & Spitzer, L. (2009). The witness in the archive: Holocaust studies/memory studies. *Memory Studies*, 2(2): 151–170.
- Katz Thor, R. (2018). *Beyond the witness: Holocaust representation and the testimony of images: Three films by Yael Hersonski, Harun Farocki and Eyal Sivan* (doktorsavhandling). Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.
- Levin, M. (2006). *The belated witness: literature, testimony, and the question of Holocaust survival*. Stanford University Press.
- Lipari, L. (2012). Rhetoric's other: Levinas, listening, and the ethical response. *Philosophy & Rhetoric*, 45(3): 227–245.
- Morris, C. E. (2006). The archival turn in rhetorical studies; Or, the archive's rhetorical (re)turn. *Rhetoric & Public Affairs*, 9(1): 113–115.
- Osborne, D. (2020). *What remains: the post-Holocaust archive in German memory culture*. Camden House.
- Ratcliffe, K. (2005). *Rhetorical listening: identification, gender, whiteness*. Southern Illinois University Press.
- Snyman, G. (2007). Rhetoric and ethics: looking at the marks of our reading/speaking in society. *Communicatio*, 28(1), 39–48.
- Söbye, E. (2015). *Kathe, alltid vært i Norge*: Biografi. De norske bokklubben.
- Zeitlin, F. (1998). The Vicarious Witness: Belated Memory and Authorial Presence in Recent Holocaust Literature. *History and Memory*, 10(2): 5–42.
- Öhrberg, A., Berndtsson, T., Fischer, O. & Mattsson, A. (red.) (2021). *From dust to dawn: archival studies after the archival turn*. Uppsala universitet, Litteraturvetenskapliga institutionen, Avdelningen för retorik.

E. Johanna Hartelius, Associate Professor, University of Texas at Austin.

0009-0003-4725-1085 / jhartelius@gmail.com

E. Johanna Hartelius:

Lag och institutionella strukturer i Coronakommissionens betänkanden

En retorisk analys av ansvarsprincipen

Under sommaren 2020 tillsatte den svenska regeringen en oberoende kommission för att utvärdera de åtgärder som vidtagits av staten, kommunerna och förvaltningsmyndigheterna för att begränsa spridningen av coronaviruset. Jag analyserar här den sjuttonhundra sidor långa rapport som lämnades in mellan december 2020 och februari 2022 som en retorisk båge. I rapporten konstitueras ansvar först som en strukturell funktion; därefter som en juridisk konsekvens; och slutligen blir ansvar en skyldighet för både kommissionen och dess läsare att inta en hållning av "epistemisk ödmjukhet." Denna epistemiska ödmjukhet dämpar formuleringen av en slutgiltig bedömning. Essän bidrar till den transdisciplinära forskningen om covid-19-pandemins inverkan. Vidare bidrar den till studiet av styrningsretorik i västerländska liberala demokratier, och utvidgar den kritiska forskningen om statlig auktoritetens funktioner samt de expertsfärer genom vilka sådan auktoritet kräver offentlig underkastelse och kroppslig efterlevnad.

During the tumult of spring of 2020, Sweden stood out internationally with its approach to curtailing the soon-to-be pandemic spread of the SARS-CoV-2 Coronavirus, committed to the idea that "life has to go on" (Erdbrink & Anderson, 2020). State epidemiologist Anders Tegnell, who became the face of the Swedish Public Health Agency's (Folkhälsomyndigheten) polarizing strategy, referred to national lockdowns as "using a hammer to kill a fly" (Milne, 2020). For its maintenance of ostensible normalcy, Sweden was both criticized and commended. *The Lancet* referred to such normalcy as an "enigma," a "de-facto herd immu-

nity approach, allowing community transmission to occur relatively unchecked” (Claeson & Hanson, 2020, p. 259). Meanwhile, the Swedish model enthused right-wing conservatives in the United Kingdom and the United States, where anti-lock-down protestors in Minnesota could be seen in April of 2020 with “Be Like Sweden” poster-boards (Savage, 2020, p. 33).

On June 30, 2020, the central government of Sweden (*regeringen*) appointed an independent commission to “evaluate” various measures taken by the state, local authorities, and administrative agencies to “contain the spread of the virus that causes the COVID-19 disease and the effects of the spread” (R1, p. 3, 25). The purpose of the Corona Commission’s (*Coronakommissionen*) evaluation was to ensure that “Swedish society might learn from what happened” (R1, p. 298). The commission consisted of sixteen experts, half appointed at its formation and half on the first of August 2020, including a professor of political science, a doctor of infectious diseases, several economists and attorneys, a priest, and a professor of social gerontology. The directive issued to the commission establishes two starting points for the evaluative work. First, that Sweden’s preparedness for a major crisis is by law contingent on the “principle of responsibility” (*ansvarsprincipen*), according to which the person or unit that is responsible for certain operations under ordinary circumstances has the same responsibilities in a crisis (R1, p. 287, 290). Second, that Sweden’s strategy was based on the “voluntary prevention” (*frivilliga förebyggande arbetet*) or, the responsible conduct of both infected and uninfected individuals to minimize contagion (R1, p. 293). The Corona Commission published three reports totaling over seventeen-hundred pages on December 15, 2020, October 18, 2021, and February 17, 2022.¹

This essay analyzes the five volumes of the Corona Commission’s report in order to account for how the pandemic, its management in general, and, in particular, responsibility in the Swedish context are “rendered by means of language” (Bernard-Donals, 2020, p. 226). I am principally concerned with allocative rhetorics of responsibility as a constitution of what is real. The way an exponentially rising graph of global COVID-19 deaths (Cintron, Bleeden, & Corcoran, 2020, p. 247) might exemplify a “modernist” visualization of reality (p. 248), the Corona Commission’s conclusions are rhetorical “ways of knowing, as well as potentially ways of living and governing, [...] the foundations for the production of political, legal, social, and economic orders” (p. 249). Understanding the report and the orders it establishes is a means of critically accessing what the pandemic was, or is, in Sweden.

I approach the Commission’s text as a rhetorical arc within which each report is a move. In the first move, responsibility is constituted as a structural function. In the second, it is a legal consequence. And, in the third, responsibility becomes an obligation on the part of both the Commission and its readers to accept a posture

1 Translations from the original language are the author’s, worded as close to the original phrasing as possible, even when this results in atypical English. In some instances, I retain the original term or name for legibility and fidelity.

of “epistemic humility.” This posture of humility, I argue, moderates significantly the articulation of an assessment of what may be known, not only about potential future crises but importantly also about what *might have had happened* if Sweden’s authorities had acted differently. Typically, epistemic humility is a self-reflective or deferential virtue of the skeptic tradition. In times of intensified, high-stakes disputes, arguments in favor of open deliberation might be made for epistemic humility. Mazzocchi (2021) argues, for example, that the pandemic crisis illustrated reasons for public communicators of scientific information to “embrace the right dose of epistemic humility,” both recognizing “the intrinsic limitations of human cognitive capacity” and assuming “a disposition to behave virtuously when interacting with other epistemic agents” (p. 92). Epistemic humility, Levy (2023) claims, compels “ordinary people [to] reduce their confidence in their beliefs when they realize that their grasp of its grounds is weaker than they had thought” (p. 3143). However, while skepticism can be a healthy check on (over)confidence, trouble may arise when humility eclipses a decision or judgment that requires sufficient confidence. If confidence insufficiency is extended indefinitely, this allows humility likewise to extend inconclusiveness. In other words, when the evidence never seems to be enough, a conclusion never has to be reached. Epistemic humility, I argue, allows the Commission to spend hundreds of pages conceptually diffusing responsibility, ultimately to evade any specific assertions. Thus, the third move concludes the rhetorical work of the first two; humility as a conclusion nullifies the ascription of responsibility. Or, put simply, in the first move, responsibility is structurally complicated; in the second, responsibility is legally complicated; in the third and final move, responsibility is embracing humility in the face of complexity.

My essay makes a substantive contribution to two areas of inquiry. First, it adds to the transdisciplinary study of the social and cultural impact of the COVID-19 pandemic. My case study of Sweden provides a unique perspective on how representatives of the public retrospectively interpreted pandemic crisis management at multiple levels of administration. Specifically, I offer insight into the cultural meaning and significance of the concept of personal freedom and responsibility in Sweden. Second, my essay expands existing scholarship on an ideologically prominent genre: the assessment report. By analyzing the Corona Commission’s work as a “ritual[l] of verification [...] whose essence is the production of comfort” (Power, 1997, p. 123), I demonstrate how technical proceduralism confounded responsibility. My essay contributes to the study of rhetorics of governance in Western liberal democracies, noting how the Corona Commission’s report constructs the event of the pandemic primarily as a matter of institutional and legal structures. My case study extends critical research on the operations of state authority and the spheres of expertise whereby such authority demands public deference and embodied compliance.

Government Messaging, News Media, and Public Discourse in the Pandemic Crisis

In this section, I survey themes pertinent to my analysis in the transnational and multi-disciplinary research on the COVID-19 pandemic. To begin, researchers have extensively examined how governments communicated with publics, and “how media in different countries construct as well as legitimize political leadership during transboundary crises” (Wagner-Olfermann, 2022, p. 299). Similar to my focus, Williams and Wright highlight how language “render[s] opaque precisely who is responsible for key, contextually pertinent processes and actions in fighting the virus” (p. 89). As Guttman and Lev (2021) note, “emphasizing solidarity and the responsibility of the public [...] can obfuscate the obligations of the authorities. It can divert attention from the fact that the serious challenges of the pandemic (e.g., limited resources for testing or medical treatment, crowdedness) are a result of previous government policies that resulted in the neglect of the healthcare infrastructure and contributed to health and socioeconomic inequities” (p. 121). My case study extends this research on government rhetorics on both the agency of experts as well as leaders and individual citizens.

Much of the work on government and official communication emphasizes the cultural particularity and range of pandemic experiences on a global scale. Ahn et al., (2021) offer a multi-country survey analysis of the degree to which institutional trust affects public perception of information provided by the governments of South Korea, Singapore, and the United States. They rely on a conceptual framing that distinguishes between “indulgent countries [that] tend to resist controlling individual freedoms,” and “restrained countries [that] tend to encourage control over individuals’ impulses” (p. 730). Elers and Dutta (2023) demonstrate the importance of studying government messaging in the context of regional culture and local norms, finding that trust in government and other formal institutions (p. 206, p. 215) determines how people process information, particularly for high-risk, minoritized groups.² In the fields of journalism and news media, Pollock et al., (2024) conducted a multicity framing study of newspaper coverage of local government responses, assessing specifically the relationship between coverage in “legacy media” (p. 256) and public perceptions of the crisis, including attitudes toward continued lockdowns versus re-openings. Solvoll and Høiby (2023) conducted a framing content analysis of Norwegian news and debate programs on radio and television, noting how the crisis became economic and social as well as medical.

Adjacent to studies of how governments and political leaders communicated with publics is the study of how scientific information was communicated during the pandemic by representatives of the scientific community. Weber, Backer, and

2 In addition to the special issue edited by Mohan Dutta, the *Journal of Applied Communication Research* also dedicated the inaugural 2022 issue of *Communication Interventions* to the subject of “Quarantined across borders” (vol. 50). This rich collection offers auto-ethnographic, performative, transnational, decolonial, intersectional, and feminist perspectives on how the pandemic was experienced and what modes of coping were available to various communities.

Brubach (2022), for example, examine how a public education campaign was designed and the authors note the potential consequences of a lack of crisis preparedness in a state agency (Health and Human Services) in a way that parallels some of my findings regarding Swedish agencies. Identifying Anthony Fauci (to whom Tegnell was the Swedish counterpart) as the infectious disease expert at the forefront of the White House task force, Ceccarelli (2020) explicates the utility of strategic ambiguity and polysemy in expert commentary on the crisis. As Ceccarelli notes, science communication, including but not limited to a global health threat, is an essential part of a functioning public. As Gibson, Letiecq, and Finkelstein (2023) argue, however, “the catch” with public deference to information and instructions issued by experts is that “trust in institutions requires the leaders of these institutions to *act in ways that merit this trust*” (p. 416). And, as Condit (2020) argues, problems arise when scientific expertise (e.g., about protective facemasks), which even as an authoritative stance is “fragmented, probabilistic, incomplete, and changing” (p. 255), is shared directly with a general public who is instructed and expected to comply with guidelines.

In the field of communication research broadly, attention is increasingly directed to public attitudes toward individual responsibility, including its implications for behaviors, specifically in this case health-related behaviors like masking and vaccination. For example, Rains, Harber, Warner and Leroy (2022) examine reactions to masking and mask mandates in relation to presumptions about individual responsibility, particularly when irresponsible behaviors are perceived as a threat to the health and wellbeing of others (p. 542). Allen et al., (2023) find that those who, in connection with information processing, see vaccination as an individual responsibility toward the common good are more likely to vaccinate themselves and their children, as well as engage in other prosocial behaviors (p. 21, p. 23). Complementing this research, my analysis contributes to the study of how regional norms and cultural presumptions shape the relationship between public behaviors, public understandings of responsibility and agency, and government messaging.

Vägval (Chosen Path) and *Ansvarsprincipen* (Principle of Responsibility)

Over a period of twenty months, the sixteen members of the Corona Commission scrutinized the operations of Sweden’s governance forms, the delivery mechanisms of social services, healthcare and welfare, read countless reports, interviewed experts, officials, doctors and nurses, and joined collaborative research efforts at Stockholm University and other institutions. The language of regeringen’s inaugural charge in fifteen subsections directs the commission to “evaluate [...] measures,” “shed light on structural causes,” “make an international comparison,” and “make suggestions for [corrective] measures on the basis of its observations” (R1, p. 26). The Corona Commission reported formally to regeringen on three occasions: The first report, titled “Eldercare during the Pandemic,” was published on December 15, 2020. The second report, the first volume of which is titled “Sweden during the Pan-

dem: The Spread of Disease and Protection against the Spread” and the second of which is titled “Sweden during the Pandemic: Healthcare and Public Health,” was published on October 18, 2021. The third report, the first volume of which is titled “Sweden during the Pandemic: The Economy of the Society, Corporations, and Individuals” and the second of which is titled “Sweden during the Pandemic: Pre-conditions, Decisions, and Evaluation” was published on February 17, 2022. In total, the report is over seventeen-hundred pages, including appendices naming expert individuals, agencies, and external research reports with whom the commission consulted.

In this section, I analyze the Corona Commission’s text as a rhetorical arc within which each report is a move. In the first move, responsibility is constituted as a structural function. In the second, it is a legal consequence. And, in the third, responsibility becomes an obligation on the part of both the commission and its readers to accept a posture of “epistemic humility.” This ordering on my part imposes a certain interpretative clarity onto a strikingly reiterative text wherein topics overlap. I have chosen to organize the three reports in terms of how responsibility is constituted through structural, legal, and epistemic *topoi*, rhetorical commonplaces, because these are especially prevalent in each report, which are intelligible in light of each other.³

It should be noted before I proceed that phrases and words that bespeak culpability are not absent from the reports. In particular, the summary in the first report and the conclusion in the second volume of the final report contain explicit language that assigns responsibility. What my analysis attempts to capture is *how* that language becomes hidden in plain sight. I am after the subjects that have the rhetorical force strong enough to make the overall impression of a state-appointed evaluation not very evaluative, even when evaluative statements are present. By capturing what is rhetorically potent enough to obscure or drown out articulations of blame, I shed light on how a public makes sense of its leaders’ and government’s decisions and actions in a moment of disaster. As Kennedy’s (2020) remarks on “wake work” and Black pandemic necropolitics suggest, culpability can indeed *be* a legal and infrastructural reality, while discourses *about* structures appear to equivocate even explicit ascriptions of responsibility, or “absolve” (p. 288) those appointed to make assessments from making them.

Move 1: Responsibility as Structural Complexity

At the time when the Corona Commission published its first report, more than seven thousand Swedes had died with a diagnosis of COVID-19, close to ninety percent of whom were over seventy years old. The fear and chaos that such figures brought into the general public’s attitude toward Sweden’s crisis management were

3 Commonplaces, or *koinoi topoi*, are general resources for creativity and discovery, where rhetors formulate messages with regard to audiences’ “habits of thought, value hierarchies, forms of knowledge, and cultural conventions” (Warnick, 2008, p. 108).

an impetus for regeringen's creation of a special commission. As the first report notes, "A central goal in the Swedish strategy is to protect the elderly and other groups at risk. Despite this goal, these are the groups that have been especially severely affected by COVID-19" (R1, p. 31). The questions that begin the commission's first report are, "Were the institutions of eldercare such that they were prepared to handle the pandemic? And did the authorities and various agencies make necessary and reasonable decisions to prevent the virus from spreading to elder care?" (R1, p. 24). In response, the report summary states that the decisions and subsequent implementations "according to our overall assessment [...] were late (*sena*) [and] inadequate (*otillräckliga*)" (R1, p. 14). In light of this, the commission finds that "the strategy to protect the elderly has failed (*misslyckats*)" (R1, p. 14). The summary section further links this failure to weak institutional oversight: "The Public Health Agency (Folkhälsomyndigheten, FHM hereafter) and the National Board of Health and Welfare (Socialstyrelsen) should immediately have placed more emphasis on the conditions in long-term care facilities" (R1, p. 19). This concern with the pandemic's impact on care facilities, specifically their structural context, is central to the first report and will be my focus in this section.

The story that the first report tells about how elderly Swedes contracted the Coronavirus, became ill, and in many cases died, is a story of structures – institutional, governmental, and historical. It places their lives and deaths and the question of who might be responsible for them inside structural complexities, and in so doing makes those complexities the dominant subject of the report. To begin, structures operate procedurally, and proceduralism depends on a sort of "setting," a circumstantial state of affairs. In Sweden, the circumstances of a pandemic-in-progress, such as was the case in February of 2020, constitute a "civil" crisis (R1, p. 127) as opposed to a war or a threat of war, and therefore does not prompt a change in the procedures through which authority is exercised (R1, p. 128). A civil crisis is not an exception to governmental or structural operations (R1, p. 142). This classification of reality exemplifies the power of structures and highlights the implications of this power.

That the escalating emergency of early spring of 2020 was classified as a civil crisis meant that three of Sweden's operative principles applied. As the report notes, the principle of similarity or continuity (*likhetsprincipen*) means that to the extent possible, operations of any given institution or agency in a time of crisis should remain consistent with operations under normal circumstances (R1, p. 130). Second, the principle of proximity (*närhetsprincipen*) means that a crisis should be managed at the lowest or most local organizational level (R1, p. 130). Third, as mentioned above, the principle of responsibility (*ansvarsprincipen*) means that the person or entity that is normally responsible for certain activities or services remains responsible for them in a crisis. The consequence of the "civil crisis" classification and the three principles is that attention turns toward the various institutions that normally oversee and provide medical and social services. The report notes, "According to the principle of responsibility, one who is responsible for operations in normal situations has the equivalent responsibility in a crisis. This means

as a point of departure that that the regions' and the municipalities' responsibility for care and welfare (*vård och omsorg*) remains unchanged even in a pandemic" (R1, p. 246). To clarify, noting this rhetorical turn to institutionalism does not inherently necessitate criticism or endorsement; it recognizes the turn itself so as to analyze its impact.

The structuralizing of responsibility in the first report is accomplished discursively through an extensive description of two local levels of Swedish governance. There are in Sweden twenty-one regions (*regioner*), a geographical area that roughly corresponds to a county, and two hundred and ninety municipalities (*kommuner*). Rather than a hierarchical relationship, the former manages healthcare and hospitals while the latter provides eldercare, including over eighty percent of long-term residential facilities (R1, p. 89). The report notes both that this bifurcated administrative arrangement involving thousands of employees requires extensive coordination under the best of circumstances (R1, p. 246), and that it raises questions regarding the "boundaries of responsibility" (*ansvarsgränserna*). Specifically, while the municipal services for the elderly includes relatively routine healthcare for in-home recipients (*vårdtagare*) and those in residential facilities, the split system (or structure) has made "the role, responsibility, and function of the medical doctor increasingly peripheral" (R1, p. 61). The kind of care provided specifically by a medical doctor "is the region's responsibility and the region may not give this responsibility over to a municipality" (R1, p. 74). According to the report: "The municipalities' health and medical care is extensive, but the responsibility for doctors' interventions lies with the regions, and the municipalities are basically prohibited from hiring their own doctors within eldercare" (R1, p. 81). As a result, the commission finds, hundreds of elderly patients, many of them critically ill or dying, were never evaluated by a doctor (R1, p. 22, p. 239), or were diagnosed remotely by a doctor with no prior knowledge of their medical histories (R1, p. 273). If this "fragmented" (R1, p. 111) structure of authority was a logistical problem before the pandemic, it became an overwhelming emergency in spring 2020, when municipal eldercare was "unprepared for such a challenge" (R1, p. 124).

One of the kinds of structures in which the first report locates Sweden's pandemic response, particularly in terms of responsibility, is historical. It does so alongside and in relation to structures of authority, governance, and administration. Chapters three, four, and five chronicle the cultural and regulatory shifts that led to the contemporary umbrella term for group or assisted living, convalescent homes, retirement homes, and other long-term care facilities: *särskilt boende* (literally, special living) (R1, p. 59). At the beginning of the twentieth century, "old folks' homes" replaced what had been colloquially known as "fattigstugan," which roughly translates to a home for the destitute (R1, p. 54). In the postwar decades, a "shift in perspective" (R1, p. 53) led to an increase in at-home services for the elderly (*kvarboende*), and a view of residential group homes as occupied by "guests" (R1, p. 55). Importantly for my purposes is not that this *is* the history of Swedish eldercare, but rather that in evaluating Sweden's response to the pandemic, the Corona Commission's report *recounts* this history in considerable detail. The structure of history it-

self becomes the prevalent message, even as ascriptions of responsibility are explicit: “We have found that eldercare was ill-prepared and ill-equipped when the pandemic hit, and that this was due to structural deficiencies that were known long before the breakout of the virus. The current regering and its predecessors who also had knowledge of this bear the ultimate responsibility for these deficiencies” (R1, p. 22). The responsible parties are identified, but responsibility as a meaningful concept is structuralized at multiple authoritative levels and timeframes.

Move 2: Responsibility as Legal Complexity

The Corona Commission’s second report, published in October of 2021 in two volumes, anticipates the “epistemic humility” posture of the third report by asserting, “No one should believe that we thereby are trying to avoid the difficult and delicate assessments contained within our charge. They will be made when we know yet a little more” (R2, v1, p. 45). In this section, I demonstrate how the second report constructs the pandemic crisis, specifically the responsibility for managing it, as a legal complexity. It matters here that my purpose is not to survey Sweden’s laws and government regulations but to examine how these function rhetorically within the texts of the Corona Commission. In the text, recurring references to, for example, the Communicable Diseases Act (*Smittskyddslagen*), legalize the event of the pandemic; not therein making it lawful or unlawful, but rather making its unfolding a matter of legality.

Chapter 4 of the second report’s first volume extensively covers Sweden’s Communicable Diseases Act of 2004, which “assure[s] public protection against the spread of contagious diseases” (R2, v1, p. 98). At the time of its revision from the 1988 predecessor, the global concern regarding viral contagion was primarily sexually transmitted diseases that spread differently than the Coronavirus. The behaviors that lead to transmission then may be more easily regulated (than, for example, breathing near others or touching doorhandles), and the communal spread may be slower. Moreover, the central premise of how *Smittskyddslagen* (SSL hereafter) defines the threat that various diseases pose to society, and regulates both the public’s behaviors and relevant institutions’ responses, rests on an individual’s free will and liberty (“frivillighet”) (R2, v1, p. 147). In a chapter section titled “Responsibility,” the commission notes that by law, each person in Sweden is responsible for “contributing to the prevention of the spread of contagious diseases through attentiveness and reasonable precautions” (R2, v1, p. 107). Anyone who suspects they might have a contagious disease that is a “public health risk” (*allmänfarlig sjukdom*) is responsible, by law, for informing others of the disease and seeking medical attention (R2, v1, p. 101). This emphasis on individual responsibility, which appears in all three reports, is in the second report closely linked to law, specifically law that pertains to communicable diseases. As noted above, because Sweden classified the pandemic as a civil crisis, SSL applied as it normally would have. The implications of this can hardly be overstated; prevalent guidelines were the same as they would have been with a small section of the population being sick

(e.g., with seasonal influenza) as it did with much of the world being sick or contagious with a deadly virus. The individualization of agency and responsibility is, in the report, in tension with the responsibility of FHM, which, as noted above, was the government public health agency that had “come to play the main role in Sweden’s handling of the pandemic” (R2, v1, p. 97).

In the section on responsibility, the commission connects SSL with FHM, stating that according to the law, FHM “is responsible for coordination of protection against communicable diseases on a national level, and shall take the initiatives required to maintain effective protections” (R2, v1, p. 108). In accordance with Sweden’s constitution, FHM “shall monitor and continuously develop protection against contagion and follow and analyze the epidemiological status nationally and internationally” (R2, v1, p. 108). Thus, in short, is established a legal framework for the agency that, as far as the Swedish public was concerned, was responsible for crisis management; the actions and inactions of the government authority that was the most publicly visible were dictated by the law. The next sentence in the report, however, notes that SSL contains “no further regulations” regarding FHM’s activities (R2, v1, p. 108). In noting this, the report rhetorically connects a legal discourse and institutional structure, highlighting how individual responsibility is the center of the former, and alleviates the official responsibility of the latter. This, I submit, renders FHM legally constrained, thereby less culpable. Further, intensifying the impression of overwhelming legal complexity, the municipalities, the level of local governance that was primarily responsible for eldercare, has no specified responsibility under SSL (R2, v1, p. 139). As stated in the summary of the second report: “The laws that regulate the containment of communicable diseases were inadequate to meet a serious epidemic and pandemic breakout. The decentralization and fragmentation of Sweden’s [approach to] protection make it difficult to know who is responsible overall (*bär ansvaret för helheten*) when a serious infectious disease afflicts the country” (R2, v1, p. 24; R2, v2, p. 712). A later passage states that SSL was “inadequate” because it is “individually directed” (*individinriktad*) (R2, v1, p. 40). The consequences of the legal complexities that the second report describes, specifically in terms of responsibility, emerge as a sort of tragicomic necessity, as though Swedish law is to blame for certain baffling realities.

Sweden’s ministerial rule delegates the operations of government to various local levels. As became evident in media debates during the pandemic, public perception is that higher levels of government may not interfere with so-called *förvaltningsmyndigheter*, independent administrative authorities. In some cases, the policies of such local authorities are ultimately decided by their director, which is how Anders Tegnell became the face of Sweden’s pandemic management (R2, v1, p. 125). Under his direction, early preparations in spring of 2020 were “hindered” by how FHM “toned down the risk of a larger outbreak in Sweden” (R2, v2, p. 459). The implicit question of the second report’s legal treatment of responsibility is: Could the authority of FHM and Tegnell legally have been superseded? And—although the third report asserts unambiguously that the law only prohibits individual ministers interfering with the activities of lower administrative authorities and that regeringen

“may and should collectively make decisions regarding the authorities” (R3, v2, p. 300), especially in a “large disaster that affects the nation and its people, since this could hardly be a task for the parliament, individual municipalities or courts” (R3, v2, p. 283; see also R3, v2, p. 647)—the second report’s rhetorical focus on laws creates the impression that these dictated by necessity Sweden’s fate. In so far as responsibility reflects legality, whatever happens in a crisis is simply the outcome of constraints that exceed particular decision-makers, their intent, and their responsibility.

In the preceding section, I analyzed the conceptual and practical tension between the institutional authority of Sweden’s regions and municipalities, and how this structuralizes the pandemic crisis. In terms of how the crisis is rhetorically constructed in the second report as a legal matter, a similar kind of tension appears. Here, the legal complexity pertains specifically to how the medical equipment and protective gear (masks, facial shields, gloves, and gowns) used in hospitals, eldercare, and primary care facilities were contingent on two distinct regulatory frameworks administered by two separate authorities. As the summary of the second report notes, the protective gear of which there was an emergency shortage in the early stages of the pandemic “protects both employees and care recipients” (*vårdtagare*) (R2, v1, p. 33). For the former, the Swedish Work Environment Act (*Arbetsmiljölagen*), requires that employers provide employees with the materials they need to work safely (R2, v1, pp. 305-316). For the latter, as discussed above, SSL is the legal framework in which FHM implements measures to contain the spread of disease; and when such implementation involves the medical and social services of the regions and municipalities, regulations become further complicated. In the words of the commission, “It is now clear that [...] the two administrations actually had different perceptions of the use of protective gear, and could not agree” (R2, v1, p. 34). This disagreement became urgent, as the report notes, when the guidelines for employees (notably in hospitals overseen by the regions) seemed to exceed cautionary guidelines offered by FHM. Put directly, a doctor in full protective gear making a visit to an eldercare facility wherein the staff may or may not have had access to something as basic as a mask became a visual anecdote, not only causing fear and frustration for those working in eldercare services and the Swedish public generally, but also, in the report, interpreting a material problem in terms of its legalities.

I have illustrated in this section how the second report of the Corona Commission rhetorically constructs responsibility in legal terms. The effect is similar and related to the structuralizing of responsibility I examined in the preceding section. Responsibility is made intelligible not in relation to human decisions or relationships, such as the relationship between those who govern and the governed, or those who are sick and those who care for them, but rather in relation to institutions and laws. The Corona Commission represents SSL as an impersonal agent that, regardless of widespread illness and death among the vulnerable, persisted with routine operations and, when presented with the option of adjustment, insisted that changes would only be made on the basis of incontrovertible scientific evidence. And, as the third report notes, this could naturally not be established quickly

enough about a new and unknown virus (R3, v2, p. 452, p. 523). An attempt to address this, the commission notes, came when, “the parliament (*Riksdagen*) decided in the middle of April 2020 on a new temporary legislation giving the government the option of restricting or closing certain operations/activities (*verksamheter*). But this law would never be used. Swedish measures against contagion—particularly during the spring 2020—instead took the form of general advice and recommendations from FHM” (R2, v1, p. 236, p. 214; R3, v2, pp. 269–270). At the conclusion of the second report, the commission, “aware of the temptation and perils of hindsight” (R2, v2, p. 712), defers its own responsibility of assessment: “Whether this choice of path was justified—or if it had been better to take other types of measures—we will return to in our final report” (R2, v2, p. 711). The next section examines how this question of what was justified becomes rhetorically circumscribed by the notion of humility.

Move 3: Responsibility as Epistemic Humility

As argued above, the rhetorical arc of the three reports moves from constituting pandemic responsibility first as a structural complexity and then a legal complexity. In the third move, responsibility turns inward toward the Corona Commission, specifically determining its evaluative conclusions, or the trenchancy thereof. The commission finds epistemic humility to be the most responsible stance. The commission notes that, as the crisis is still ongoing, “we will now be humbled by the fact that it is in many regards difficult to reach *any certain conclusions* [emphasis added]” (R3, v1, p. 48). The commission “implores” the public to keep a “humble view of knowledge” (*ödmjuk kunskapssyn*) (R3, v2, p. 222). With respect to how much remains unknown, “we submit that the most reasonable posture is a humble knowledge-view, moderation regarding an uncertain knowledge context” (R3, v2, p. 226). As I demonstrate below, the epistemic humility permeates the final reports, nullifying the discursive impact that the evaluative sections might otherwise have had.

Importantly, in so doing, it neutralizes not only the statements of evaluation and culpability in the third report—what “should have” been done by whom—but also the ones in the first and second. The third report and its totalizing emphasis on humility become the lens, I propose, through which the commission’s entire text must be read. The third report enacts epistemic humility in three forms: a reluctance to make a causal inference, a reluctance to make comparisons, and a reluctance to issue final judgments.

The final report reflects a reluctance on the commission’s part to make any causal inferences: “The commission elects not to speak on the number of cases or deaths that could have been avoided, or caused, if the agencies had acted differently” (R3, v2, p. 238). This reluctance to articulate cause and effect applies to official policy as well as personal choices. Regarding the latter, for example, the commission suggests that individual behaviors such as handwashing and avoiding travel (R3, v2, p. 233) depend on too many factors (R3, v2, p. 235) to attribute to something like directives from authorities (R3, v2, p. 484). Assuming humility in terms of what

may be known about individual circumstances, the commission finds it “difficult to determine why or why not people have worked from home” (R3, v2, p. 236). In other words, “In principle, the effect of a certain intervention, for example a recommendation to use face masks, could either be stronger or weaker depending on how people’s responses and compliance reproduce socially between individuals” (R3, v2, p. 228–229). In terms of making causal inferences to certain agencies’ actions, the commission’s humility extends to both the pandemic beginnings and to pre-pandemic decisions. For example, discussing how multiple investigations over the past decades have found shortcomings in Sweden’s crisis readiness that were never remedied (R3, v2, p. 319), the commission finds that, “It is difficult to draw certain conclusions about the causes of the continuous deficiencies in the capacity to manage crises” (R3, v2, p. 320). Assessing the initiatives taken in early spring of 2020, then, “It is genuinely difficult or impossible to calculate how many cases, hospitalizations, or deaths depend on a single measure, or even the total package of interventions” (R3, v2, p. 237). In avoiding cause, the third report imports the idea of complexity from the first and second reports.

In its final submission, the commission is adamantly opposed to articulating the kind of intra-Nordic comparisons that public discussions centered on throughout the pandemic. It states, “Here we try to explain why it is difficult to draw certain conclusions about part of the pandemic—for example comparing different countries’ measures, to understand what causes behavioral changes, and to evaluate how effective actual or hypothetical measures have been, or could have been” (R3, v2, p. 222). Highlighting the complexity of cultural particularities, “The commission has only with the utmost caution and only in exceptional cases made comparisons between countries to understand Sweden’s handling of the pandemic.” (R3, v2, p. 226). In commentary on making causal inferences and transnational comparisons, the commission references a study in Bangladesh concluding that face masks decrease the spread of the disease; “unfortunately,” the commission laments, the external validity of this study in relation to Sweden is weak since “all too much distinguishes Bangladesh from Sweden” (R3, v2, p. 232). To wit, “How one country has fared in comparison to other countries is not a receipt for how good or bad its strategy has been” (R3, v2, p. 238). Here, epistemic humility as an exercise in responsible assessment would seem to move the commission afield from its original charge, foreclosing a comparative perspective on national crisis management.

It is instructive to consider the commission’s reluctance to make a comparative evaluation in relation to the frustration that the Swedish public expressed during early stages of the pandemic, when Norway imposed relatively severe restrictions and suffered relatively low death rates. Speaking directly to this, the report states, “The commission does not use the neighboring countries’ more preferable outcomes as a basis to argue that Sweden’s actions should have been more enduring or more forceful” (R3, v2, p. 229). In these excerpts, the commission’s humility is still closely connected to avoidance of causal reasoning, adding the unknowable variation between neighboring countries might entail. Foregoing such inferences, the commission states, “In light of present knowledge (*nuvarande kunskapsläge*), the

commission is not convinced that the longer or recurring lockdowns that have occurred in other countries are necessary in the event of a new serious epidemic outbreak”; such an approach “robs [...] people of their freedom in a way that could hardly be justified other than under severe threat” (R3, v1, p. 24). Indeed, the commission deems Sweden’s protection of individual freedom a “significant win” (R3, v2, p. 642).

A third way in which the commission enacts epistemic humility, the posture of responsibility vis-à-vis its assignment, is in withholding a final judgment. At the end of its extensive labor and a series of lengthy reports, the commission states, “It should be noted that we are not assessing questions of legal responsibility or demanding accountability. The commission is not a court of law. We are simply speaking to what in our assessment has occurred, what deficiencies have been found, and whether someone might be seen as responsible for them” (R3, v2, p. 655). Thus, even as the issue of responsibility is explicitly addressed and institutions linked to specific duties (hospital management, eldercare oversight, etc.), the report’s conclusive impression is overwhelmingly inconclusive. The commission “is not claiming that regeringen handed off responsibility for the containment of the spread during the pandemic” (R3, v2, p. 658). Rather, what the commission refers to as humility is enacted through a suspension of judgment, returning to the complexity of how, by law, the decentralized political structure of Sweden “leads to an ambiguous accountability and a system that is difficult to steer” (R3, v1, p. 26). The “difficulty” makes the commission’s avoidance of judgment or even conclusive evaluation appear justified, or as a responsible attention to a complex situation. It insulates itself from claims about how the “steering” was done.

The “ambiguous accountability” in the excerpt above is given more context as the commission describes the troubles it experienced with research and fact-finding. For example, “The commission has had a difficult time getting detailed answers while questioning cabinet ministers” [and therefore] “it has not been possible to get a comprehensive picture” (R3, v2, p. 454). In short, this was a matter of access, and an obstruction for a commission appointed to assess and evaluate. Regarding the “mantra” repeated by both regeringen and FHM in Swedish news media— “The right measure needs to be implemented at the right moment”—the report states that the commission has been “unsuccessful in getting an answer to” what this means (R3, v2, p. 455). Further, in terms of the work of gathering information, the commission reports to have been told by the Government Offices (*Regeringskansliet*), that no records were kept during high-level discussions of pandemic management (R3, v2, p. 340), and therefore that “it is not possible to fully evaluate the critical decisions that have been made regarding various measures and choices of paths. The commission has only been able to get limited insight into measures that were discussed but never led to a concrete decision by regeringen.” (R3, v2, p. 427; see also R3, v1, p. 49)

While this might seem at best implausible, the commission’s language is tempered: “It has surprised us that we have found so little documentation of discussions regarding expected reactions from and needs of the public” (R3, v2, p. 650). With

“no knowledge” and “limited insight,” the commission cannot, within the discursive logic of the report, issue a definitive judgment, particularly given the structural and legal complexities with which the reader has thus far been inundated.

Looking toward the future, the commission reiterates that, “It is genuinely difficult to predict where the pandemic is headed” (R3, v2, p. 221). In lieu of predictions, the commission returns to one of the items in its charge and ultimate goals, “to contribute to managing the next civil crisis,” and in so doing “make use of hindsight’s wisdom” (R3, v1, p. 46). Further, the commission revisits a perspective from early in the report: “It is probably not possible to be fully prepared for an outbreak of an unknown virus that leads to a pandemic whose severity and duration are difficult to predict. But a lesson should be that we continuously must practice our capacity for creative and proactive thinking” (R2, v1, p. 43). Thus, the third move of the report’s rhetorical arc—the first constituting responsibility as a structural complexity and the second a legal complexity—is humble anticipation if the world should again find itself in an unprecedented crisis.

Implications

This essay contributes primarily to two fields of inquiry. First, it informs the international and transdisciplinary study of public discourses surrounding the COVID-19 pandemic and their political, economic, and sociocultural impact. As indicated above, ample research examines how governments across the world responded to the crisis, how news coverage and social media circulated messages about these government responses as well as public behaviors, and how the collective and individual experiences of the crises varied vastly depending on circumstances. In a comparative and intercultural perspective, my analysis of Sweden’s response contributes to ongoing research. Specifically, it directs attention to how this response was retrospectively interpreted, and does so with respect to the nuances of the original language.

As both media coverage and my analysis above make clear, the single most frequently recurring theme in discourses about Sweden’s approach to the pandemic was individual responsibility and personal freedom. This refers to a strategy based on the assumption that people voluntarily comply with precautionary directives in the self-interest of avoiding contagion and possibly out of moral obligation to others. This premise of liberty as the individual’s election to do good or evil—to choose responsibility or irresponsibility—elides any number of circumstantial particularities (familial needs, occupational demands, cognitive capacity, etc.). The “that’s just how it is” survey of institutions and laws has the rhetorical effect, I argue, of intensifying individual responsibility while to some degree detaching individuals from the organizational forms intended to mediate between them. To put it simply, while it is one thing to assess whether Swedes in fact chose to follow directives, potentially based on generally high levels of trust in authorities (R3, v2, p. 456), it is another to consider what the Corona Commission’s *emphasis* on individual responsibility *means*. The rhetorical emphasis must be critically contextualized

in studies of the pandemic not only with regard to what happened in various places in the world, but also in relation to how individualization functions symbolically. My essay demonstrates that, within the report as a whole, personal responsibility and the autonomy it presumes functions as a counterpoint to the extensive, detailed, and reiterative discussion of organizational structures, histories, and legalities.

In the global crisis that the pandemic presented, uncertainty confounded normalcy in several interconnected ways: uncertainty regarding the make-up and mutations of the virus made prevention strategies inconsistent; uncertainty regarding authorities' jurisdictions fostered resentment; and uncertainty regarding individual responsibility *in the context of general uncertainty* provoked collective angst, making individual behaviors a referendum on morality. My essay reveals how the Corona Commission rhetorically organized multiple uncertainties by affirming the individualism of citizens and structuralizing the processes of agency, thereby de-personalizing these enough to distribute responsibility beyond accountability.

Second, my findings in this essay contribute to the study of an ideologically prominent genre: the assessment report. In the context of the pandemic, examples abound of reports assessing the impacts of the crisis. My rhetorical analysis directs attention to how a public, via selected representatives, makes sense of a trauma to its "existential values" (R3, v2, p. 636), allocating responsibility amid and after profound disruption. The sensemaking, I submit, ought to be seen as in some sense reflective of a cultural commitment to reinforce institutions of authority against a demand for fundamental change. That is, while the Coronavirus might have challenged "existential values," the report that was commissioned to examine Sweden's leaders' actions does not itself challenge the status quo. The three-phased rhetorical arc that my essay traces makes the questions to which the public requested answers deferrable indefinitely. Individuals were responsible, yet responsibility ends up in no particular place when the principles of continuity, proximity, and responsibility function as they should, which is to say as they *normally would*.

To understand the task of the Corona Commission, it is instructive to draw on Michael Power's (1997) study of auditing, which "has become a benchmark for securing the legitimacy of organizational action" (p. 10) and is "increasingly essential to the operationalization of organizational governance in different programmatic fields" (p. 67). Power emphasizes, a "deep epistemological obscurity" (p. 28) makes audit "not a science" (p. 87) but a "production of incremental assurance" (p. 69). Power writes, "Making audits work is the constant and precarious project of a system of knowledge which must reproduce itself and sustain its institutional role from a diverse and *humble* [emphasis added] assemblage of routines, practices, and economic constraints" (p. 89). The Corona Commission skirted the "medieval function [of] judgment" (p. 40) and leaned into humility. The commission exemplifies the audit as applied to the field of public service wherein "problems of legitimation for the state" are resolved (p. 66).

With Power (1997), the Corona Commission reports may be seen as rhetorical "rituals of verification" (p. 123), administering to the public need to reduce uncer-

tainty. He writes, “Auditing has the character of a certain kind of organizational script whose dramaturgical essence is the production of comfort” (p. 123). My essay demonstrates how, following the Corona Commission, the Swedish public may be comforted not by how the deficiencies of FHM or regional government offices will be fixed, or by responsible parties claiming responsibility, but by the fact or ritual of the review. Consolation and comfort are traceable, thus, to the inherent potential of a commissioned review. Knowing what happened and why may lead to a plan for future action. Yet, the comfort that this seizure of potential provides alleviates a range of other exigent concerns – what did the commission actually find? According to Power, “the fact of being audited deters public curiosity and inquiry and the users of audits are often just a mythical reference point” (p. 127). The commission affirms the state’s foreclosure of a public dialogue (for example, about crisis preparedness or ethical governance in Sweden). Responsibility as the commission constitutes it has no access points or mechanisms for public recourse (Ganesh, 2007). A discursive event like the commission’s report may thus be “a substitute for democracy rather than its aid” (p. 127). The technical proceduralism of the commission is comforting enough to serve the commission’s purpose.

My analysis of the Corona Commission’s report indicates how the rhetoric of auditing has the capacity to tolerate inherent paradox. The rhetorical genre of assessment, as my case study reflects, can contain utterances about responsibility but distribute it, for example to organizational and legal structures, such that the impact of the discourse as a whole is otherwise. As a rhetorical act, the audit serves the purpose of assurance; it conveys to its audience or stakeholders that assessment is being conducted. Technical procedures are being adhered to, and this incrementalism is itself the center of attention. There is an epistemological aspect to the genre, which is to say that it is compelled by an institutional impetus to know something. However, assessment epistemology is framed by obscurity and humility in a way that confounds its relationship to a rhetorical objective and material impact.

The implications of essay inform the critical study of rhetorics of governance in Western liberal democracies, specifically as these manage public perceptions of legitimacy. Nikolas Rose’s (1996) work on the formulae of “advanced liberal rule” is instructive for articulating the implications of my findings. With Rose, the extensive distribution or decentralization of Sweden’s governmental hierarchy might be characterized as a “translation of political programmes articulated in rather general terms—national efficiency, democracy, equality, enterprise—into ways of seeking to exercise authority over persons, places and activities in specific locales and practices” (p. 43). Rose writes, “Governmentality both extends the concerns of rulers to the ordering of the multitudinous affairs of a territory and its population in order to ensure its wellbeing, and simultaneously establishes divisions between the proper spheres of action of different types of authority” (p. 42). What Rose foregrounds is the establishment of proper order and divisions, and the implicit claim to legitimacy. In the governmentality that Rose describes, evaluation is a discourse about governmentality. The evaluative surveying of a series of events becomes about the

laws and structures that complicated those events, even when the initial question prompting the survey concerns responsibility.

Rose's Foucauldian lens on political biopower makes him a valuable interlocutor on the subject of a viral pandemic wherein the stakes include, on one hand, human bodies, and on the other, the "truth claims of expertise [...] in the devices of social rule" (p. 40). The latter wields epistemological authority over the former; the disciplining of the bodily as human comportment produces "subjective conditions, the forms of self-mastery, self-regulation and self-control, necessary to govern a nation now made up of free and 'civilized' citizens" (p. 44). In these conditions, individual responsibility becomes a discursive effect of the state; not through the direct commands of political rulers—this would be as crude as "killing a fly with a hammer" (Milne, 2020)—but "through a responsabilization discourse in which the individual body is conceptualized as a central agent, one whose practices—be it hand sanitization or keeping socially distant from the elderly—are framed as crucial to overcoming the crisis" (Sjölander-Lindqvist, et al., 2020, p. 9). The relationship between efficiency as governmentality and inefficiency of bodily self-regulation, wherein the latter falters, is calibrated such that the institutions that manage biopower implicitly can allocate blame away from themselves.

The crisis, the "state of emergency" (Burgess, 2020, p. 334), that Sweden ironically did not invoke, amplifies the professional choreography of individuals by expert institutions. The institutions are vested with the power of "the 'know-how' that promises to render docile the unruly domains over which government is to be exercised, to make government possible and to make government better" (Rose, 1996, p. 45). A deadly and contagious virus is indeed the kind of unruly domain, or event, that institutional authority manages by organizing divisions of jurisdiction among experts. As if by sleight of hand, then, responsibility slips in-between domain-restricted expertise and domain-designated administrations. My analysis indicates that the Corona Commission's report constitutes responsibility as structural and legal, therein rendering itself humble at the prospect of judgment and performing for the public deference to governmentality itself.

Conclusion

The massive impact of the pandemic throughout the world continues to be the subject of transdisciplinary research. At the end of the Corona Commission's third report is an amendment, a somewhat unexpected page and a half, or what in American English might be referred to as a dissenting opinion. It is authored by Camilla Lif, the priest who served on the commission. Lif notes that, while she agrees with the report's findings and believes the commission did what it was instructed to do "as the directives were written," these did not include shedding light on certain questions that she "during the course of the pandemic" came to see as "just as important" (R3, v2, p. 685). These questions, according to the amendment, pertain to how officials and leaders "with power and responsibility" did not "concretize ethical principles," which transferred "unsolved problems and dilemmas" through-

out organizational networks and hierarchies (R3, v2, p. 685). Although muffled, Lif's concern seems to be with the decisions forced upon those providing medical care in various forms. She passionately advocates for a discussion “at all levels of society” (R3, v2, p. 686) of the ethics involved in future pandemic management” (R3, v2, p. 685).

One of the ambiguities in the Corona Commission's report that a rhetorical analysis is especially poised to identify, compared, for example, to a legal analysis, is between causal and moral responsibility. Moral responsibility is concerned with what one should do or not do, or should have done or not done, based on allegiances to precepts, duties or roles, individuals or communities, etc. But in the case of the Corona Commission's evaluation, the relationship is ambiguous between a moral “should,” a statement about the responsibilities with which an institution has been entrusted, and the cause-effect responsibility. Complicating the principle of responsibility (*ansvarsprincipen*), presumes not only that one who is responsible for certain operations under normal circumstances remains responsible for them in a crisis, but more importantly that the crisis will not significantly change the responsible individual's or organization's attitudes or *modus operandi*. That is, it presumes that responsibility in specified fields and tasks can and will function; that whoever is “holding the baton” is not going to drop it. This presumption, in the context of a global health threat to “our way of life [and] social contract” (R3, v2, p. 636), is at best uncertain, at worst absurd. Responsibility in the absence of public critical engagement is curtailed through processes that are endemic to the state; if not by design, then at least as functioning normally, which in 2020 became devastating to Sweden's most vulnerable.

References

- Ahn, J., Kim, H. K., Kahlor, L. A., Atkinson, L., & Noh, G. Y. (2021). The impact of emotion and government trust on individuals' risk information seeking and avoidance during the COVID-19 pandemic: A cross-country comparison. *Journal of Health Communication*, 26(10), 728–741. <https://doi.org/10.1080/10810730.2021.1999348>
- Allen, J. D., Fu, Q., Nguyen, K. H., Rose, R., Silva, D., & Corlin, L. (2023). Parents' willingness to vaccinate children for COVID-19: Conspiracy theories, information sources, and perceived responsibility. *Journal of Health Communication*, 28(1), 15–27. <https://doi.org/10.1080/10810730.2023.2172107>
- Bernard-Donals, M. (2020). On violence and vulnerability in a pandemic. *Philosophy and Rhetoric*, 53(3), 225–231. <https://doi.org/10.5325/philrhet.53.3.0225>
- Burgess, S. (2020). On a different scale: Movement(s) in a pandemic. *Philosophy and Rhetoric*, 53(3), 232–238. <https://doi.org/10.5325/philrhet.53.3.0232>
- Ceccarelli, L. (2020). The polysemic facepalm: Fauci as rhetorically savvy scientist citizen. *Philosophy and Rhetoric*, 53(3), 239–245. <https://doi.org/10.5325/philrhet.53.3.0239>
- Cintron, R., Bleeden, D., & Corcoran, C. (2020). The demon Ratu Macaling brings disease and disaster every year in the rainy season. *Philosophy and Rhetoric*, 53(3), 246–253. <https://doi.org/10.5325/philrhet.53.3.0246>

- Claesson, M., & Hanson, S. (2020, December 22). COVID-19 and the Swedish enigma. *The Lancet*, 397, 259-261. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32750-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32750-1)
- Condit, C. M. (2020). Phronesis and the scientific, ideological, fearful appeal of lockdown policy. *Philosophy and Rhetoric*, 53(3), 254-260. <https://doi.org/10.5325/philtrhet.53.3.0254>
- Dempsey, S. E. (2007). Negotiating accountability within international contexts: The role of bounded voice. *Communication Monographs*, 74(3), 311-332. <https://doi.org/10.1080/03637750701543485>
- Elers, P., & Dutta, M. J. (2023). Theorizing COVID-19 information retrieving from a culture-centered lens: Communication infrastructures for challenging disinformation. *Communication Monographs*, 90(2), 205-224. <https://doi.org/10.1080/03637751.2022.2164321>
- Erdbrink, T., & Anderson, C. (2020, April 28). "Life has to go on": How Sweden has faced the virus without a lockdown. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/04/28/world/europe/sweden-coronavirus-herd-immunity.html>
- Ganesh, S. (2007). Sustainable development discourse and the global economy: Promoting responsibility, achieving containment. In S. May, G. Cheney, and J. Roper (Eds.), *The Debate over Corporate Social Responsibility* (379-390). Oxford University Press.
- Gibson, T. A., Letiecq, B. L., Finkelstein, J. H. (2023). Good trouble in the time of COVID-19. *Health Communication*, 38(2), 416-418. <https://doi.org/10.1080/10410236.2021.1957214>
- Guttman, N., & Lev, E. (2021). Ethical issues in COVID-19 communication to mitigate the pandemic: Dilemmas and practical implications. *Health Communication*, 36(1), 116-123. <https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1847439>
- Kennedy, M. J. (2020). On breath and Blackness: Living and dying in the wake of the virus. *Philosophy & Rhetoric*, 53(3), 286-292. <https://doi.org/10.5325/philtrhet.53.3.0286>
- Levy, N. (2023). Too humble for words. *Philosophical Studies*, 180, 3141-3160. <https://doi.org/10.1007/s11098-023-02031-4>
- Mazzocchi, F. (2021). Drawing lessons from the COVID-19 pandemic: Science and epistemic humility should go together. *History and Philosophy of the Life Sciences*, 43(92). <https://doi.org/10.1007/s40656-021-00449-9>
- Milne, R. (2020, September 10). Anders Tegnell and the Swedish covid experiment. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/5cc92d45-fbdb-43b7-9c66-26501693a371>
- Pollock, J.C., Crowley, M., Govindarajan, S., Lewis, A., Marta, A., Purandare, R., Sparano, J.N. (2024). US nationwide multi-city media coverage of COVID-19 responses: Community structure theory, belief system, and a "violated way of life." *Journal of Health Communication*, 29(4), 256-264. <https://doi.org/10.1080/10810730.2024.2324845>
- Power, M. (1997). *The Audit Society*. Cambridge: Oxford University Press.
- Rains, S. A., Harber, P., Warner, E. L., & Leroy, G. (2022). Public responses to COVID-19 mask mandates: Examining pro and anti-mask anger in tweets before and after state-level mandates. *Communication Monographs*, 89(4), 539-557. <https://doi.org/10.1080/03637751.2022.2043555>
- Rose, N. (1996). Governing "advanced" liberal societies. In A. Barry, T. Osborne, & N. Rose (Eds.), *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (pp. 37-64). Chicago: University of Chicago Press.
- Savage, J. (2020, June 19-25). A failed strategy. *New Statesman*, 33.
- Sjölander-Lindqvist, A., Larsson, S., Fava, N., Gillberg, N., Marciano, C., Cinque, S. (2020). Communicating about COVID-19 in four European countries: Similarities and differences in national discourses in Germany, Italy, Spain, and Sweden. *Frontiers in Communication*, 5, 1-14. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.593325>
- Svoll, M. K., & Høiby, M. (2023). Framing the Covid-19 pandemic: A case study of the role of Norwegian public service broadcasting in times of crisis. *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research*, 73, 6-27. <https://doi.org/10.7146/mk.v38i73.131934>
- Sveriges Kommuner och Regioner. (2024, May 22). Municipalities and regions. <https://skr.se/skr/englishpages/municipalitiesandregions.1088.html#:~:text=Sweden%20is%20divided%20into%20290,with%20responsibility%20for%20different%20activities>
- Tindale, C. W. (2020). The moral sense in the time of the recluse. *Philosophy & Rhetoric*, 53(3), 326-331. <https://doi.org/10.5325/philtrhet.53.3.0326>

- Wagner-Olfermann, E. (2022). Political leadership in transboundary crises, responsibility attributions, and the role of the media: a synthesis of previous research and theoretical extension. *Annals of the International Communication Association*, 46(4), 290-304. <https://doi.org/10.1080/23808985.2022.2120520>
- Warnick, B. (2008). Two systems of invention: The topics in the Rhetoric and The New Rhetoric. In A. G. Gross & A. E. Walzer (Eds.), *Rereading Aristotle's Rhetoric* (pp. 107-129). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Weber, M.A., Backer, T.E., Brubach, A. (2022). Creating the HHS COVID-19 public education media campaign: Applying systems change learnings. *Journal of Health Communication*, 4(3), 201-207. <https://doi.org/10.1080/10810730.2022.2067272>
- Williams J., & Wright, D. (2024). Ambiguity, responsibility and political action in the UK daily COVID-19 briefings. *Critical Discourse Studies*, 21(1), 76-91. <https://doi.org/10.1080/17405904.2022.2110132>

Mette Bengtsson, Lektor i Retorik ved Københavns
Universitet.

Mette Bengtsson:

Et uenighedsfællesskab med argumentation som bærebjælken

Anmeldelse af Kjersti Maria Rongen Breivega: *Å studere argumentasjon*.

257 sider. Fagbokforlaget, 2024.

”Vi lever i et uenighedsfællesskab med argumentation som bærebjælken,” skriver Kjersti Maria Rongen Breivega i introduktionen til sin nye lærebog, *Å studere argumentasjon*, hvor hun tilbyder en indføring i en række teoretiske og analytiske tilgange til argumentation som tværfagligt forskningsfelt.

Lærebogen henvender sig til studerende på tværs af fag på universitetet og andre videregående uddannelser og indeholder foruden en introduktion (kap. 1) otte kapitler, der enten præsenterer en specifik fagtradition, teoretiker eller analysemodel. Som læser får man således præsenteret forskellige afsæt, hvor man kan finde inspiration til arbejdet med at analysere og vurdere argumentation i forskellige kontekster – hovedsageligt fra et tekstperspektiv. Bogens kapitler omhandler retorik (kap. 2), Stephen Toulmins argumentmodel (kap. 3), pragma-dialektik (kap. 4), kritisk diskursanalyse (kap. 5), Mikhail M. Bakhtins dialogisme og lingvistisk polyfoni (kap. 6), socialpsykologisk, semiotisk og diskursiv positioneringsanalyse (kap. 7), problem-løsning-modellen (PL-modellen) (kap. 8) og tekstlingvistik og tekstlig heterogenitet (kap. 9).

Lærebogens opbygning signalerer tydeligt dens hovedpointe: Tilgangene til argumentation er mange, og Breivegas ærinde er at forklare de forskellige fagtraditioner, og hvordan de hviler på forskellige forståelser af den argumentative grundsituation og opererer ud fra forskellige antagelser og interesser: ”Det å sette fokus på ulike argumentasjonsmodellar kan vere augeopnande, for ulike teoretiske rammerverk representerer ulike måtar å sjå på” (s. 14).

Med en så bredtfaavnende ambition kunne man frygte, at man kun når et introducerende niveau for en lang række fagfelter, men Breivega har en imponerende viden og leverer en fortættet formidling med dybde og nuancer (også af de fagligheder, hun ikke selv kommer fra). Breivega giver dermed et overblik, der ellers kan

være svært at opnå som studerende, hvor hun viser, hvad de forskellige fagligheder kan bidrage med, og hvordan de overlapper og er inspireret af hinanden. Lærebogen er desuden nem at orientere sig i med skrigorange skilleblade, en punktliste med overordnede spørgsmål (s. 35-36), oversigt over de nævnte argumentationsteorier (s. 37), samt opsummerende tabeller og figurer (se fx s. 58, 114 og 158). Kapitlerne afsluttes med en gentagelse af hovedpointer og forslag til læsning for dem, der gerne vil gå videre med primærttekster. Endnu et værdifuldt pædagogisk element er de aktuelle eksempler i alle kapitler, der hjælper med at udfolde de teoretiske perspektiver og potentialer.

I kapitlet om retorik gennemgås begreberne snæver kontra bred persuasio, klassiske og moderne genrebegreber, appelformerne og de retoriske argumentmodeller enthymemet og eksemplet, og i kapitlet om Stephen Toulmin introduceres hans udvidede argumentmodel med eksempler. Stoffet i de to kapitler er kendt fra retoriske lærebøger og vil for retorikstuderende nok være den mindst spændende del af bogen. Derimod vil fx kapitlet om kritisk diskursanalyse nok have større nyhedsinteresse og måske give inspiration til, hvordan retorisk argumentationsanalyse kan kobles til den kritiske diskursanalyse. Som retoriker kan man analysere og vurdere mange forskellige retorers argumentation og herunder topik, stil og sprogets erkendende og konstituerende potentialer. Kritisk diskursanalyse beskæftiger sig med samme, men tilbyder et mere specifikt fokus på magt, magtrelationer, antagonistiske forhold og forsøget på at opnå hegemoni. Kapitlet om PL-modellen er også en vigtig påmindelse om, at argumentationsbegreber, der typisk præsenteres som nyttige for analyse og vurdering af praktisk argumentation, også er nyttige, når studerende selv skal argumentere i akademiske opgaver. Koblingen fra praktisk argumentation til videnskabelig argumentation er en kæphest, jeg også selv plejer at ride i argumentationsundervisningen, gerne med inddragelse af retorisk teori om stil i akademisk argumentation og retorisk videnskabsteori.

Når jeg i det følgende kommer med en række indvendinger, er det dels for at bekræfte retorikstuderende i, hvad de nok allerede selv vil studse over i forhold til fremstillingen af retorik i lærebogen, dels for at sikre, at andre studerende på humanistiske og samfundsvidenskabelige uddannelser ikke efterlades med en forholdsvis snæver forståelse af retorik.

En første indvending går på bogens skel mellem argumentation forstået som henholdsvis ræsonnementer og implicitte diskurser (s. 22), og hvad retorikken kan bruges til at sige noget om. Breivega går til retorikken, Toulmin og pragma-dialektikken for at få begreber til at analysere og diskutere argumentation som ræsonnementer, mens hun trækker på andre fagligheder fra kapitel 5 og frem for at udfolde mere implicitte aspekter. Med ræsonnementer forstås, at der eksplicit fremsættes to informationer, hvor den ene bruges til at begrunde den anden (jf. påstand-grundkonceptet), mens det implicitte (eller de ”diskursive tilnærminger”) forstås med afsæt i blandt andet kritisk diskursanalyse, hvor diskursen ikke ”bare” er selve teksten, men hvor ”tekst [er] en form for samhandling og del af en større social proces” (s. 27-28 med reference til Vagle et al. 1993, s. 35). Breivega skriver flere

steder, at retorikken indeholder begge dele, men eftersom retorikken er placeret i første del af bogen, er det minimalt, hvad retorikken får lov at sige om det impli- citte. Det kan selvfølgelig godt ærgre, idet retorikken jo netop er kendetegnet ved at være enthymemisk, og fordi en retorisk tilgang næppe vil betragte tekst uden kontekst eller lave en tolkning af et ræsonnement uden inddragelse af publikums- begreber og kobling mellem partes. I forlængelse af dette kan det problematiseres, at enthymemet alene præsenteres ud fra Aristoteles' forståelse af enthymemet som en ”retorisk syllogisme” og ikke med afsæt i nyere diskussioner (fx Bitzer, 1959 eller Fredal, 2018).

I forhold til forståelsen af forskellige argumentmodeller og deres fagdisciplinære afsæt er det også lidt overraskende, at Breivega på s. 19 og 72 sætter det samme argument, om at Norge bør søge optagelse i EU, op i forskellige argumentmodeller (som en syllogisme, i Toulmins argumentmodel og pragma-dialektikkens argu- mentmodel). De forskellige tilgange beskæftiger sig ikke med samme materiale, hvilket Breivega også selv påpeger. Hvor logikken (i hvert fald oprindeligt, inden diverse udviklinger af den informelle logik) beskæftiger sig med universelle sand- heder, hvor de to præmisser (major og minor) indeholder udsagn, hvorudfra man tvingende kan bevise en sand konklusion (der gælder for alle mennesker til alle tider), beskæftiger retorikken sig med den situerede, praktiske argumentation og herunder de konstaterende, definerende, evaluerede og advokerende påstande, som fremsættes – typisk med en rettedhed mod sidstnævnte og de handlende aspekter (hvad vi skal gøre). Hvorvidt Norge skal blive medlem af EU, kan ikke bevises og er derfor ikke materiale i en syllogisme.

En tredje indvending går på den lidt firkantede formulering, at *overbevisning* er det centrale i retorikken (s. 41). Et sådant snævert retoriksyn er genkendeligt i populær forstand og kan muligvis fungere med bogens tværfaglige positionering, men for fagretorikere er det mangelfuldt. Breivega nævner nyretorikken med refe- rence til Toulmin, Lloyd Bitzer og Chaïm Perelman og disse teoretikeres fælles interesse for publikum og kontekst, men udfolder ikke videre, hvordan retorik- forskningen især efter 2. verdenskrig har været optaget af etikken i den kommuni- kative handling. Bogens retoriksyn læner sig således mod et individuelt, instrumen- telt perspektiv, hvor det handler om den enkeltes evne til at overbevise andre, mens interessen for det samfundsmæssige perspektiv ikke bliver videre udfoldet – til trods for at en sådan i høj grad har været fremtrædende i retorisk teori siden ny- retorikken og inden for de seneste 15 år har stået stærkt i nordisk retorikforskning med nøglebegreber som retorisk medborgerskab, hverdagsretorik og vernakulære offentligheder. I en grundbog må man selvfølgelig begrænse sig, men man kunne også have ønsket sig et kapitel dedikeret til Lucie Olbrechts-Tyteca og Perelman. Toulmins brud med den formelle logik og forståelse af et arguments domæne- afhængighed gør, at han ikke er til at komme udenom, og hans argumentmodel har også været fast pensum i mange retorikbøger om argumentation, men Olbrechts- Tyteca og Perelman fortjener i den grad samme udbredelse med deres overvejelser om det partikulære og universelle publikum, forståelse af gradueret tilslutning, og ikke mindst diskussion af, hvordan etableringen af argumentationens præmisser

(fakta så vel som værdier) ofte kan være nødvendige at etablere gennem nærvær forud for den egentlige argumentation.

En sidste overvejelse er, at der enkelte steder i bogen tilsyneladende sættes lighedstegn mellem det rationelle og logos (fx s. 20) – frem for at logos, etos og patos betragtes som en samlet rationalitet. I bogen er der flere eksempler på legitim brug af følelser i argumentation, men når eksemplet på en patos-appel i kapitlet om retorik handler om ”konspiratorisk propaganda på internettet” (s. 54), efterlades man med en uheldig fornemmelse af følelsesappellerne som mindre legitime. Breivega skriver godt nok, at patos-appeller kan have den funktion, at de hjælper med at skabe kontakt til publikum og engagere, men eksemplerne i afsnittet handler om ”dramatiske hendingar og ekstreme forsøk på manipulering” (s. 56). De gennemgående referencer til Jürgen Habermas, der flere steder bliver nævnt sammen med retorikken (se fx s. 13, 23 og 50), kan også give indtryk af en lidt snæver forståelse af politisk debat, der (måske uden at ville det) får sat grænser for, hvem der kan deltage og på hvilke måder.

Når alle disse betragtninger er leveret, skal der dog ikke herske tvivl om, at Breivegas lærebog er en god vej ind til et stort forskningsfelt med mange fagligheder, hvor det som studerende kan være godt at få trukket de store linjer op og ikke mindst få hjælp til at forstå relaterede nøglebegreber på tværs af argumentationsinteresserede fagligheder. Det leverer Breivega til fulde.

Referencer

- Bitzer, L. F. (1959). Aristotle's Enthymeme Revisited. *Quarterly Journal of Speech*, 84(8), 177–182.
- Fredal, J. (2018). Is the Enthymeme a Syllogism?. *Philosophy and Rhetoric*, 51(1), 24–49.
- Jørgensen, C. (2000). Hvem bestemmer hvad der er god retorik? Vurderingsinstanser i normativ retorik. *Rhetorica Scandinavica*, 15, 34–48.
- Vagle, W., M. Sandvik & J. Svennevig (1993). *Tekst i kontekst. En innføring i tekstlingvistikk og pragmatikk*. LNU/Cappelen.

Karl Ekeman, postdoktor i retorik, Institutionen för litteraturvetenskap och retorik, Uppsala universitet.

Karl Ekeman:

Om en bestridbarhetens etik i algoritmernas tidsålder

Recension av Sine N. Just: *Controversial Encounters in the Age of Algorithms: How Digital Technologies Are Stifling Public Debate and What to Do About It*. 224 sidor. Bristol University Press, 2025.

I *Controversial Encounters in the Age of Algorithms* utreder Sine Just digitaliseringens konsekvenser för det offentliga samtalet. Centralt är hur digitala teknologiers tongivande dynamiker – från sociala mediers algoritmiska organisering av kommunikation till artificiella intelligensers automatisering av övertygandeprocesser – riskerar att leda till vad Just benämner som “the closing of the rhetorical mind” (s. 5). Till skillnad från Allan Blooms *The Closing of the American Mind* (1987) handlar kritiken här inte om idéers eller diskursers innehåll, utan den sociotekniska konfiguration varigenom diskurser och idéer idag sprids. Denna konfiguration leder, menar Just, till en oförmåga att lyssna på och producera explicit persuasiv kommunikation, vilket i sin tur hotar demokratin: “Democracy is under threat because we are losing the ability to persuade and be persuaded” (s. 5). Frågorna som driver undersökningen är därmed såväl diagnostiska som normativa.

Bokens normativa riktning fångas i dess återkommande slogan: “make disagreement good again”, vilket innebär att värna möjlighetsvillkoren för vad Just kallar *controversial encounters*. Just mobiliserar det antika begreppet *controversia* för att definiera kontroversmötet som ett ideal där olikttänkande engagerar varandras argument trots kvarvarande meningsskiljaktighet (s. 178). Idealet tillskrivs en grund hos Rancières *mésentente* (s. 16) och situeras i ett utrymme mellan Habermas och Mouffe som representanter för konsensus- och konfliktrinriktade praktiker (s. 76). Idealet konkretiseras slutligen i en “ethics of contestability” (s. 168) som kommer att innebära praktiker varigenom alternativa *affektiva cirkulationsformer* på sikt kan förändra villkoren för digital kommunikation – inifrån existerande infrastrukturer.

Affekter blir därmed ett centralt tema. Dels eftersom Just visar hur algoritmisk organiseringen innebär en *datafering* av affekter, där känsloreaktioner omvandlas till kommersiellt exploaterbara datapunkter. Men också eftersom Justs begrepp om övertygande placerar retorikens affektiva dimension i fokus. “Persuasion, in essence, is meaning formation; it is *reasoning with a motive*” (s. 3), där bokens motivbegrepp fokuserar känslor. Justs målsättning handlar alltså inte om att neutralisera affektivt driven retorik, utan om att omstrukturera affekternas cirkulation från algoritmiskt förstärkt polarisering till en pluralism av meningsfulla meningsskiljaktigheter.

Bokens uttalade ambition är huvudsakligen teoretisk. Även om politiska och populärkulturella fenomen belyser begreppsarbetet så fortskrider Just framförallt genom dialog med den tvärvetenskapliga forskningslitteraturen. Härvidlag beskrivs metoden i termer av “engaged theorizing”, vägled av de persuasiva processer som fångat författarens uppmärksamhet (s. 17), liksom en ansats att utvidga retorikens begreppsliga nätverk (s. 18). De inledande kommentarerna om tillvägagångssätt (om inte de över 500 publikationer som anförs i litteraturlistan) indikerar ett ideal om extensivitet som också realiseras i bokens respektive kapitel. Dessa framvisar, sammantaget och var för sig, en rik begreppsvärld som sätts i spel kring bokens centrala frågor.

Bokens inledande kapitel introducerar det övergripande argumentet: algoritmiskt organiserad kommunikation formar det offentliga samtalet genom både personalisering och polarisering. Digital kommunikation distribuerar innehåll enligt algoritmiskt beräknade reaktionsmönster. Den information som presenteras för användare premierar inte bara redan delade perspektiv utan också diametralt motsatta – men i den form varigenom de väcker starkast (mot)reaktioner. På så vis beskriver Just hur offentligheten dras isär samtidigt som individers exponeringshorisonter krymper, vilket minskar möjligheten för kontroversmöten. Således mister medborgare förmågan att delta i explicit persuasiv kommunikation; det retoriska sinnet tillsluts samtidigt som de digitala processernas implicita persuasivitet förblir just implicit.

Kapitel två etablerar grunden för projektet i en diskussion om tre av digitaliseringsens centrala aspekter: gränsupplösningen mellan online och offline (ss. 23–27); konvergensen mellan kommunikation och organisation (ss. 27–31), samt hur affektiv cirkulation utnyttjas för att skapa ekonomiskt värde (ss. 31–34). Den röda tråden i kapitlet utgörs av en övergripande dialog med Jodi Deans forskning som också utgör bokens huvudsakliga samtalspartner. Bokens utredning sätts därmed i relation till Deans analys av den politisk-ekonomiska ordning hon kallar kommunikativ kapitalism. Just nyanserar och expanderar i kapitel två Deans analys samtidigt som hon artikulerar alternativ till den senares politiska slutsatser. Särskilt gäller detta Deans uppmaning till politisk organisation – som alternativ till den digitala kommunikationens affektiva cirkulation – och till att bygga en stark och disciplinerad kontrahegemoni i form av ett parti.

Kontra Dean, men i sympati med dennes problemanalys, mobiliserar Just den akademiska CCO-traditionen (Communicative Constitution of Organization) för

att understryka hur organisation – även den Dean förespråkar – nödvändigtvis sker genom kommunikation. Och eftersom det i Justs mening inte finns något “utanför” digitala kommunikationsprocesser, så måste förändring komma inifrån dessa processer (s. 29). Poängen stakar ut riktningen för Justs projekt, som betonar vikten av kritisk skärpa i diagnosen av rådande villkor, samtidigt som dessa vidkänns som både rådande och villkor. Frågan för Just är inte hur vi kan finna alternativ till hur kommunikation och affekter cirkulerar digitalt, utan hur flödena för affektiv cirkulation kan böjas för att möjliggöra kontroversmöten (s. 39).

Kapitel tre introducerar det begrepp om offentlighet(er) som Just använder för att förstå digitaliseringens konsekvenser. Just mobiliserar Warners begrepp om *self-organized publics* för att visa hur digitaliseringen ersätter reflexiv och diskursiv självorganisation med vad Aradau och Blanke kallar *calculated publics* – algoritmiskt formade offentligheter sammansatta genom datafierade cirkulationsmönster. Analysen av de negativa konsekvenserna därav löper genom en kritisk dialog med Habermas, Dean och Mouffe. Dessas tillkortakommanden sporrar Just att söka en grund för “new norms of interaction” (s. 60) genom att identifiera och förstärka den emancipatoriska potential som återfinns i faktiska digitala praktiker. Just tar bland annat fasta på det faktum att digitala offentligheter ofta är organiserade kring specifika sakfrågor (*issue-oriented publics*), liksom att deras tendenser till subversion indikerar affekternas centralitet.

Utredningen av *controversia* (kap. 4) utvecklar den måttstock varmed digitala praktikers emancipatoriska och legitimerande potential ska värderas. Just betonar dock att fastän hennes *controversial encounters* inspireras av dess antika föregångare, så utgör hennes begrepp ett ideal som aldrig ägt historisk realitet. Detta ideal rör sig om en subjeksposition varifrån sociala normer ifrågasätts och överskrids (s. 93); som tar trickstern som förebild och övervinner rådande gränser för exkludering och inkludering (s. 92); som är eklektisk i sina persuasiva metoder (s. 94); och som tar inkluderingen av olika perspektiv som grundpremiss samtidigt som den erkänner att inkludering förutsätter exkludering (s. 95) – och vinnlägger sig om att kritisera exkluderande praktiker till förmån för mer inkluderande alternativ (s. 105).

Kapitel fem fokuserar på hur sociala mediers datafiering av affekter (s. 109 f) leder till ett tillstånd av samtidigt *sweet consensus* och *nasty conflict*. Kontroverser med deliberativ potential förvandlas därmed till huvudsakligen epideiktiska uppvisningar inom ramen för spektakulär antagonism (s. 100 f). Resultat är vad Just kallar *detached entrenchment* (s. 114) – en kombination av starkt ställningstagande i en omtvistad fråga och frånvaro av faktiskt engagemang med meningsmotståndare.

Kapitel sex skiftar fokus till att inkludera de automatiserade övertygandepraktiker som danas genom AI. Särskilt fruktbar, ur ett retoriskt perspektiv, är Justs fördjupning av AI:s och digitala teknologiers dolda påverkansformer, vilket introduceras genom en begreppsutvidgande diskussion av retorisk agens. Just vilar på Bucher och Helmonds *affordance*-begrepp och Bogosts *procedural rhetoric* för att visa varför övertygande inte enbart bör förstås som en mänsklig handling utan som genererat genom sociotekniska konfigurationer. I kraft av hur medier konstrueras

med vissa användarmöjligheter och -begränsningar, bjuder de in till former av handlande som i sig har persuasiv verkan: “digital affordances invite self-persuasion insofar as following the procedure they establish lead to a certain outcome of which you will effectively have been persuaded, although it feels like you arrived at the conclusion on your own” (s. 137).

De sista två kapitlen fullbordar övergången från Justs diagnostik till hennes förslag på lösningar: att genom en “ethics of contestability” (kap. 8) förändra de känslöstrukturer varigenom affekter cirkulerar digitalt (kap. 7). Mot Jodi Deans kritik av affektiv cirkulation, liksom mot ett rationalitetscentrerat retorikideal, argumenterar Just för att öppenhet mot kontroverser kräver en rubbning och omjustering – men inte en eliminering – av affekternas digitala cirkulation. Diagnostikens fokus transponeras från de sociotekniska krafter som producerar *sweet consensus* och *nasty conflict* till deras underliggande känslöstrukturer, centerade kring kärlek och hat. Med stöd hos Ahmed argumenterar Just för att en ensidig kritik av hat förbiser hur dessa känslor, inom de digitala plattformarnas infrastrukturer, är ömsesidigt beroende såsom motsatspar: “the one confirming the unity of the community to which one belongs internally and the other policing its boundaries externally” (s. 154).

Mot denna bakgrund lyfter Just fram humor, hopp, och särskilt sårbarhet som affektiva alternativ med potential att möjliggöra kontroversmöten. Ömsesidig sårbarhet förstås här som både en öppenhet mot och ett villkor för påverkan: “an openness of all parties to being influenced by the other” (s. 155). Samtidigt kräver det ett slags retoriskt skydd, vilket Just lokaliserar i humorns förmåga att skapa distans och hoppets förmåga att sporra trots motvind. Greta Thunberg lyfts fram som ett exempel på hur dessa tre – humor, hopp och sårbarhet – kan mobiliseras inom, snarare än utanför, de digitala logikernas spelutrymme.

Det avslutande kapitlet fördjupar Justs normativa spår genom att formulera en bestridbarhetens etik – “a form of social interaction that is premised on the value of the controversial as a mode of encounter” (s. 168). För detta krävs inte endast alternativa affektiva cirkulationsformer utan även ett återinförande av kroppslig närvaro. I en träffande passage skriver Just att vi, i digitala medier, “feel our subjective affective intensities in isolation from their intersubjective distribution” (s. 174). Samtidigt som kroppen utgör en förutsättning för affekt sätter digitaliseringen allas våra kroppar inom parentes; som individ drabbas jag av de affekter som cirkulerar, men jag gör det såsom frikopplad det konkret kroppsliga, fysiskt utsträckta, och genom teknologier medierade sammanhang av kroppar varigenom affekternas nästintill friktionslösa cirkulation blir möjlig. För att möjliggöra kontroversmöten krävs alltså även att kroppen – såsom möjlighetsvillkor för våra engagemang – görs *närvarande*, och återintroducerar friktion i de flöden där affekter datafieras. Därmed binds bokens teoretiska och normativa trådar samman i en uppmaning till en bestridbarhetens etik: “If controversy ends, democracy ends. To stop that from happening, we must beg to differ” (s. 179).

En av bokens många förtjänster består i dess bredd. Problembilden är komplex och motiverar Justs produktiva utvidgning av retorikens begreppsliga nätverk. Som Just emellertid nämner väcker denna utvidgning också frågor om begrepps-

nätverkets avgränsning. En skandinavisk retorikforskare kan till exempel undra varför Just inte går i nämnvärd dialog med forskare som Villadsen, Bengtsson och Kock, givet närheten mellan Justs normativa retorikteori och de senares metanorm för utvärdering av offentlig debatt: “keep the conversation going” (Bengtsson och Villadsen 2024; Kock och Villadsen 2017). Fastän skillnaderna i deras övergripande projekt är tydliga – särskilt i Justs fokus på digitalisering och affekter – finns här möjlighet till en kritisk dialog som kan skärpa argumenten för deras respektive, eller gemensamma, ideal.

Styrkan i bokens extensiva begreppsarbete har också en baksida: läsare som värderar fördjupning över utsträckning kan finna vissa resonemang hastigt avverkade. Å ena sidan riskerar bokens ackumulation av begrepp ibland att elidera viktiga motsättningar. Omvänt gäller att de motsättningar som boken artikulerar ibland ter sig förenklade. Ett exempel är när Just placerar *controversial encounters* i ett “third conceptual space” (s. 76) mellan de extrempoler som Habermas och Mouffe får representera. Här förefaller Just i viss mån förstärka skillnaden mellan dessa mer än vad en närläsning motiverar. Mouffes agonism förutsätter en “conflictual consensus” (Mouffe 2013, s. 13 f) som i själva verket liknar Habermas begränsade krav på faktiskt samförstånd (Habermas 2023, s. 29). Omvänt förutsätter Habermas att offentlig viljebildning antar en i princip agonistisk karaktär. Justs ideal tycks alltså bebo ett gemensamt begreppsrum, även om det formellt positioneras mellan två extremer. En fördjupad diskussion av de mer precisa skillnaderna dem emellan skulle inte bara skärpa Justs normativa resonemang, utan också inbjuda till en fördjupning av det legitimitetsbegrepp som hennes normativa resonemang tycks förutsätta, men inte till fulla utveckla.

Frågan om legitimitet, och hur legitimitet alstras eller etableras, relaterar till en djupare men obehandlad motsättning mellan Just och Deans respektive diagnos som förtjänar att lyftas. Justs tydligaste utsaga om demokratisk legitimitet gör legitimitet till ett gradientbegrepp: “a society that gives shape and is shaped by many different publics is more legitimate than a society that is organized as [...] only one coherent public” (s. 171). Ju fler offentligheter, skriver Just, och ju mer skillnaderna mellan olika offentligheter artikuleras, desto mer välmående och legitimt är samhället. Pluraliseringen av offentligheter, samlade kring enskilda sakfrågor och kontroverser, blir således den modell på vilken uppvärderingen av meningsskiljaktigheter ska förverkligas. Oreglerligt deltagande värderas emfatiskt över följandet av sociala normer, liksom bestridandet i sig värderas högre än någon annan organiserande princip (s. 169). Det senare tycks följa ur ett komplementärt legitimitetsbegrepp enligt vilket demokratisk legitimitet alstras genom att utrymmen öppnas för normer att ifrågasättas (s. 48). Det är sannolikt av denna anledning som Just finner tricksterns subjektposition (s. 92) särskilt lämpad för aktörer som agerar i enlighet med en bestridbarhetens etik: trickstern stävjar social rigiditet genom att negera socialt inrättade system av skillnader och likheter.

Den koherens varmed dessa legitimitetsbegrepp löper genom boken slätar emellertid över en djupare skillnad mellan Just och Deans respektive problemanalys, som också skär igenom bokens mest centrala begrepp: Rancières *mésentente* (eng.

“disagreement”). “[I] hold to a normative ideal,” skriver Just i inledningen, “namely that of disagreement as advocated by Rancière, where a society’s capacity for disagreement is a measure of its plurality as well as its inclusivity” (s. 16). Förståelsen av *mésentente* som “by default a societal and democratic good” (s. 10) underbygger bokens stridsrop “make disagreement good again”, men förutsätter en tolkning av Rancière som är svår att motivera. För Rancière är *mésentente* nämligen inte ett normativt ideal, utan snarare en tematisering av den ruptur som förhindrar att en given fördelning av det sensibla naturaliserar sin specifika normativitet. Idén om att göra denna ruptur “bra igen” leder till en paradox, eftersom vad denna ruptur gör är att vrida det *logos* ur led varigenom den samhälleliga måttstocken för bra och dåligt etableras. Vad som är “bra” blir med andra ord sammanbrottet av föreställningen om ett gemensamt språk i vilket kategorin “bra” får gemensam förankring. Så betraktat tycks “make disagreement good again” i förlängningen handla om att domesticera politikens radikala negativitet: att göra ifrågasättandet av samhällsordningen till en del av samhällsordningen i sig, och *alogia* till en del av *logos*.

Paradoxen blir relevant givet den roll som Dean spelar i Justs bok, eftersom Dean i mångt och mycket beskriver kommunikativ kapitalism som den ordning som frodas i ett tillstånd där *mésentente* har blivit “bra”. Dean beskriver dess framväxt som del av en gradvis utarmning av symbolisk effektivitet (Dean 2009, 2025) vilken har inneburit att människors förankring i en gemensam, disciplinerande och internaliserad symbolisk struktur har försvagats. Med stöd i Lacanska psykoanalytiska perspektiv menar Dean att den innevarande symboliska strukturen därmed är psykotisk – en symbolisk värld utan stabila referenspunkter som kan stävja betydelseernas glidning – och att kommunikativ kapitalism (senare: neofeodalism; Dean 2025) utgör den politisk-ekonomiska formation som opererar inte trots, utan genom, denna psykotiska struktur. Ideologiskt upprätthålls denna formation av att subversion neutraliseras genom att *generaliseras* snarare än att bekämpas. Härur följer såväl individuella som politiska problem, där de senare bland annat innebär att politiska viljor får svårare att kondenseras i samlande kontrahegemoniska projekt. Istället sker en multiplicering av mindre konflikter och sakfrågor inom systemet, vilka suger åt sig den politiska energi som skulle krävas för att frambringa ett motstånd mot systemet som sådant (Dean 2009, s. 9 och 24). Deans kritik handlar med andra ord om hur kommunikativ kapitalism delvis domesticerar politikens radikala negativitet – vilket sätter Dean och Just på kollisionskurs.

Dean kan sägas följa en form av misstänksamhetens hermeneutik som tar fasta på hur kapitalismen förmår neutralisera motstånd genom att appropriera och pervertera de värden motståndet bygger på (jämför Boltanski och Chiapello 2007). Hennes återkommande betoning av disciplin, organisation och ett kommunistiskt parti fokuserar inte bara partiets innehåll, utan hur dess disciplinerande form i sig utgör ett motstånd mot ett system som frodas genom formernas upplösning. Partiet förespråkas som vänsterns metod för att möjliggöra gemensam symbolisk förankring, en struktur som förmår att ånyo göra världen gemensam och begriplig.

Medan Just ifrågasätter Deans kritik av *affektiv* cirkulation, fokuserar Deans grundläggande problemanalys alltså snarast *affektiv cirkulation*. Och medan Just

ifrågasätter Deans lösning genom att understryka hur organisation förutsätter digital kommunikation, så tycks Justs normativa alternativ bestå i att uppvärdera vad Dean betraktar som problem till *dygd*. Ty även om Just inkluderar vissa förbehåll (ex. s. 167) så besvaras den övergripande normativa frågan med en etik, snarare än politik: en etik för mångfaldigandet av sakfrågeorienterade och normöverskridande offentligheter, och för en legitimitet som alstras genom att ifrågasätta de inrättningar varigenom legitimitet proklameras. Kanske skulle Dean invända att det legitimitetsbegrepp som Just förutsätter är precis det legitimitetsbegrepp varpå den kommunikativa kapitalismen vilar. Här skymtas alltså en produktiv meningskiljaktighet som kan ge diskussionen om retorikens samtida ideal – “a debate that never ends” (s 16), “keep the conversation going” (Bengtsson och Villadsen 2024), “tolerance of disagreement and flux” (Kock och Villadsen 2017, s. 574) – ett välkommet stålbad.

Det vore kanske praktiskt om boken hade löst alla frågor om hur samhället är och bör organiseras, men en bok bör bedömas utifrån vad den gör snarare än vad den kunde ha gjort. Här råder inga tvivel om att *Controversial Encounters in the Age of Algorithms* utgör ett betydelsefullt bidrag inte bara till retorisk och tvärvetenskaplig teori om digitaliseringens konsekvenser, utan också till retoriska perspektiv på affekter, kroppslighet, och meningskiljaktighet. Språket är övervägande tydligt, även om läsare från olika teoretiska bakgrunder sannolikt kommer ha olika uppfattningar om vilka resonemang som förtjänar utveckling. De frågor som boken lämnar öppna visar på värdet av att föra retorisk forskning i närmre dialog med politisk postgrundvalsteori, medan de frågor boken besvarar gör den till givande läsning för alla som undrar hur digitala teknologier påverkar det offentliga samtalet.

Anförd litteratur

- Bengtsson, Mette, och Lisa Villadsen. 2024. “It’s Not (Only) About Getting the Last Word: Rhetorical Norms of Public Argumentation and the Responsibility to Keep the Conversation Going.” *Argumentation* 38 (1): 41–61.
- Boltanski, Luc, och Ève Chiappello. 2007. *The New Spirit of Capitalism*. Övers. Gregory Elliott. London: Verso.
- Dean, Jodi. 2009. *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism & Left Politics*. Durham: Duke University Press.
- . 2025. *Capital’s Grave: Neofeudalism and the New Class Struggle*. London: Verso.
- Habermas, Jürgen. 2023. *Offentlighetens nya strukturomvandling och idén om deliberativ demokrati*. Övers. Joachim Retzlaff. Göteborg: Daidalos.
- Kock, Christian, och Lisa S. Villadsen. 2017. “Rhetorical Citizenship: Studying the Discursive Crafting and Enactment of Citizenship.” *Citizenship Studies* 21 (5): 570–586.
- Mouffe, Chantal. 2013. *Agonistics: Thinking the World Politically*. London: Verso.

Tina Thode Hougaard, lektor, Aarhus Universitet.

Tina Thode Hougaard:

Digital teknologi og etos

Anmeldelse af Aaron Hess og Jens E. Kjeldsen (red.): *Ethos, Technology, and AI in Contemporary Society. The Character in the Machine*. 355 sider. Routledge, 2024.

Aaron Hess og Jens E. Kjeldsen er redaktørerne bag denne vigtige antologi om digital teknologi og etos. I deres introduktion til bogen kommer Hess og Kjeldsen omkring meget af den tidligere forskning i etos og bestræber sig dermed på at lægge grunden for det de benævner ”an ecology of ethos”. Etos beskrives som dynamisk og forstås som indbyrdes relationer mellem taler, publikum, situation, samfund, teknologi og kultur. I kraft af bogens mange forskellige analyser og diskussioner indbyder Hess og Kjeldsen læserne til at anskue og bedømme etos i forhold til forskellige teknologiske faktorer som fx automatisering, modalitet og sociotekniske logikker.

De enkelte bidrag

Efter Hess og Kjeldsens introduktion følger Gurak og James’ kapitel ”Ethos + Trust in a digital age, a case chronology” hvor de tager udgangspunkt i etos som interaktiv, dvs. bygget på en taler-publikum-interaktion. De forstår desuden tillid som det at bygge sine positive forventninger til andre på tidligere oplevelser. Dermed fokuserer de på hvordan etos spiller sammen med tillid og bruger Möllerings ”leap of trust”-framework til at forstå hvordan etos både forandres og består gennem hele den digitale udvikling fra 1990’erne til i dag. Centrale begreber som tid, social nærhed, personlig forbindelse og ekspertise inddrages når forfatterne giver os indblik i hvordan digitalt formidlet tillid spiller en vigtig rolle i forskellige nøglebegivenheder, fx homoseksuelles ret til ægteskaber og COVID-relateret tro på flokimmunitet. Etos afhænger ifølge forfatterne af tillid der skabes af social nærhed og følelsen af at være ligesindet. Caseanalyserne vil gerne fremhæve teknologiens

betydning for etos som instinkt- og erfaringsbåret bedømmelse, men netop den del forbliver efter min mening underbelyst.

Idet han anlægger en hermeneutisk etisk analysevinkel der både tilgodeser en aristotelisk og en ciceronisk forståelse af etos, undersøger Kjeldsen i kapitel 3 ”Ethos in the machine – the rhetorical character of debate AI” de to ’debatmaskiner’, Project Debater og ChatGPT, med henblik på at afgøre hvilken rolle etos spiller for deres måde at argumentere på, dvs. hvad betyder det at AI ikke har oplevelser og følelser eller gør sig tanker om de diskuterede emner, og at vi anser AI for at have (i bedste fald) algoritmisk etos fordi vi nærer algoritmisk tillid til dem? Resultatet af undersøgelsen viser dels at AI er tilbøjelig til at argumentere struktureret og fronetisk (og dermed undgå følelser og flertydighed, hvad der efter Kjeldsens mening netop vidner om en anti-retorisk forståelse af hvad det vil sige at debattere), dels at skaberne af AI forsøger at levendegøre det livløse for på den måde at fremme autenticiteten. Det gøres nemmere af menneskets tendens til at antropomorficere det ikkemenneskelige, jf. Eliza-effekten der opstår når mennesker tillægger computere menneskelige egenskaber. Kjeldsen konkluderer bl.a. at AI ganske vist kan tale sandt, men ikke være oprigtig, ærlig eller autentisk.

Hartelius anlægger i kapitel 4 ”Dwelling in Midjourney. Ethos, learning, and the open region” en Heidegger-filosofisk vinkel på læring. Kapitlet handler om hvordan deltagerne debatterer den grafiske generative AI, Midjourney, der giver brugeren mulighed for at skabe kunstneriske billeder ved at skrive prompts, som dermed kan ses som en ny type modalitet, forskellig fra det at tale og skrive. I dette kapitel, der på mange måder forekommer mig noget abstrakt og svært tilgængeligt, bruger forfatteren Heideggers teori om etos som en ”åben region” til at undersøge fortolkning og fordybelse i teknologi og menneskelig læring. Undervejs diskuteres også algoritmers betydning for og indflydelse på vores læringsprocesser og meningsskabelse og herunder hvordan automatisering måske kan inspirere til en anden form for relation til maskinen hvor både mennesker og teknologi lærer af hinanden og instruerer hinanden i hvad der skal gøres.

Forfatteren bag kapitel 5 ”Platform-mediated ethos formation. Immigrants’ perceptions of authorities during the COVID-19 pandemic” undersøger hvordan der via en Facebook-gruppe under COVID-19-pandemien skabtes en modoffensiv til den norske regerings udmeldinger, med særligt henblik på genåbningen af samfundet i september 2021. Nia har i særlig grad fokus på det multimodale, fx emojier og GIF’ER, og på hvordan brugerne udnyttede Facebooks affordanser til at rekruttere og mobilisere ligesindede gennem udtryk med fokus på negative vurderinger og humor/sarkasme. Modbølgen etablerede og styrkede sin etos og udbredte sin særlige version af historien, og kapitlet viser hvilken betydning sociale mediers affordanser og brugernes følsomhed over for disse har for deres muligheder for at samle sig og blive engageret i samfundsdiskussionen.

En kvantitativ tilgang til etos præsenteres i kapitel 6 ”A computation method for quantitative analysis of ethos”, hvor Budzynska, Koszowy, Gajewska, Kulik og Uberna undersøger mønstre og trends i storskala-brugen af etos særligt i sociale medier. De bringer statistiske metoder i anvendelse der er forbedret af computer-

beregninger, og påpeger at det giver mulighed for at få et større billede der ikke forstyrres af individuelle faktorer. De sammenligner brugen af etos-appeller med logos- og patos-appeller i forskellige korpora for også at undersøge om andelen af de forskellige appeller skifter fra situation til situation. Det er et sympatisk tiltag, men afhænger i høj grad af det kvalitative arbejde der ligger bag annoteringen af materialet. Det er derfor vigtigt at supplere de kvantitative metoder med kvalitative undersøgelser, hvad forfatterne også selv påpeger. Jeg savner dog en selvkritik af materialet eftersom Reddit, som udgør knap halvdelen af materialet, primært har mandlige brugere, hvad der burde have fået en kommentar.

Hess går i kapitel 7 ”The gift of character. Ethos in the AI imaginary” direkte i kødet på vores forestillinger om AI og påstår at de er drevet af vores behov for at menneskeliggøre maskinerne og tillægge dem etos. Som udgangspunkt for vores forestillinger fremhæver Hess science fiction og automatiseringen af arbejdet der er med til at fodre vores negative, måske lige frem dystopiske, syn på AI og dermed også vores forståelse og konkrete oplevelse af de forskellige AI’er vi møder. Hess slår flere gange fast at AI har den etos deres skabere og vi som brugere giver dem, og mener at det er grunden til at de ofte fremstår med sympatiske, nyttige eller velkendte personaer. Han diskuterer dog i sine cases hvilke normer og kulturer AI’s karakter spejler og går dermed også ind i kritikken af AI som biased. Kan AI have etos og samtidig være værdineutral, spørger Hess idet han undersøger ChatGPTs fronesis, Geminis arête og Gab.AI’s eunoia. Hess’ sigte ligger klart på at få sin læser til at tænke sig om og overveje fremtiden for AI og ikke mindst konsekvenserne af vores lyst til eller behov for at tillægge maskinerne etos.

I kapitel 8 ”Eros and ethos in celebrity deepfake pornography” påpeger Davisson at stigningen af videoer med deepfake pornografi er så voldsom at nogle trends inden for dette felt nærmest allerede forekommer mainstream (fx at kunne aflæde en person på et billede via en app). På baggrund af et historisk indblik i konkrete cases og forskellige typer af ”nonconsensual pornography” og deepfakes ser forfatteren på etos i forhold til tre vigtige aktører i problemet: berømtedder, pornoskuespillere og dem der udfører deepfake, og prøver at forstå koblingen mellem seksuel etos og seksuel handlekraft. Davisson tager et måske overraskende parti for pornoskuespillerne og forsvarer deres etosarbejde, men tager også del i diskussionen af det generelle syn på den kvindelige seksuelle handlekraft. Endelig ser hun deepfake som en del af en fankultur der er præget af en ”toxic geek masculinity”, fordi uetiske praksisser udøves i skjul af det at udvise teknisk overlegenhed.

Det bærende argument i kapitel 9 ”We have to save the children”. Ethos digital affordances, and the call to adventure in reactionary digital politics” er at forskellige digitale platformes affordanser fremmer reaktionære kulturer som fx QAnon, trumpister og tradwives (kvinder der hylder en traditionel tilværelse som hustru og hjemmegående mor). For de forskellige retninger eller bevægelser gælder det ifølge forfatterne at deres politiske etos skabes af deltagelseskulturen og den interaktive relation der er mellem retor og publikum i sociale medier. Persona-litteraturen er central i denne artikel hvor både 2., 3. og 4. persona anvendes aktivt i analysen af to cases: et QAnon-relateret instagrabillede med hashtagget #saveourchildren fra

2020 og selve den måde bevægelsen startede på med spredningen af de lettere kryptiske beskeder, Q-drops. Sociale medier er kendetegnet af efterhånden umærkelige affordanser for bl.a. at like (og dermed forstærke), dele og re-poste opslag hvad der bliver til et konstituerende krav til den enkelte om at deltage og involvere sig. Det er hvad forfatterne forstår ved 5. persona: en forventning om et deltagende subjekt der suges ind af appellerende sociotekniske logikker som fx affordanslogikken og den spillogik der gør deltagerne til helte hvis de forstår antydningerne, mystikken og konspirationsteoriene og agerer på dem (som vi alle blev vidner til d. 6.1.2021 i stormen på Kongressen). Hos QAnon er der ifølge forfatterne mere fokus på handling end indhold, mere på kampen end på hvad der kæmpes for. Det kan synes irrationelt for udenforstående, men for den indviede handler det om at deltage i en kollektiv og heroisk kamp for at afsløre altødelæggende og samfundsomstyrtende sammensværgelser; en kamp som for den enkelte handler om at overvinde al verdens ondskab og dermed blive en heroisk (med)skaber af en ny verdensorden.

Omdrejningspunktet for kapitel 10 "Large language models. Logos without ethos" er forfatterpositionen, dvs. om det betyder noget hvem der har skrevet en tekst. Gunkel pointerer at det bliver mere og mere vigtigt at kunne læse og forstå en tekst, dvs. at teksten først for alvor eksisterer og får mening i verden når den sættes i spil i læsesituationen. Det er vigtigere hvor (og hvordan) en tekst havner, end hvor den kommer fra. Med udgangspunkt i Derrida taler Gunkel for en dekonstruktion af den logocentriske tænkemåde og mener at LLM'er bidrager til dette. Gunkel går videre med Barthes i hånden og konstaterer at den privilegerede forfatterposition opstod sammen med individualismen (individets ret og særstilling), og ender sammen med Foucault med at konstatere at forfatterfunktionen sandsynligvis vil forsvinde i takt med at samfundet forandrer sig. Samtidig påpeges at forfatterløse historier, fx eventyr, altid har eksisteret og udviklet sig. Artiklen opfordrer læseren til at se AI og LLM som en anledning til at reflektere over hvad sprogets natur egentlig er og til at se læsning som den egentlig interessante og vigtige magthandling.

I krydsfeltet mellem journalistik og retorik har forfatterne i kapitel 11 "Fact-checkers, tech-giants, and algorithmic systems. Between autonomy and automation in the relational and dispersed construction of ethos" lavet et grundigt etnografisk feltarbejde (observationer, interviews og tænke-højt-protokoller) blandt journalistiske faktatjekkere der samarbejder med Meta (Facebook) og dermed bruger det algoritmiske system som Meta stiller til rådighed for arbejdet. Faktatjek, forstået som det arbejde at etablere en fælles forståelse af virkeligheden, afhænger ifølge forfatterne af etos; fronesis fordi man skal kunne stole på systemets evne til at finde de korrekte oplysninger, og arête fordi den bestræbelse er et forsøg på at komme brugerne i møde og undgå misinformation og dermed fremstå som samfundsstøtte. Meta og faktatjekkerne ser sig selv som nogen der arbejder til samfundets bedste, men forfatterne fremhæver den usikkerhed der kan opstå blandt faktatjekkerne fordi Metas system fremstår med en uigennemskuelig automatisering der gør det svært at bedømme systemets handlekraft og vilje. Ergo viser undersøgelsen at sådanne systemer bør ses som aktive agenter med etos, og at det forstærker journalisternes ansvar og arbejde med egen etos.

Forfatterne af kapitel 12 ”The ethos of automation. Strategy-as-Rhetoric and the development of trustworthy clinical AI” forsøger at begrebsliggøre en ”automatiseringens etos” gennem et lille illustrative casestudie af klinisk AI i det danske brystkræftscreeningsprogram. De sigter dermed på at koble menneskelig tillid med automatisk beslutningstagning og diskuterer hvordan mennesker kommer frem til at have fuld tillid til at AI kan tage autonome og automatiserede beslutninger om vores helbred baseret på beregningers sandsynlighed (probalistik). Har vi større tiltro til beregninger end til intentioner, spørger forfatterne indirekte; ønsker vi beslutninger rensset for intentioner? De opfordrer dog til ikke at gå dikotomiens vej, men til at undlade at se AI som enten problemet eller løsningen. De foreslår en strategi-som-retorik-tilgang der vil fokusere på at forklare hvilken rolle det persuasive spiller i strategisk beslutningstagning. De anerkender at automatiseringen medfører et mindre behov for at have tillid til maskinen fordi den er neutral og sandsynlighedsorienteret (frem for intentionel og usikker), men også at dette netop kan fremme mistillid fordi AI fremstår som den sorte boks. Deres forslag om at gå fra at diskutere *om* AI til at diskutere *med* AI er på sin vis allerede en praksis mange udfører, men samtidig en tilgang hvis langtidseffekter er svære at forudse.

I kapitel 13 ”Training response-able machines. The cultivation of social ethos in Meta AI” skelner Jelinek mellem organisationens ”responsibility” og ”response-ability”. Det betyder at han ser en forskel på det at være orienteret mod ansvarlighed, pligt og transparens og det at være indstillet på at deltage i samfundet og forstå og opfylde samfundets behov. At træne AI til at udvise ”response-ability” betyder at man som modtager skal kunne mærke en form for forståelse og moralsk forpligtelse hos maskinen. Det er ifølge Jelinek tydeligt at Meta har været inspireret af isokratisk pædagogik og dermed fokuserer på praktisk dømmekraft, troværdighed og det at kunne deltage i rådslagning om fælles anliggender. Som konkrete eksempler på hvad Metas AI kan gøre, nævnes det at opdage og intervenere ved hadtale, men Jelinek mener alligevel at Metas opfattelse af hvad AI skal kunne, er for idealistisk. Det at ikke muligt for AI at trække på al den mellemmenneskelige viden der sætter et menneske i stand til at foretage afgørende beslutninger om hvornår noget går over grænsen eller ej, for AI har ikke oplevet dette på egen ”krop” – AI har ikke en følelse af et selv.

Vurdering

Foruden 13 meget forskellige kapitler om mennesket og maskinen kan man læse et interessant efterord af Celeste M. Condit der både fører den retorisk vurderende kniv og lægger spændende ledetråde ud til videre forskning, som fx betydningen af AI for krigsførelse og vigtigheden af ledelsernes ansvar for udvikling og benyttelse af AI. For det er jo et enormt dynamisk felt forfatterne har kastet sig over – et felt hvor mange forskere oplever at deres genstandsfelt har forandret sig inden de har nået at sætte punktum efter deres analyse. Det vil ikke være korrekt at sige at *det foreløbige* præger antologien, for den er fyldt med interessante cases og indsigtfulde analyser, men det skinner alligevel igennem at teorierne om feltet stadig er ved at

blive bygget op. Bogens bidrag til dette er stort og betydningsfuldt, men det indebærer ikke nødvendigvis at alt falder på plads. De fleste kapitler diskuterer hvorfor mange af os er tilbøjelige til at tillægge maskinerne en form for etos, og hvad vi får ud af det når vi antropomorferer den kunstige intelligens, men et klart svar står man ikke tilbage med. Condit derimod er ikke i tvivl. Maskinerne og systemerne kan skræddersyes og tilpasses på et utal af måder, men det betyder ikke at den kropslige følelse af situationen og relationen kan indblæses i den kunstige intelligens: "Being everywhere is as disorienting as being nowhere, because it is not being somewhere" (s. 334). Derfor er det der står stærkest hos mig efter at have læst de 355 sider (uden hjælp af kunstig intelligens), at det stadig er svært at slå præcise søm i vores omgang med den kunstige intelligens i alle dens mange former. Men det er nok heller ikke meningen, for hvem kan gribe om noget der er så flydende og foranderligt? Er vi overhovedet der hvor det er tilrådeligt endsige muligt at normsætte og konkludere? Antologiens mange forfattere belyser hvordan etos bliver henholdsvis aktiveret, konstitueret og begrænset gennem ny kommunikationsteknologi, og de gør det både interessant og med faglig dybde. Men det der for alvor gjorde indtryk på mig, var Condits evne til at opsummere og diskutere dette komplekse forskningsfelt på en måde som gav mig lyst til at genlæse bogen. Det i sig selv er noget af en bedrift. Set som helhed formår antologien at åbne feltet op, give indblik i mange relevante cases og diskutere forskellige tilgange på en måde der gør at jeg overvejer både at give et par af kapitlerne til mine studerende og selv bidrage til forskningsfeltet.

Lisa Källström, forskare, Södertörns universitet.

Lisa Källström:

Rytm och resonans: Om estetisk form i verkan

Recension av Christian Kock: *A Rhetoric of Aesthetic Power: Moving Forms*. 386 sidor. Springer International Publishing, 2024.

Sigmund Freud sägs ha upprört den österrikisk-ungerska dubbelmonarkins förfinade värld när han publicerade sina psykoanalytiska skrifter i vilka han också diskuterar konst. Skälet var inte bara hans val av teman utan också hans egensinniga reflektioner över konst. I essäer som ”Der Moses des Michelangelo” (1914) föredrar han nämligen en fritt associerande stil, framför välkända mönster och modeller. Denna stil motiverade han med att analysen annars kunde riskera att bli själv-uppfyllande. Istället för att forma modellen utifrån det betraktade, pressas det iakttagna in i en färdig modell. Han undersöker konstnärens relation till sitt verk genom konst och psykoanalys. Samtidigt granskar han de dolda konflikter och kulturella influenser som formar statyn och ger den dess särpräglade kraft. Nyfiken på vad som griper tag i oss, finner han i Michelangelos Mosesstaty ett uttryck för insikter som han själv försökte fånga genom noggranna vetenskapliga studier, i dialog med sina patienter och under timmar av självrannsakan. Konsthistoriker har sedan dess – troligtvis helt befogat – kritiserat Freuds snarast osystematiska sätt att närma sig konst i ett försök att reflektera över själva konstupplevelsen. Kritiken riktas inte bara mot Freud utan mot alla försök att tämligen spontant och subjektivt närma sig det estetiska.

Med denna kritik i åtanke är Christian Kocks *A Rhetoric of Aesthetic Power* ett särskilt välkommet inlägg i samtalet om den estetiska upplevelsens plats inom retoriken. Detta inlägg är ett välformulerat och välgrundat försök att diskutera gemensamma egenskaper hos verk som gör att de kan uppfattas som estetiskt värdefulla. Kock förstår retorik i dess funktion. Han är nyfiken på estetiska objekts minsta gemensamma nämnare, deras former. Läsaren påminns om Kenneth Burkes

diskussion om form som ”arousing and fulfillment of desires” redan i verkets undertitel ’Moving Forms.’¹ Samtidigt betonar Kock att hans avsikt inte är att ställa upp ett slags algoritm som kan förutbestämma publikreaktioner. Snarare kan verket förstås som en samling empiriska hypoteser om egenskaper som kan uppfattas som estetiskt kraftfulla såväl i en litterär text som i en musikslinga. Kock beskriver syftet som dubbelt: det gäller både att finna gemensamma former i enskilda uttryck, men också att visa hur det är möjligt att öva upp en förmåga att känna igen och reflektera över dessa. Eller uttryckt med en formel som Kock använder, med den underfundiga humor som är kännetecknande för denna bok, att det här gäller att finna relationen mellan: ”Uttryck: pyttelitet/ Innehåll: enormt => Stor estetisk kraft”. Det är denna stora estetiska kraft som han är ute efter i både musik och prosa.

A Rhetoric of Aesthetic Power består av sju kapitel. De första två sätter tonen och ger en ingång till verket, där det andra kapitlet kan läsas som en explikation av det första. I fokus står själva strukturen och mönstret i språket, där språk också inkluderar teater, film och musik. Kock för ett samtal med framstående forskare på fältet för att självständigt pröva sina uppslag och utveckla dem, inte för att verka lärd. Två som intar särskild betydelse är Kenneth Burke och Roman Jakobson. Till skillnad från till exempel Roman Jakobson som fokuserar på språkliga strukturer och de funktionella element som styr kommunikation, betonar Kock i likhet med Burke språkets funktion i social interaktion och retorisk påverkan. Former har att göra med skapandet och tillfredsställandet av behov. De är inte sig själva nog utan får sin mening genom sin relation till andra former i våra estetiska handlingar. För Kock blir form ett ramverk för att analysera och förstå kommunikation i sin estetiska funktion. Det är denna funktion som gör att vi kan öva upp ett slags estetisk känslighet som i sin tur kan bidra till en fördjupad förståelse av omvärlden, som inte främst är knuten till betydelse utan framför allt står i rytmisk samklang med den.

Den estetiska upplevelsens sammansatta natur diskuteras i kapitel 2, ”What moves us?”, genom en scen ur Shakespeares *King Lear*. I den gripande slutscenen ber kungen med sin dotter Cordelia i sina armar om förlåtelse. Även i den djupaste sorg kan det finnas en mångtydighet, en förhoppning om försoning. Exemplet får sin estetiska kraft genom situationens mångtydighet. Kock citerar Bradley som menar att en shakespeareansk tragedi kännetecknas av övervinnandet av det onda och förlusten av det goda. Hela pjäsen förkroppsligar en tragisk ironi, i en omvärdering av en handling. Först i detta tragiska ögonblick förstår kung Lear dotterns osjälviska kärlek. Kock diskuterar scenen temporalt som en fråga om att vara ”i tid” och ”för sent”. Detta resonemang återkommer han till då han talar om uppfyllelse av förväntan och uppbyggandet av en intensitet genom fördröjning.

Kapitel 3, ”A Rhetorical Aesthetics”, är verkets teoretiska kapitel. Den som hade förväntat sig att Kock här skulle ställa Roman Jakobson mot Kenneth Burke får sina förväntningar gäckade. Istället tar Kock upp en liknande fråga som teoretiker har brottats med sedan antiken om hur det är möjligt att beskriva upplevelsen av en sta-

1 Kenneth Burke beskriver form som ”arousing and fulfillment of desires” i *Counter-Statement*. 2 upplaga. 1968, Berkeley: University of California Press, s. 286.

ty eller teaterstycke utan förlora sig i subjektivitet. Kock gör det utifrån Gérard Genettes strukturalistiska ansats som handlar om att söka återkommande mönster i ett slags intersubjektiv läsning. Valet att inte ta upp Jakobson och Burke här är säkert medvetet. Burkes resonemang om retorik som symboliskt handlande gör att han lägger särskilt fokus på hur konst och litteratur skapar identifikation mellan verk och publik på liknande vis som Kock skriver fram. Men Burke tenderar att betona verkets *effekter* på betraktaren – hur det skapar gemenskap eller påverkar individens handlingar. Hade Kock hänvisat till Burke hade det fört honom till en diskussion som han försöker undvika: en diskussion som betonar mottagarens subjektiva upplevelse av konstverket snarare än själva artefakten. Genom att diskutera Genette istället undviker Kock faran att göra analysen alltför beroende av den personliga och sociala responsen på estetiska verk. Jakobson i sin tur sätter språkets form i förgrunden och belyser hur textens struktur bidrar till dess mening. Men detta perspektiv kan också upplevas som för reduktionistiskt eller formalistiskt – det riskerar att göra analysen alltför teknisk och förlora de subjektiva och upplevelsebaserade aspekterna av konstverket. Genom att ta fasta på Genettes resonemang om intersubjektiv läsning distanserar sig Kock från en formalistisk hållning som skulle kunna göra läsningen till en ”formövning för sakens skull” – något som han (liksom Freud ovan) tar avstånd från.

Efter denna introduktion följer verkets tre analyskapitel där Kock i turordning diskuterar tre frågor: 1) Hur påverkar estetiska objekt våra kroppsliga och sensoriska upplevelser (*affektiva attraktioner*), 2) hur skapar mönster, rytm och form estetisk tillfredsställelse (’*gratification*’, *strukturella attraktioner*), och 3) hur skapar relationen mellan uttryck och innehåll engagemang (*semiotiska attraktioner*). I kapitel 4, ”Affective Attractions”, diskuterar Kock hur rytm kan förstås mer materiellt: det är något som direkt påverkar ”kroppen”, där det inte längre handlar om att tolka en mening. Härmed utmanar han en mer traditionell syn på estetiska upplevelser som primärt meningsbärande. Kock argumenterar för att affekt och kroppsliga reaktioner är lika viktiga, om inte viktigare, för att förstå hur konst och litteratur påverkar oss. Genom att lyfta fram affektens autonomi och kopplingen till kroppens reaktioner visar han hur estetiska upplevelser kan vara direkt och omedelbart gripande, bortom frågor om betydelse. Ciceros begreppkoncept *numerus* – rytmens kraft att fångsla och föra med sig åhöraren – är ett tydligt exempel på hur *aisthesis* kan förstås som en grund för retorisk och estetisk makt.

Kapitel 4 kan också läsas som en modern undersökning av det klassiska begreppet *aisthesis*, som ursprungligen syftar på sensorisk perception och känslomässig erfarenhet. I den antika grekiska filosofin användes *aisthesis* för att beskriva hur människor erfar världen genom sina sinnen, vilket inkluderar upplevelser av konst och skönhet som kroppsligt och emotionellt gripande snarare än enbart intellektuellt meningsbärande. Kock hänvisar till neurologisk forskning men också till teoretiker som Kenneth Burke och Brian Massumi som i sin tur beskriver affekt som något som existerar bortom mening och inte kan reduceras till semantiska eller symboliska aspekter. Nabokovs *Lolita* eller Keats’ *Ode to a Nightingale* blir exempel på former som påverkar läsaren genom sin ljudliga och känslomässiga intensitet i

rytmens ”samarbetsförmåga”. Kapitlet inkluderar också empiriska studier, för att visa att parallellism och rytm kan förstärka estetiska upplevelser.

I kapitel 5, ”Structural Attractions”, undersöker Kock hur strukturella fenomen i estetiska artefakter kan skapa attraktion och estetisk tillfredsställelse. Hans intresse gäller främst formella mönster, såsom upprepning, symmetri, och ekvivalens. Dessa mönster skapar både ordning och variation i konstnärliga verk. Dessa mönster återfinns i såväl litteratur som musik och fungerar som nycklar till att förstå deras tilltal till publiken. Kock analyserar exempelvis öppningen av Pjotr Tjajkovskijs 4:e symfoni och slutet av Schumanns symfoni nummer 3 för att illustrera hur återkommande teman och motiv skapar en känsla av förutsägbarhet och variation. Kock visar också hur ekvivalens i narrativ, som i Edgar Allan Poes *The Bells*, kan skapa rytmisk och emotionell intensitet. Ett annat tema är retrospektiv ’revaluation’, där en tidigare händelse i ett verk omvärderas i ljuset av ny information. Denna teknik skapar en dynamik mellan förväntningar och överraskningar som ökar verkets emotionella och intellektuella djup. Genom sina många musikexempel visar Kock att musikens strukturella attraktioner är fundamentalt kopplade till dess förmåga att engagera lyssnaren genom förutsägbarhet, variation och överraskning. Dessa element skapar en dynamisk spänning mellan form och innehåll som förhöjer den estetiska upplevelsen. Musiken blir därmed ett idealiskt exempel för att illustrera hur formella strukturer – ekvivalens, iteration och ambivalens – kan skapa en estetik som är både tillfredsställande och utmanande.

I kapitel 6, ”Semiotic Attractions”, diskuterar Kock en tredje kategori av estetiska attraktioner som bygger på semiotiska relationer, det vill säga förhållandet mellan form och innehåll. Han betonar att dessa relationer kan vara estetiskt engagerande i sig själva, oberoende av vad som sägs eller visas. Diskussionen rör hur estetiska artefakter skapar attraktion genom specifika sätt att kombinera och balansera uttryck och innehåll. Teoretiskt tar Kock fasta på Roman Jakobsons idé om språkets poetiska funktion som en fråga om relationen mellan uttryck och innehåll snarare än endast deras separata egenskaper. Kock använder exempel från Freud och klassisk retorik för att visa hur små, kompakta uttryck kan generera stor effekt. Han tar upp hur ljudmönster i språket kan skapa en ”omedelbar” och spontan estetisk upplevelse. Principen om ekonomiskt uttryck (”maximum effect for minimum means”) lyfts också fram som en viktig källa till estetisk attraktion. Att jag citerade Freud initialt är alltså mer än bara en tillfällighet, då denne blir viktig för Kock i en diskussion om vitsens kvaliteter. I sin monografi *Der Witz und seine Beziehungen zum Unbewußten* (1905) beskriver Freud de strukturella drag (eller tekniker) som möjliggör den sublimes vitsen (der Witz). Freud utvecklar inte en teori om skämt utan frågar i vilka sammanhang och under vilka förhållanden det komiska uppstår.

Till verkets kolorit hör dess mångstämmighet. Kock för inte bara ett samtal på hög nivå med teoretiker och tänkare från antiken till vår samtid, utan citerar också vad de har sagt om den estetiska upplevelsen. Han öser ur en imponerande kunskapskälla, som när han konstaterar att Burke uppskattade kammarmusik. Närheten till det lättsamma skämtet finns också där, som när Kock med viss självvironisk distans citerar Friedrich Nietzsche om att även den allra klokaste av oss ibland ger

sig hän rytmen i en diskussion om musik buren av varmt personligt engagemang. Kock förhåller sig till samtida retorikforskning genom att betona kroppens betydelse för den estetiska upplevelsen. Samtidigt undviker han att gå i samma fälla som Freud (i ovan anförda beskrivning av statyn) när det enskilda exemplet blir ett försök att säga något mer övergripande. Han lyckas till och med överbrygga en distans mellan en formalist som Roman Jakobson och amerikansk nymaterialism med en retoriker som Thomas Rickert (2013) genom att betona pathos. Till verkets kolorit bidrar också de många citaten från studenter. Studentcitaten är hämtade från samtal om poesi och musik som han har haft med studenter i retorik både i Köpenhamn och under en forskningsvistelse i USA.

Kock prövar sin modell på ett brett material. Om jag kunde önska något vore det ändå en inledning i vilken det förklarades hur verket är komponerad och ett avslutande kapitel som drog ihop eventuellt lösa trådar. Nu avslutas verket istället med ett slags bonusmaterial som visar på tillämpbarheten av modellen i olika medietyper som film och musik. Detta bonusmaterial, liksom delar av verket, kan gärna användas i kandidat- och masterkurser inte bara inom retorik utan också i angränsande ämnen som intermediala studier eller musikvetenskap. Kocks modell skulle kunna ligga till grund för analyser även i dessa ämnen. Samtidigt undrar jag om ett sådant försök verkligen skulle kunna bli lika mustigt och levande som de analyser av Kock som jag nyligen har läst, för dessa analyser hämtar tydligt sin styrka ur en imponerande beläsenhet.

Till sist, *A Rhetoric of Aesthetic Power* är inte bara ett försvar för den estetiska upplevelsen och dess retoriska former, utan också en påminnelse om dess relevans i en tid präglad av teoretiska strider och paradigmskiften. Kock visar med övertygelse att den estetiska kraften är mer än ett dekorativt tillskott – den är en grundläggande och oundgänglig dimension av mänsklig kommunikation och förståelse. Genom att belysa estetikens retoriska potential i både teori och praktik bidrar verket till att återupprätta dess centrala betydelse i en kultur där det formella och det funktionella ofta dominerar samtalet.

Referenser:

- Burke, Kenneth (1968). *Counter-Statement*. 2 upplaga. Berkeley: University of California Press.
- Freud, Sigmund (1914) "Der Moses des Michelangelo. *Imago: Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften*, Band III, s. 11–35.
- Rickert, Thomas (2013). *Ambient Rhetoric. The Attunements of Rhetorical Being*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Carsten Madsen (Aarhus Universitet), Hanne Roer
(Københavns Universitet) og Marie Lund (Aarhus Univer-
sitet).

Replik

Replik til Orla Vigsø: "Ny version af en moderne klassiker", *Rhetorica Scandinavica* 88, 2024, s. viii-xi.

Orla Vigsøs anmeldelse af *Retorikkens aktualitet* (4. udgave 2023) indeholder både ris og ros, og vi er glade for begge dele. Velfunderet kritik og velargumenteret faglig uenighed er vigtige ingredienser i en fortsat faglig udvikling af både faget og den enkelte forsker.

Når vi alligevel griber til pennen, er det fordi, at anmeldelsen er sjusket på et niveau, hvor den kan vildlede læseren. Først og fremmest bliver man i tvivl om, hvor grundigt anmelderen har læst bogen. Indledningskapitlet indeholder en *partitio* (s. 14-15), hvor vi introducerer *kapitlets* opbygning. Vigsø opfatter fejlagtigt denne passage som en introduktion af *bogens* opbygning, en misforståelse, han kultiverer med udsagn om dårlig korrekturlæsning og en mistanke om, at redaktørerne ikke har været rigtig vågne. En (grundigere) læsning af indledningskapitlet havde hurtigt opklaret misforståelsen.

Et gennemgående tema i anmeldelsen er, at *Retorikkens aktualitet* hellere skulle have været en hel anden bog opbygget om undersøgende spørgsmål, ja faktisk en del af en trilogi, og anmelderen synes svært optaget af at pitche denne idé om en 'Principia Rhetoricae'. Vigsøs strukturalistiske fortid fornægter sig ikke, og som en anden *Doctor Quadratus* (Ecos allusion til Greimas i *Rosens Navn*) er han forelsket i ideen om tekstlige grundpincipper. Vi synes, at Vigsøs bogidé er god og håber, at han vil føre den ud i livet, men vi anbefaler samtidig, at hans kommende arbejde vil være bygget på solidere akademisk håndværk, end det er tilfældet med anmeldelsen.

En anden af Vigsøs anker er, at omskrivningen af de kapitler, som er gengangere fra tidligere udgaver, mest handler om at føre teksten ajour med årstal og nye litteraturhenvisninger. Det gælder ganske vist flere artikler, men langt fra alle. Her burde Vigsø nok have opdaget, at flere kapitler fremstår helt nye (kapitel 2, "For-

tolkning og vurdering i retorisk kritik”; Kapitel 11, ”Spørgende og begrebsorienteret retorisk kritik”; Kapitel 14, ”Konstitutiv retorik”), mens andre kapitler er omskrevet med nye analyser og helt nye cases (kapitel 7, ”Retorisk stil”; kapitel 13, ”Dramatistisk, pentadisk kritik”). I alle disse kapitler er der spritnye eksempler på dansk retorik, fra danske politikere som Henrik Dahl, Nyrup Rasmussen og Pelle Dragsted til normkritisk pædagogik og Sofie Linde.

Også indledningskapitlet er gennemgribende omskrevet, og havde Vigsø læst det (grundigt), ville han have erfaret at bogen nu som før (første gang i 2006) har til mål at præsentere retorisk kritisk, som den er udviklet ved amerikanske universiteter og siden har bredt sig til europæiske (derfor er Ecos modellæser ikke med, som OV efterspørger). Bogen er rettet mod BA-, og KA-studerende og bygger på den pædagogiske overbevisning, at en retorisk kritik – i lighed med en litterær tekst-analyse – bedst læres gennem *imitatio*. Derfor er hvert kapitel en præsentation af et teorifelt inden for faget retorisk kritik efterfulgt af en retorisk kritik til inspiration for vores studerende. Vi tror, at det er den måde, hvorpå de bedst kan lære at læse, hvad der faktisk står i en tekst – og ikke fortabe sig i spekulationer om, hvad der kunne have stået!